

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TAHÂVÎ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

MEHMET DOĞAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. MEHMET KENAN ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2022

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “TAHÂVÎ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19 /04/ 2022

Mehmet DOĞAN

16531200007

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mehmet DOĞAN'ın hazırladığı “**Tahâvî ve Kelâmî Görüşleri**” başlıklı tez 19/04/2022 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Mehmet Kenan ŞAHİN	Ordu Ün.	

Jüri Üyeleri 1: Dr. Öğr. Üyesi Cemal SANDIKCI Ordu Ün.

Jüri Üyeleri 2: Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ruhi ALBAYRAK Giresun Ün.

ÖNSÖZ

Bizleri yoktan var eden ve dünyadaki tüm güzellikleri bahşeden Yüce Allah'a hamd-ü senalar, O'nun son peygamberi Hz. Muhammed (a.s)'a sonsuz Salat ve Selam olsun. İnsan Allah'ın yarattığı en yüce varlıktır. İlim insanoğluna verilmiş en nadide nimetlerin başında gelir. Kendisine verilen ilim sayesinde insanoğlu yeryüzünün halifesi ünvanına sahip olmuştur. Meleklerin dahi gıpta ettiği insan, ilim sayesinde deryalar aşmış ve dünyanın tüm zevklerini tatma müjdesine nail olmuştur.

Kelâm ilmi İslâmî ilimler arasında en şerefli (Eşrefü'l-ulûm) olup kendisine gönül verenleri dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran bir ilimdir. Kelâm ilminin bir ilim olarak teşekkülü râşid halifeler döneminin sonlarına doğrudur. Düşünce tarihinin Batı felsefesiyle olan mücadelesi de bu dönemlerde başlamıştır.

Düşünce tarihinin nüveleri her ne kadar dört halife döneminde atılsa da asıl atılımlar Emevî ve Abbasî dönemlerinde olmuştur. Mu`tezile, Hâricîyye, Cebriyye ve onlara tepki olarak doğan Mürcie kelâm tarihinin ilk fikir akımları olmuştur. Kelâm ilmi özellikle İslâm dünyasına birçok isim kazandırmıştır. Bunlardan bir tanesi de Ebû Ca`fer et-Tahâvî'dir. Mısır'da doğup vefat eden Tahâvî Ebû Hanîfe'nin kelâmî ve fikhî görüşlerini Mısır'da yayılmasını ve gelişmesini sağlayan şahsiyettir.

Kelâm ilminin tartışmaya açılan ilk konuları büyük günah ve kader konuları olmuştur. Bu problemler genel kabule göre Cemel ve Sıffin olaylarıyla vuku bulmuştur. Şîa bu meselelerin kırtas ile başladığını iddia etmiştir. Kelâm ilminin konusu sadece büyük günah ve kader ile sınırlı değildir. İmân, sıfatlar meselesi, nübüvvet ve sem`iyyât kelâm ilminin konuları arasına girmektedir. Bu meseleler hakkında birçok mütekellim çeşitli fikirler beyan etmişlerdir. Tahâvî'de Ebû Hanîfe akîdesine bağlı olan ancak kendine has metoduyla da fikirlerini de beyan etmekten geri durmayan mütekellimdir.

Tahâvî'nin *el-Akîdetü't-Tahâviyye* adlı risalesi ve bu risalenin elimizde bulunan şerhleri Ehl'i-Sünnet itikâdının temel görüşlerini barındırması bakımından başvurulacak ana kaynaklardandır. *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, Tahâvî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin görüşleri ilk ve en doğru olarak Tahâvî'de vuku bulmuştur.

Bu alışmada Tahâvî'nin hayatı ve kelâmî görüşleri ele alınacaktır. Bu alışma bir giriş, iki bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci bölümde; düşünürümüzün hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve hocaları hakkında bilgi verilecektir.

İkinci bölümde ise düşünürün kelâmî fikirleri sunmaya çalışılacaktır. Kelâm ilmi sadece Tahâvî'den ibaret olmadığı için yeri geldikçe Mu'tezile, Eş'arîyye, Mâtürîdîyye, Hâricîyye ve diğer kelâm ekollerinin de görüşlerine değineceğiz.

Hiçbir birey başkasına muhtaç olmadan fikirleri yansıtamaz. Bu fikirlerin zirveye çıkması için bazı rehberlere ihtiyaç duyulur. İşte bu alanda bizlere rehberlik veren, yön gösteren kıymetli hocalarımız ya da arkadaşlarımız devreye girmektedir. Bu konuda bizlere yol gösteren değerli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Kenan ŞAHİN hocama özellikle şükranlarımı sunmak isterim. Bu süreçte bana tecrübeleriyle akademik destek veren Dr. Öğr. Üyesi Cemal SANDIKCI, Arş. Gör. Samet KARAHÜSEYİN ve Arş. Gör. Süheybe Rahme YILDIRIM hocalarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamı teknik bilgisiyle düzenleyen Hikmet ÜNSAL hocama ve bu çalışma sürecinde fazla vakit ayıramadığım ihmal ettiğim değerli eşime, ocuklarım Muhammed Yusuf, Rümeyza ve Hümeysra'ya da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu alışma özellikle son iki yıllık dönemde Covid-19 hastalığı nedeniyle hayatını kaybeden çok kıymetli hocalarımıza ve beni yetiştiren vefat etmiş anne ve babama ithaf edilmiştir. Yüce Allah'tan hepsine rahmet, geride kalan akraba ve milletimize sabırlar diliyorum.

Gayret bizden başarı Yüce Allah'tandır.

Mehmet DOĞAN

Ordu 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
Tezin Konusu ve Kapsamı	2
Tezin Önemi ve Amacı	2
Tezde İzlenecek Yöntem.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	5
TAHÂVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	5
1.1. Tahâvî'nin Yaşadığı Çevrenin Sosyo-Kültürel Yapısı.....	5
1.2. Hayatı	7
1.3. İlmî Kişiliği	7
1.4. Yetişmesinde Etkili Olan Hocaları.....	9
1.5. Talebeleri.....	11
1.6. Eserleri.....	12
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
TAHÂVÎ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ	17
2.1. İlâhiyyat Meselesindeki Görüşleri ve Sıfatların Mahiyeti.....	17
2.1.1. Allah'ın Zâtî Sıfatları	18
2.1.2. Allah'ın Sübûtî Sıfatları	23
2.1.3. Fiili Sıfatlar	25
2.1.4. Haberî Sıfatlar	25
2.1.5. Allah'a Yön Belirlemek	28
2.1.6. Allah'ın İrade Sıfatı.....	29
2.1.7. Halku'l-Kur'ân.....	31
2.1.8. Tekvîn Sıfatı.....	33
2.2. Nübüvvet	36
2.2.1. Peygamberlerin Özellikleri	37
2.2.2. Nübüvvetin İspatı	39
2.2.3. Yöneticilere İtaat.....	43
2.2.4. Sahabe ve Peygamberin Soyu Hakkında Güzel Konuşmak.....	45
2.2.5. İslâm'a Hizmet Etmış Âlimleri Sevmek ve Haklarında Güzel Konuşmak	47

2.3.	Îmân.....	49
2.3.1.	Îmânın Mahiyeti.....	49
2.3.2.	Îmân Esasları.....	51
2.3.3.	Îmân ve İslâm.....	52
2.3.4.	İslâm'da İfrat ve Tefrit.....	54
2.3.5.	Büyük Günah İşleyenlerin Durumu.....	54
2.3.6.	Havf ve Recâ (Korku ve Ümit).....	57
2.3.7.	Îmânın Artması ve Eksilmesi.....	58
2.3.8.	Ehl-i Kıblenin Tekfir Edilmesi.....	59
2.3.9.	Hidâyet-Delâlet.....	60
2.3.10.	Mîraç.....	61
2.3.11.	Kâhin ve Falcılara İnanmamak.....	62
2.4.	Kazâ-Kader, Ecel ve Rızık.....	63
2.4.1.	Kader ve İnsanın İradesi.....	63
2.4.2.	İstitâat.....	66
2.4.3.	Fiillerin Yaratılması.....	67
2.4.4.	Güç Yetirilemeyecek Şeylerle Mükellef Tutmak.....	67
2.4.5.	Ecel.....	69
2.4.6.	Hayır ve Şer.....	70
2.4.7.	Allah'ın Gazabı ve Rızası.....	72
2.5.	Sem`iyyât.....	72
2.5.1.	Kıyâmet Alâmetleri.....	73
2.5.2.	Kirâmen Kâtipleri.....	75
2.5.3.	Ölüm Meleği.....	76
2.5.4.	Münker ve Nekîr.....	77
2.5.5.	Kabir ve Mâhiyeti.....	77
2.5.6.	Ba`s.....	79
2.5.7.	Haşr ve Mahşer.....	80
2.5.8.	Amel Defteri.....	81
2.5.9.	Mîzan.....	82
2.5.10.	Şefaât.....	83
2.5.11.	Havz-ı Kevser.....	84
2.5.12.	Cennet-Cehennem.....	85
2.5.13.	Rü`yetullâh.....	86
2.5.14.	Dirilerin Duası ve Sadakalarının Ölüye Fayda Vermesi.....	87

SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	96
ÖZGEÇMİŞ	105

ÖZET

TAHÂVÎ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Mehmet DOĞAN

Yüksek Lisans

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Nisan-2022

Tahâvî, Mısır'da yetişmiş olan bir mütekellimdir. Yirmi yaşına kadar Şâfiî mezhebine mensup olan Tahâvî, sonrasında Şâfiî fakihî aynı zamanda hocası ve dayısı olan Müzenî ile yaşadığı ilmi tartışmalardan dolayı ve Mısır'a kadılık yapan ilim aldığı hocalarının etkisiyle Hanefî düşünce ekolünü benimsemiş ve Hanefî mezhebine geçmiştir. Tahâvî, yaşadığı süreçte birçok alimden ders almış, birçok öğrenci yetiştirmiş ve yazdığı eserleriyle ilim dünyasına çok önemli katkılar sunmuştur. Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşleri daha çok Doğu'da (Mâverâü'n-nehir ve Horasan) bölgelerinde kabul görmüştür. Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini Batı'ya taşıyıp (Mısır'da) bir araya getiren ve bu görüşlerin benimsenmesini ve yayılmasını sağlayan tek şahsiyet Tahâvî olmuştur. Tahâvî, *Fıkh-ı Ekber*'in bir kopyası sayılacak *el Akîdetü't-Tahâviyye* risâlesini Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin mezhebi üzerine Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat düşüncesinin bakış açısıyla yazmıştır. Hanefî ekolünün itikâdî görüşlerini aktaran ilk kaynaklardan olması hasebiyle çok önemli bir eserdir. Tahâvî'nin kelâmî görüşleri yaşadığı coğrafyada etkili olmuş ve bu görüşler günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Tahâvî'nin hayatına, ilmi kişiliğine ve eserlerine yer verildi. İkinci bölümde; Tahâvî'nin kelâmî görüşlerinden; Allah'ın Sıfatları, Nübüvvet, İmân, Kader ve Sem`iyyât konuları ele alındı. Sıfatlar konusunu işlerken; zâtî, sübûtî, fiili ve haberî sıfatlara değinildi. Allah'ın tekvîn sıfatına geniş yer verildi. Nübüvvet konusunda, peygamberlerin özellikleri ve peygamberliğin ispatı konuları işlendi. İmân konusu işlenirken İmânın mahiyeti, İmânın artması ve eksilmesi, korku ve ümit, büyük günah işleyenlerin durumu ve ehli kıblenin tekfir edilmesi gibi konulara değinildi. Kader ve irade konusu geniş bir şekilde ele alındı. En son konu olarak Sem`iyyât konusu işlendi.

Anahtar Kelimeler: Tahâvî, Kelâm, İmân, Sıfat, Tekvîn.

ABSTRACT

TAHÂVÎ AND KALAM VIEWS

Mehmet DOĞAN

Master Thesis

Basic Islam Sciences Thesis

April-2022

Tahavi is a mutakallim who grew up in Egypt. Tahavi, who was a member of the Shafi'i sect until the age of twenty, later adopted the Hanafi school of thought and switched to the Hanafi school of thought due to the scientific debates he had with Muzeni, who was a Shafi'i jurist and also his teacher and uncle, and with the influence of his teachers who were judges in Egypt. Tahavi took lessons from many scholars during his lifetime, trained many students, and made very important contributions to the world of science with his works. Ebû Hanîfe's theological views were mostly accepted in the East (Transoxiana and Khorasan). Tahavi was the only person who brought the theological views of Abu Hanifah to the West and brought them together (in Egypt) and ensured the adoption and spread of these views. Tahavi wrote the treatise of al-Akîdetü't-Tahâviyya, which can be considered as a copy of Fiqh-i Akbar, on the sect of Abu Hanîfe and his students from the point of view of the Ahl-i Sunnat ve'l-Cemâat thought. It is a very important work because it is the first source that conveys the theological views of the Hanafi school. Tahavi's theological views have been effective in the geography he lived in and these views have continued to be effective until today.

This study consists of two parts. In the first part; Tahavi's life, scientific personality and works were included. In the second part; From Tahavi's theological views; The Attributes of Allah, Prophethood, Faith, Destiny and Sam`iyyat were discussed. While dealing with the subject of adjectives; It has been mentioned about the personal, substantive, actual and informal attributes. God's attribute of takwîn was given wide space. In the subject of prophecy, the characteristics of the prophets and the proof of prophecy were discussed. While the subject of faith was being studied, subjects such as the nature of faith, the increase and decrease of faith, fear and hope, the situation of those who committed major sins and the takfir of the people of the qibla were mentioned. The subject of fate and will has been widely discussed. As the last subject, the subject of Sam`iyyat was handled.

Key Words: Tahavi, Kalam, Iman, Adjective, Genesis.

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhi's-Selâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin (Oğlu-Kızı)
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	: Hazırlayan
İbn	: Oğlu
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
KÜİFD	: Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
mad.	: Madde
nşr.	: Neşreden
r.a	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
s.s	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
S.a.v	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme Eden
tsz.	: tarihsiz
Ünv/Üni	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayın evi

GİRİŞ

Akâid, îmân esaslarından bahseden ilim dalıdır. Bu ilim dalı Hz. Muhammed (a.s)'ın ölümünden sonra bilimsel olarak teşekkül etmiştir. Bunun yegâne sebebi ise O'nun ölümünden sonra ortaya çıkan yeni sorunların çözümünde rehber ihtiyacı duyulmasıdır. Hz. Muhammed hayattayken sahabe, îmân ve amel konularında aklına takılan soruların cevaplarını Hz. Muhammed'ten alıyorlardı.¹ Hz. Muhammed (a.s) vefat ettikten sonra ise ortaya çıkan sorunlar mütekellimler ya da fakihler tarafından tartışılmış ve çözüm bulunmaya çalışılmıştır.²

Akâid çalışmaları, kelâm ilminin ele aldığı ilk konularıdır.³ Kelâm konularının daha iyi bir şekilde anlaşılmasının yolu akâid konularını bilmekten geçer.⁴ Akâid düşünürün yaşadığı çevre ile olan iletişimini de yansıtır. Tahâvî Mısır bölgesinde doğan ve Ebû Hanîfe'nin kelâmî görüşlerini benimseyen ve görüşlerinin yayılmasını sağlayan ilk bilgidir. O eserin daha giriş kısmında Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Ebû Muhammed'in görüşlerini tatbik edeceğini açıkça ifade etmiştir.⁵ Tahâvî, her ne kadar böyle bir şey söylese de aslında tüm fikirleri arasında bütünlük yoktur. Burada Tahâvî'nin yaşadığı yüzyıl ile çevre faktörlerini göz ardı etmemek gerekir.⁶

Hicrî IV. asrın başlarında Ehl-i Sünnet ekolünü savunan öncü düşünürler vardır. Bunlar Tahâvî, Eş'arî ve Mâtürîdî'dir. Tahâvî, Mısır bölgesinde; Eş'arî, Şam-Irak bölgesinde; Mâtürîdî ise daha çok Horasan bölgesinde etkili olmuştur.⁷ Aynı devirde yaşamış olmalarına karşın Mâtürîdî ve Eş'arî kelâm alanında daha tanınmış Tahâvî ise daha çok fıkıh ve hadis alanında tanınmıştır.⁸

Tahâvî'nin yaşadığı dönem Emevîler ile Abbasîler döneminin belli bir kısmını kapsayan dönemdir. H. IV. dönemde Emevîlerin mevâliyi ikinci sınıf müslüman görüp cizye alması karşısında Tahâvî'nin de takip ettiği Ebû Hanîfe

¹ M. Fuâd Abdülbâkî, "f-k-r", *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire, 1968).

² Ahmet Karadut, *Tahâvî ve Akâide Risalesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1990), s. 1.

³ Ramazan Biçer, "İtikâdi Konular Halka Nasıl Sunulmalı?", *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 9/2 (16 Ağustos 2011): s. 8-9.

⁴ Ziya Erdinç, "İlk Dönem Akâid Eserlerinin Temel Nitelikleri: el-Fıkhu'l-Ekber ile el-Akâdetü't-Tahaviyye Örneği", *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (15 Temmuz 2012): s. 295.

⁵ Ebû Cafer Tahâvî, *el-Akâdetü't-Tahaviyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995), s. 4.

⁶ Arif Aytekin, "el-Akâdetü-Tahaviyye", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989), C. 2, ss. 259; Erdinç, 2012, 296.

⁷ Arif Aytekin, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Akâidesi ve Selef Akâidesindeki Yeri* (Atatürk, 1981), s. 2.

⁸ M. Şükrü Kılıç, *İlk Dönem Sünnî Kelâmında Ulûhiyet Anlayışı* (Doktora Tezi, Selçuk, 2011), s. 5.

mevâli uygulamasına karşı tavrını ortaya koymuş ve tabiri caizse Irak, Mâverâünnehir ve Horasan dahil Arapların olmadığı çoğu alanda söz sahibi olmuştur. Ebû Hanîfe imânın kalp ile tasdik dil ile ikrar olduğunu söylemiş ve imân tanımında aynı fikre sahip olan mevalînin de birinci sınıf Müslüman olduğunu vurgulamıştır.⁹ Bu fikri beyan etmesi Ebû Hanîfe'nin eşitlikçi imân görüşüne sahip olduğunun göstergesidir.¹⁰ Tahâvî'de Mısır ulemasının bir ferdi olduğu için aslında Emevîlerin mevalî sınıfına koyduğu kimseler arasında yer alıyordu. Akâid risalesinin başında kendisi de Ebû Hanîfe'nin itikâdı üzere olduğunu belirtiyor. Bu minvalde konuyu incelerken göreceğiz ki iki mütekellimin de görüşlerinin neredeyse tümü birbiriyle uyumaktadır.

Tezin Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmanın konusu Tahâvî ve kelâmî görüşleridir. Tahâvî, kelâmî görüşlerini *el-Akâidetü't-Tahâvî* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Bu nedenden ötürü çalışmada kaynak eser olarak *el-Akâidetü't-Tahâviyye* adlı risâle temel kaynak olarak alınmıştır. Bu risâle, içeriği açısından itikâdî konuların hemen hemen tamamını ele almaktadır. Bu çalışmada hilâfet, kerâmet, nebî ve evliyânın fazileti, aşere-i mübeşşere, mest üzerine mesh etmek gibi konular hariç ilâhiyyât, nübüvvet, kaza-kader ve sem'îyyât konuları hakkındaki genel konular ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma iki bölümde oluşmaktadır: Birinci bölümde; Tahâvî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri; ikinci bölümde ise ilâhiyyât, nübüvvet, iman, kader ve sem'îyyât konuları ele alınmaktadır. Tahâvî'nin itikâdî görüşleri Ebû Hanîfe, İmam Mâtürîdî ve diğer kelâm mezheplerin görüşleriyle karşılaştırma yapılarak tamamlanmıştır.

Tezin Önemi ve Amacı

Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşleri daha çok Doğu'da (Mâverâü'n-nehir ve Horasan) bölgelerinde kabul görmüştür. Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini Batı'ya taşıyıp (Mısır'da) bir araya getiren ve bu görüşlerin yayılmasını sağlayan en önemli şahsiyet Tahâvî'dir. Tahâvî, *Fıkh-ı Ekber*'in bir kopyası sayılacak *el-Akâidetü't-Tahâviyye* risâlesini Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin mezhebi üzerine Ehl-i Sünnet

---

⁹ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 3. Bs (Ankara: TDV, 2010), 49; Mustafa Aykaç, "Tahâvî Bağlamında İki Farklı Hanefilik Okuması (Ekmelüddin El-Bâbertî ve İbn Ebi'l-İzz Örneği)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (30 Haziran 2018): s. 128.

¹⁰ Osman Aydın, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevâlî'nin Rolü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (30 Haziran 2003): s. 14.

ve'l-Cemâat düşüncesinin bakış açısıyla yazmıştır. Hanefî ekolünün itikâdî görüşlerini aktaran ilk kaynaklardan olması hasebiyle çok önemli bir eserdir. Dolayısıyla Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye* eseriyle Hanefî kelâm düşüncesini Horasan-Maverahünnehir coğrafyasından Batı'ya (Mısır'a) taşıyarak bu düşüncenin benimsenmesini sağlamıştır.

Tahâvî; fıkıh, hadis, tefsir alanında bıraktığı çok kıymetli eserlerinin yanı sıra kelâm alanında *el-Akîdetü't-Tahâviyye* adlı eserini bırakmıştı. Bu risâle üzerine birçok şerh ve çalışma yapılmıştır. Ülkemizde akademik alanda ilk defa 1981 yılında Arif Aytekin tarafından “Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Akîdesi ve Selef Akîdesindeki Yeri” adlı bir doktora tezi çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada Tahâvî'nin selef olarak kabul edilen bazı isimler üzerinde Ehl-i Hadis kelâm düşüncesine bağlı olduğunu savunmaya çalışılmıştır. Hatta çalışma Tahâvî'nin birçok konuda Ebû Hanîfe'nin kelâmî görüşlerine muhalif olduğunu savunmaktadır. 1990 yılında Ahmet Karadut tarafından “Kelâm Tarihinde Tahâvî ve Akîde Risâlesi” adlı yüksek lisans çalışması, 2011 yılında M. Şükrü Kılıç tarafından “İlk Dönem Sünnî Kelâmında Ulûhiyyet Anlayışı: Tahâvî ve Mâtürîdî Örneği” adlı doktora çalışması, 2011 yılında Tevfik Aydın tarafından yapılan “Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin el-Akîdetü't-Tahâviyye'deki Bazı Kelâmî Meselelerin Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans çalışması, Selim Özarslan'ın “es-Sevâdu'l-A'zâm ile el-'Akîdetü't-Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Bir Tahlili”, Ziya Erdinç'in “İlk Dönem Akâid Eserlerinin Temel Nitelikleri: el-Fıkhü'l-Ekber ile el-Akîdetü't-Tahâviyye Örneği” adlı makaleleri, Tahâvî'nin kelâmî görüşlerini ele alan çalışmalardan bir kısmıdır.

2016 yılında İhsan Timür tarafından “Tahâvî'nin Akîde Şerhlerinde İtikâdî Farklılaşmalar” adlı İslam mezhepleri alanında yaptığı doktora tezi çalışması ise çalışmamızdan kısa bir süre önce yayımlanmış ve bu çalışma akademik câmianın hizmetine sunulmuştur. İslam mezhepleri alanında yapılan bu çalışma hariç diğer çalışmalar Tahâvî'nin Hanefî kelâm düşüncesini taşıdığını ortaya koymada büyük ölçüde uzak kalmışlardır. Ancak Tahâvî, kelâmla ilgili tek eseri olan *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'nin başında belirttiği şekilde kelâmî konularda tam bir Ebû Hanîfe takipçisidir. Onun için bu çalışmanın amacı Tahâvî'nin kelâmî görüşlerinin dayandığı düşüncenin Hanefî-Mâtürîdî düşünce çizgisinde olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmanın başka bir amacı da kelâm ilminin güzelliklerine

yön vermiş fikir insanlarının görüşlerini sunmaya çalışmak, insanlık adına bir şeyler ortaya koyabilmek ve gelecek nesillere daha iyi bir fikir dünyası sunmak olacaktır.

Tezde İzlenecek Yöntem

Bu çalışma daha çok nitel kavramlara dayanmakta olup tümevarım yöntemiyle sunulmuştur. Çalışmada kaynak eser olarak Tahâvî'nin kelâmıla ilgili tek eseri olan *el-Akîdetü't-Tahâviyye* adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Risâle, akaîdi konuları maddeler halinde açıklamadan ele aldığından şerhlere ihtiyaç duyulmuştur. Günümüze kadar akîde üzerinde birçok şerh yapılmıştır. Bu çalışmada şerh olarak Hanefî-Mâtürîdî geleneği üzere yazılan Bâbertî şerhi olarak şöhret bulmuş ancak Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. İshak b. Ahmed el-Hindî el-Gaznevî'ye ait olan şerhi kaynak olarak ele alınmıştır. Bunun yanında İbn Ebi'l-İz şerhinden de kaynak olarak istifade edilmiştir. Tahâvî görüşlerini Ebû Hanîfe düşüncesine dayandırdığından kaynak olarak Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhı Ekber* eseri ile Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* eserleri de çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca işlenen konuları anlamada ve sonuçlara ulaşmada internet kaynakları olarak TDV İslâm Ansiklopedisi ve yayımlanmış doktora tezleri, yüksek lisans tezleri, makaleler, bildiriler ve akademik dergilerden faydalanılmıştır. Şimdiye kadar kelâm alanında Tahâvî üzerine yapılan çalışmalar ya selef metoduyla alınmış ya da tam olarak Hanefî-Mâtürîdî çizgisi doğrultusunda ele alınmamıştır. Bu çalışma Tahâvî'nin kelâmî görüşlerinin söz konusu çizgide olduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Yapılan çalışmada konular karşılaştırmalı olarak ele alınıp, önce itikâdî mezheplerin veya mütekellimlerin genel düşüncelerine değinilecek, ardından da Tahâvî'nin kelâmî görüşleriyle karşılaştırarak değerlendirmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Tahâvî'nin Yaşadığı Çevrenin Sosyo-Kültürel Yapısı

Tahâvî, Abbasîlerin İslam dünyasına hükümran olduğu bir dönemde yaşamıştır. Abbasiler döneminde Farslara çok değer verildiğinden Araplardan yüz çevrilmişti. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Farslar bu dönemden faydalanıp dönemin halifelerine sorun çıkarmaya başlamışlardı. Sorunların devam etmesinden ötürü Abbasî halifeleri Farsları devre dışı bırakarak Türklere önem vermeye başlamışlardır. Tahâvî'nin yaşadığı dönemde on tane Abbasî halifesi görev yapmıştır. Bunların ilki el-Mütevekkil sonuncusu ise el-Kahîr'dır. Bu asırda halifeler Türklerin Mısır'a girmesinde büyük rol oynadılar. Bunun sonucunda da Tolunoğulları bölgede etkili oldular.¹¹

Mısır, halife Hz. Ömer zamanında fethedilmiş ve aralarında Sa'd b. Ebî Vakkâs'da dahil olmak üzere dört yüz sahabe Mısır'a yerleşmiştir. Bunun sonucunda da Mısır bir ilim yuvası haline gelmiştir.¹²

Abbasîler o dönemde toplumu avam ve has diyerek ikiye ayırmışlardır. Has genelde halifenin etrafında bulunan vezirler, emirler ve kadılardan oluşuyordu. Avam ise esnaf ve sanatkârlardı. Mısır'da o dönemde Türkler ve Farslar gibi muhtelif topluluklar yaşamaktaydı.¹³ Mısır'da yaşayan tek topluluk da Müslümanlar değildi. Yahudiler ve Hristiyanlar o dönemde Mısır'da dinlerini özgürce yaşıyorlardı.¹⁴

Abbasîler devri toplumun refahının yüksek olduğu bir dönemdir. Refahın artmasıyla ilimde diğer alanlarda olduğu gibi zirve noktasına ulaşmıştır. Bundan ziyade toplumun kesimlerinin kendilerine has elbiseleri olmuştur. Evleri ise genellikle bahçe içinde, lüks mozaiklerle yapılırdı. Saraylar lüksün yaşandığı mekânlar haline gelmişti.¹⁵

---

¹¹ Aytekin, 1981, 1.

¹² Karadut, 1990, 23.

¹³ Yıldız H. D., "Abbasîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, (C. 1, ss. 38-39.)

¹⁴ Yıldız, 1998, c. 1, 38.

¹⁵ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi, 1989), C.1, s. 524-526; Aydın, 2011, 21.

Bir diğerk konu ise dönemin ekonomik yapısıdır. Abbasîler, ekonomide açılımlar yapmış ve ekonomilerini uzun bir süre iyi bir şekilde tutmayı başarmışlardır. Bölgede tarıma elverişli toprakların olması hasebiyle tarıma büyük önem verilmiştir. Sulama sayesinde topraklardan alınan verim daha da artmıştır. Sulama kanallarının inşasına önem verilmiştir. Hatta bu yüzden Çin'den su mühendisleri de getirilmiştir.¹⁶

Ekonominin diğerk ayağı olan iktâ sistemi de Selçuklu ve Osmanlı'ya miras olarak kalmıştır.¹⁷ Aynı zamanda kurulan Esnaf Locaları sayesinde sendikalaşmanın ilk adımları o dönemde atılmıştır. Bu locaların ilk amacı müşterinin haklarının korunması ve dürüst esnafın yetişmesini sağlamaktı.¹⁸

Abbâsîlerde ekonominin çökmesinin en büyük nedeni, son zamanlarında ortaya çıkan iç karışıklıklar ve buna bağlı olarak eyaletlerden gelen para akışının sekteye uğraması olduğu söylenebilir.¹⁹

Abbasî devrinin ilk dönemleri İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir dönemdir. Avrupa'da medeniyetin doğmasında, bu dönem İslam coğrafyasında kurulan çeşitli müesseseler ve gelişen ilimlerin çok katkısı olmuştur. İslâm alemindeki dil ve tercüme faaliyetleri; sosyal, tabii ilimler ve dinî alanındaki çalışmaların bir kısmı Emevîler döneminde başlamış olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınıp müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbasîler devrinde olmuştur.²⁰

Tahâvî, hadis, fıkıh ve tefsir ilminin zirvede olduğu ortamda yetişmiştir. Buhârî vefat ettiğinde Tahâvî yirmi yedi, Müslîm vefat ettiğinde otuz iki, Ebû Dâvud vefat ettiğinde ise kırk altı yaşındaydı.²¹

Tahâvî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da yirmi dört yıl kadılık yapan Hanefî fakihî ve muhaddis Bekkar b. Kuteybe Ebu Bekr el-Basri (270/884), yirmi yıl kadılık yapan Hanefî fakihî olup aynı zamanda muhaddis olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân el-Bağdâdî (280/893), dayısı İbrahim b. İsmail b. Yahya el-Müzenî

---

¹⁶ Yıldız, 1998, C. 1, 47.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970), s. 170.

¹⁸ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca, 1987), C.3, s. 418; Aydın,2011, 23.

¹⁹ İsmet Miroğlu, *İslam Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: İhlas Matbaacılık, 1994), C.1, s. 16.

²⁰ Yıldız, 1998, C.1, 40-41.

²¹ el-Askalânî, 1986, 274-275; Kılıç, 2011, 12.

(264/878), gibi değerli alimler vardı. Bu alimler hakkındaki bilgiler Tahâvî'nin ilmi kişiliği ve hocaları bölümünde kısaca ele alınacaktır.

1.2. Hayatı

Hanefî fikhının önemli temsilcilerinden olan Tahâvî'nin tam adı Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme b. Abdülmelik'tir. Künyesi ise Ebû Ca'fer'dir.²² Doğumu hakkında her ne kadar farklı rivayetler olsa da kabul gören tarih 238/853 olmuştur. Bu tarihin verilmesinin temel sebebi ise talebesi olan İbn Yunus'tur. İbn Yunus bu tarihin bizzat Tahâvî tarafından kendisine rivayet edildiğini söyler. Başka bir rivayete göre ise 10 Rebiu'l-Evvel 239 (19 Ağustos 853) tarihinde doğmuştur.²³ Kendisine Tahâvî denmesinin sebebi ise doğduğu yerin Mısır'ın Said bölgesindeki Tahâ kasabasına nispetle Tahâvî diye anılmaktadır.²⁴ Ca'fer ismini alması ise bir öğrencisine nispet edilir.²⁵ Tahâvî, Mısır'da 321/933 tarihinde vefat etmiştir.²⁶

Ebû Ca'fer et-Tahâvî Abbasî iktidarı döneminde yaşamıştır. O dönemde Abbasîler İran'a ayrı bir önem vermiş ve o bölgede söz sahibi olmuştur. Arapların yaptığı ayrımcılık politikasının aynısını ya da daha fazlasını o dönemde İranlılar yani Fârîsîler yapmışlardır. Abbasî halifeleri bu durumun farkına vardıklarında İranlıların etkisini azaltmış ve Türk kabilelerine önem vermişlerdir. Bunun sonucunda Türkler yönetimde söz sahibi olmuş ve o döneme Türk dönemi de denmiştir.²⁷

1.3. İlmî Kişiliği

Tahâvî, o dönemin ve günümüz âlimlerinin övgüyle bahsettikleri bir âlimdir. Sadece akâid alanında değil fıkıh, hadis ve tefsir alanında da meşhur olmuştur. Tahâvî feraset sahibi bir kişiliğe sahiptir.²⁸

²² Muhammed Zâhid Kevserî, *el-Havî fi Sireti'l-İmâm Ebi Ca'fer et-Tahâvî* (Kâhire: Matbaatu'l-Envârî'l-Muhammediyye, 1368), 4; Ali Pekcan, *İslâm Akâid Metinleri*, 3. Bs (İstanbul: Rağbet, 2017), s. 89.

²³ İltaş D., "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV, 2010, (C. 39, ss. 385-389.)

²⁴ Ali b. Ebi'l-İzz el-Hanefî, *Muhezzebu Şerhi'l-Akâidetü't-Tahâviyye* (İstanbul: Guraba, 1436), s. 45.

²⁵ Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed el-Bâberti, *Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâviyye*, 1. Bs (İstanbul: İlim & Hikmet, 2018), s. 11; Yasin Karataş, *Tahâvî Akâidesi Bâbertî Şerhi*, 1. Bs (İstanbul: İlim & Hikmet, 2018), s. 12.

²⁶ Pekcan, 2017, 89.

²⁷ İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam* (Kâhire-Beyrût: Dâru'l-Cil-Dâru'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1996), C.3, s. 288; Kılıç, 2011, 10.

²⁸ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbn Nedim, "el-Fihrist", *Tahâvî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 690; Aytekin, 1981, 7.

Tahâvî'nin ilim yönünden bu kadar teşekküllü olmasında H.IV. dönemin ilim yönünden bereketli olmasının etkileri vardır. H. IV. dönem muhaddislerin, fakihlerin ve birçok ilim insanlarının yaşadığı bir dönemdir. Mısır coğrafyası pek çok göç dalgalarına ev sahipliği yapmış olan bir yerdir. Sadece ticaret için değil ilim için de kişilerin göç ettiği yerler arasında yer almaktadır. Tahâvî eserleri günümüze kadar ulaşabilmiş ender şahsiyetlerdendir. Ulaşmayan eserlerin çokluğu bizler için bir dezavantajdır.²⁹

Tahâvî, tam anlamıyla hadis, fıkıh ve tefsir ilminin zirvede olduğu ortamda yetişmiştir. Bu ortamlardan en bereketlisi ise ailesidir. Babası Muhammed b. Selam şiir ve rivayette Mısır âlimlerinin başında gelmektedir. Annesi ise Şâfiî ilim meclislerine katılmış ilim yönünden zengin kişiliğe sahip olan bir kadındır. Dayısı İbrahim b. İsmail b. Yahya el-Müzenî Şâfiî fakihlerin arasında önemli bir yere sahip olan kimseydi. Dayısı ve diğer aile fertlerinin ilmi birikiminden faydalanan Tahâvî, ilim meclislerinde münazaralar yapmıştır.³⁰

Tahâvî, ilim için birçok merkeze seyahatlerde bulunmuştur. Bunlar arasında Gazze, Beytü'l-Makdis ve Askalan gelmektedir. Dımaşk'ta ise Kadı Abdülhamid'ten fıkıh dersi almıştır.³¹

Tahâvî'nin ilim yönünden bu kadar donanımlı olmasının bir sebebi de o dönemde yaşayan muhaddislerdir. Buhârî, Müslîm ve Ebû Dâvud bu isimler arasında yer almaktaydı. Buhârî vefat ettiğinde Tahâvî yirmi yedi, Müslîm vefat ettiğinde otuz iki, Ebû Dâvud vefat ettiğinde ise kırk altı yaşındaydı. İlminin en zirve dönemlerini bu kadar âlimle geçiren bir kişinin ilim yönünden bu kadar iyi derecede olması yadırganamaz.³²

Tahâvî, dönemin büyük muhaddislerden hadis ilmi öğrenmiştir. Bunlar arasında İbn Uyeyne (v. 198/813)'nin ilim arkadaşlarından olan Yunus b. Abdilah'la, Harûn b. Said, Muhammed b. Abdillah gibi şahıslar yer almaktadır.³³ Ayrıca ilmi kişiliği yönünden etkilendiği diğer alimlerin kimler olduğu, "Tahâvî'nin Yetişmesinde Etkili olan Hocaları" bölümünde ele alınacaktır.

---

²⁹ Aytekin, 1981, 8.

³⁰ Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), s. 273-275; Kılıç, 2011, s. 12.

³¹ Kevserî, 1368, 20.

³² İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (Beyrut, 1986), C.1, s. 274-275; Kılıç, 2011, 12.

³³ Kevserî, 1368, 7; Kılıç, 2011, 12.

Tahâvî'nin yirmi yaşına kadar Şâfiî olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.³⁴ Daha sonraları Hanefî olmasında Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin etkisi olsa da asıl sebep dayısı ile olan ilmi tartışmalarıdır. Kaynaklarda dayısının kendisine “Vallahi sen bir şey bilmiyorsun” dediği³⁵ zikredilir. Daha sonra ilimde derinleşen Tahâvî; “Eğer dayım yaşasaydı o yemininden dolayı kefarete ödemesi gerekirdi” dediği de³⁶ zikredilir.

Bu ve benzeri sebeplerden ötürü Tahâvî, ilim dünyasında meydana gelen tartışmalara şahit ve vakıf olmuş, mezheplerin metotlarını görme imkânı bulmuş, sonuç olarak Ebû Hanîfe mezhebi yönünde tercihini yapmıştır.³⁷

1.4. Yetişmesinde Etkili Olan Hocaları

İslâm dini, kişiyi öğrenmeye ve öğretmeye teşvik eden bir dindir. Bir kimsenin eğitim hayatı her zaman önce aileden ve daha sonra yakından uzağa çevrede başlar. Tahâvî'nin de ilk öğretmenleri annesi ve dayısıdır. Hafızlığını Yahya b. Muhammed'den alan³⁸ Tahâvî'nin üç yüze yakın³⁹ hocası olduğu rivayet edilir. O kadar hocasına ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bu çalışmada, günümüze kadar ulaşan kaynaklardan faydalanarak önemli olan hocaları ele alınacaktır.

Abdillâh ed-Dîmeşkî: Şam meclislerinde hadis dersi görmüş olan bir ilim insanıdır. Lakabı (Şeyhü's-Şebâb) yani gençlerin hocasıdır. Bu lakabı genç yaşta iken çevresinde bıraktığı etkiden dolayı Ahmed b. Ebû'l-Havarî ona takmıştır.⁴⁰

Abdihakem el-Mısrî: Malikî'nin önemli fakîhlerinden olup Müzenî ile beraber devrin önde gelen âlimlerindedir.⁴¹

³⁴ Şuayb Arnavut, *Şerhü Müşkili'l-Âsâr Mukaddimesi* (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1994), C.1, s. 38; Kılıç, 2011, 12.

³⁵ Abdulgani el-Ğuneymî Meydânî, *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (Beirut: Dâru'l-Fikr el-Muâsır, 1995), s. 17.

³⁶ el-Askalânî, 1986, I: 274-275.

³⁷ Kılıç, 2011, 14.

³⁸ Kureşî, 1993, 274-275; Tevfik Aydın, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin el-Akîdetü't-Tahâviyye'deki Bazı Kelâmî Meselelerin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk, 2011), s. 13.

³⁹ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 12.

⁴⁰ Kandemir M. Y., “Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dîmeşkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, (C.10, ss. 272.)

⁴¹ Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Asar* (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1994), s. 58.

Abdumelik el-Lahmi el-Mısırî: Ebû Dâvud'un kendisinden ilim aldığı söylenen kimsedir.⁴²

Abdurrahman el-Kattan: Tahâvî'nin kıraat ilmini aldığı hocasıdır.⁴³

Ebû Bekr el-Basrî: el-Basrî Hanefî fakîhi olup Mısır'ın o dönemki kadısıdır.⁴⁴

Ebü Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân el-Bağdâdî: Hanefî fakîhi olup aynı zamanda muhaddistir. Sadece Hanefî mezhebinin fıkıh bilgisine değil, diğer mezheplerin de fıkıh bilgisine sahip olan âlimdir.⁴⁵

es-Sadafî: Şâfîî âlimi olup hadiste güvenilir kimselerdendir.⁴⁶

İsmail b. Yahya b. İsmail b. Amr b. Müslim el-Müzenî: el Müzenî Tahâvî'nin dayısı olup Şâfîî fikhına hâkim olan bir âlimdir.⁴⁷

Muhammed b. Selâme: Tahâvî'nin babası olup kendisine ders veren ilk hocalarından bir tanesidir.

Nesâî: Sünen sahibi olup, hadis alanında önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda fakîh ve hafızdır.

Sabik el-Havlanî:⁴⁸Şâfîî âlimi olup hadis ilminde derinleşmiştir.

Süleyman b. Eş'as: Kendisi hafız olup Bağdat'ın ileri gelen âlimlerindendir.⁴⁹

Süleyman b. Şuâyb El-Keysanî⁵⁰

Süleyman el-Cizi: Ebû Dâvud ve Nesâî'nin kendisinden hadis rivayet ettiği kimsedir.⁵¹

Yahyâ b. Muhammed b. Amrûs: Yukarıda değindiğimiz üzere Tahâvî'nin ders halkasına girdiği ilk müderrisidir.⁵²

---

⁴² Tahâvî, 1994, 47.

⁴³ Tahâvî, 1994, 53.

⁴⁴ Ahmed Nezir, *Ebü Cafer Tahâvî* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1991), s. 98.

⁴⁵ Tahâvî, 1994, 42.

⁴⁶ Nezir, 1991, 97.

⁴⁷ el-Askalânî, 1986, I, 181.

⁴⁸ Nezir, 1991, 97.

⁴⁹ Tahâvî, 1994, 51; Aydın, 2011, 14.

⁵⁰ Kevserî, 1368, 9.

⁵¹ Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdumelik Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (İstanbul: İSAM, 1995), s. 36.

⁵² İltaş, 2010, C. 39, 385.

Tahâvî'nin ilim hayatını yönlendiren kişilerden ilk olanlar babası Muhammed b. Selâme ve annesidir. Annesi, Şâfiî ilim meclislerine katılmış ilim yönünden zengin kişiliğe sahip olan bir kadındır. Dayısı İbrahim b. İsmail b. Yahya el-Müzenî ise Şâfiî fakihlerin arasında önemli bir yere sahip olup ilk fıkıh ve hadis derslerini ondan almıştır. Tahâvî, dayısı Müzenî ile aralarındaki tartışmalardan sonra Hanefî fakihi olup aynı zamanda muhaddis olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân el-Bağdâdî'nin ilim meclisine yirmi yıl kadar devam etmiş ve ondan Hanefî fikhını almış ve Şâfiî fikhını terk ederek Hanefî görüşüne yönelmiş ve dayısı Tahâvî'nin yetişmesinde önemli bir şahsiyet olmuştur.⁵³

Yine bu alimler arasında özellikle yirmi dört yıl Mısır kadılığı yapmış Hanefî fakihi ve muhaddis olan Tahâvî'nin en çok ilim aldığı Bekkar b. Kuteybe Ebû Bekr el-Basri (270/884)'nin de Tahâvî'nin yetişmesinde önemli katkısı olan alimlerden birisidir.⁵⁴

Ayrıca Tahâvî Mısır'da kadılık yapan kadılara naiblik ve katiplik görevlerinde de bulunmuştur.⁵⁵ Tahâvî'nin ilmi kişiliği ve Hanefî düşünce ekolünü benimsemesi, Mısır'da kadılık yapan ve kendilerinden ilim aldığı hocalarının etkisinin çok büyük olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Tahâvî, Ehl-i Sünnet içerisindeki konumu açısından hem Hanefî mezhebinde hem de Ehl-i Sünnet içinde çok değerli ve önemli bir yeri olan bir alimdir.

1.5. Talebeleri

Tahâvî de diğer mütekellimler gibi hocalarından aldığı ilmî birikimini öğrencilerine aktarmıştır. Her ne kadar sayısını bilmesek de en azından meşhur olanların isimlerini bulup gelecek nesillere aktarabiliriz. Meşhur olan öğrencilerinden bazıları şunlardır;

Muhammed et-Tahâvî: Tahâvî de tıpkı dayısı ve annesi gibi davranıp öğretmeye aileden başlamıştır. Bu yüzden ilk talebesi oğlu Muhammed et-Tahâvî olmuştur.⁵⁶

İsmâil el-Ezdî: Mısır kadısı olup Tahâvî'den hadis dersi almıştır.⁵⁷

---

⁵³ Timür, 2016, 54.

⁵⁴ Timür, 2016, 53.

⁵⁵ İltaş, 2010, c. 35, 385.

⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Er-Râzi el-Cessâs, *Muhtasârü İhtilâfi'l-Ulemâ* (Beyrut: Daru'l Beşeri'l İslâmiyye, 1995), s. 32.

⁵⁷ Tahâvî, 1994, 74; Aydın, 2011, 15.

Abdullah b. Adiyy b. Abdullah el-Cürcânî: Kendi çevresinde İbn Kattân diye anılan Cürcânî, hadis çevrelerince İbn Adiyy diye tanınır.⁵⁸ Arapçayı iyi bilmediğine dair rivayetler vardır. Türk olduğu söylenir. İbn Adiyy ilim çevresinde yetişmiştir.⁵⁹

Süleyman b. Ahmed b. Eyub et-Taberânî: Erken yaşta ilim tahsil etmek için Taberiye'ye gittiği için kendisine Taberânî denmiştir. Erken yaşta (13 yaşında) babasının da desteğiyle kendisini ilme adamıştır. Hadis hafızıdır.⁶⁰

1.6. Eserleri

Tahâvî başta akâid olmak üzere birçok alanda eser vermiştir. Fıkıh, tefsir, hadis ve şurut bu alanlardan sadece bazılarıdır. Bu eserler oldukça kapsamlı⁶¹ ve günümüz dünyasına rehber olacak eserlerdir. Çalışmanın alanı kelâm olduğundan dolayı eserlerin tümünün tanıtımına yer verilmemiştir. Günümüze ulaşan eserlerinden önem arz edenler aşağıda verilmiştir.

el-Akîdetü't-Tahâviyye: Ebû Hanîfe ve talebeleri olan İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in itikâdî görüşlerinin yer aldığı sünnî kelâm görüşlerinin yer aldığı risalesidir. Tahâvî'nin bu akide risalesi Ebû Hanîfe'ye ait kelâmî görüşlerini ilk defa doğru bir şekilde ele alan eserlerden biri olması açısından çok özel bir değere sahiptir.⁶²

Tahâvî tarafından yazılan *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, akide risalesi Hanefiliğin çok az temsil edildiği Mısır bölgesindeki tek Hanefî akide metnidir. Bu eserde metin herhangi bir tartışmaya girmeden Ebû Hanîfe'nin görüşlerini vermesi ve özellikle Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in genel itikâdî düşüncelerini ortaya koyma açısından çok değerlidir.⁶³

İslam Dünyası için çok değerli ve faydalı olan bu eser hakkında birçok şerh, makale ve tez yazılmıştır. Bu şerhlerden bazılarına değinilecek olursa; İsmail b.

⁵⁸ Başaran S., "Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, (C. 39, ss. 296.)

⁵⁹ Başaran, 1999, C. 39, 296.

⁶⁰ Görmez M., "Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, (C. 39, ss. 310-312.)

⁶¹ Ebû'l-Felâh Abdülhâyî İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1979), C.2, s. 288.

⁶² Arif AYTEKİN, "el-Akîdetü't-Tahâviyye", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989), 2: s. 259.

⁶³ İhsan Timür, *Tahâvî'nin Akîde Şerhlerinde İtikâdî Farklılaşmalar* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), s. 8.

İbrahim b. Ahmed b. Eş-Şeybânî⁶⁴, Necmuddîn Menkûbars b. Yalınkılıç et-Türkî⁶⁵ tarafından şerh edilen orijinal adı en-Nûru'l-Lâmi` ve'l-Burhânu's-Sâtı olan eser, Hibetullah b. Ahmed b. Muallâ b. Mahmud b. Şucâuddîn et-Türkistânî el-Hanefî⁶⁶, İbn es-Serrâc⁶⁷ tarafından şerh edilip el-Kalâid fi'ş-Şerhi'l-Akâid adıyla ünlenen eser, Sirâcuddîn Ömer b. İshâk el-Hindî el-Gaznevî el-Hanefî⁶⁸, Bâberti⁶⁹, Ebi'l-İshâk el-Kustantini⁷⁰, Akhisarlı Kâfi Hasan Efendi⁷¹, İbn. Bint el-Himeyrî⁷² ve el-Meydânî⁷³ tarafından şerh edilen eserdir. Ayrıca Ebi'l-İzz'de bu eseri şerh etmiştir. Eser İngilizce'ye de çevrilmiştir. Eser Arif AYTEKİN tarafından 1985 yılında tercüme edilerek ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur.⁷⁴

Bu akide risalesi Tahâvî'nin kelamla ilgili meselelerde Ehl-i Sünnet'in ilk kelam düşünce sistemini kuran Ebû Hanîfe ve öğrencilerine ait olan itikâdî görüşleri yansıtması açısından önemli bir eserdir. Tahâvî'nin bu eseri yazmasındaki amacı, Ebû Hanîfe'nin kelâmıla ilgili görüşlerinin bir özetini vermek ve bunları Ehl-i Sünnet'in genel görüşleriyle uyum içinde olduklarını yansıtmaktır.⁷⁵

Tahâvî'nin bu akide risalesiyle Ebû Hanîfe'nin itikâdî düşünce tespitleri yeniden ve farklı bir coğrafyaya Batı'ya (Mısır'a) taşınıp hayat bulmuştur.⁷⁶ Tahâvî metot olarak itikâdî konuları işlerken naslara sıkı sıkı bağlı olup naslarda geçen lafızlarla akidesini sade bir üslûpla kendisine has bir yöntemle kısa ve öz kelimeler ile birçok konuya temas ederek risalesini oluşturmuştur. Kelâmî konuları işlerken sadece ayetlere yer vermiştir. Bir muhaddis olmasına rağmen hadislerle yer vermemiş "*Hz. Muhammed'den din ve açıklamasına dair gelmiş sahih rivayetlerin*

⁶⁴ Basra'da H.504 yılında doğmuş ve H.629 yılında vefat etmiştir.

⁶⁵ Adından da anlaşılacağı üzere et-Türkî Türk kökenli bir âlimdir. H.652 yılında vefat etmiştir.

⁶⁶ Kendisi aslen Türkistanlı olup H.733 yılında vefat etmiştir.

⁶⁷ Tam adı Mahmud b. Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî ed-Dimeşkî el-Hanefî olup H.771 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir.

⁶⁸ Adı geçen müellif Gazneli olup H.773 yılında vefat etmiştir.

⁶⁹ Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Ekmeluddîn el-Bâberti el-Hanefî olup H.786 yılında vefat etmiştir.

⁷⁰ Tam adı Ebû Abdullah Mahmud b. Muhammed Ebi'l-İshâk el-Kustantini'dir.

⁷¹ Şerh ettiği eserin adına Nûru'l-Yakîn fi Usûlu'd-Dîn adını veren müellif bu eseri Estergon Kalesi'nin muhasarası sırasında telif etmiştir. Müellif H.1025 yılında vefat etmiştir.

⁷² Bilinen tam adı Hanefî b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Ğazzî olup telif ettiği esere Şerh-u Akîdetü't-Tahâviyye adını vermiştir. Bu eser H. 881 yılında tamamlanmıştır.

⁷³ Bu şerh ed-Dimeşkî tarafından telif edilmiştir.

⁷⁴ İltaş, 2010, C. 39, 385.

⁷⁵ Kılıç, 2011, 14-15.

⁷⁶ Timür, 2016, 1,2.

*tamamı hakır.*⁷⁷ sözü ile hadisleri zikretmeden, itikâdî konuları içeren sahih hadislere atıf yaparak itikâdî görüşlerini oluşturmuştur.

Tahâvî, bulunduğu ortam ve sosyal yapıdan dolayı itikâdî düşüncelerini karşıt fırkalarla münakaşaya girmemesi, ifrat ve tefritten uzak müteşâbih ve tartışmalı konulara değinirken “*Bize kapalı/karışık gelen hususlarda bu işin iç yüzünü en iyi bilen Allah’tır deriz*”⁷⁸ sözü ile yorum yapmadan cedelden uzak teslimiyetçi bir anlayışla hareket etmiştir. Tahâvî, tarzını/üslubunu toparlayıcı, birliği hedefleyici olarak ortaya koyduğu için el akide metni birçok çevrelerce sahiplenmek istenmiştir.

Günümüzde İbn Ebi’l-İzz şerhi Arap-Selef oluşumlarca sanki Tahâvî’nin akidesi Ehli Hadis ve Selefîyye düşüncesini taşıdığını bilinçli bir şekilde sahiplenip yaymaya çalışmaktadırlar.⁷⁹ Halbuki Tahâvî’nin el akidedeki bazı görüşleri selef metoduyla yazılmışsa da aslında görüşlerinin ruhunda Ebû Hanîfe’nin yaklaşımını görmek mümkündür. Çünkü Tahâvî kelâmî görüşlerini Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden aldığını, risalesinin başında vurgulamıştır.

Akide üzerine yazılan şerhler sayesinde el-Akîde Hanefî-Mâtüridî geleneğinin kelâmî görüşleriyle tam uyumlu hale getirilmiştir. Akide üzerine yazılan önemli yedi şerhten sadece İbn Ebi’l-İzz hariç hepsi Hanefî-Mâtüridî düşünce çizgisiyle yapılmıştır. Bu da gösteriyor ki Tahâvî’nin kelâmî görüşleri Hanefî-Mâtüridî çizgisinde olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁰ İbn Ebi’l-İzz’e ait ve Ehl-i Hadis ve Selefîyye düşüncesiyle yazılmış olan *el-Akîdetü’t-Tahâviyye* şerhi bugün hem Arap dünyasında bilinçli olarak yaygınlaştırılmakta hem de ülkemizde tercüme yoluyla yaygınlaştırılmak istenmektedir. Dolayısıyla *el-Akîdetü’t-Tahâviyye* üzerine Hanefî-Mâtüridî çizgisiyle yazılmış olan şerhlerin Türkçe’ye tercüme edilmesi, Tahâvî’nin gerçek düşüncelerinin açığa çıkması ve yaygınlaşması için önem arz etmektedir.

---

⁷⁷ Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdumelik Tahâvî, *el-Akîdetü’t-Tahâviyye* (Beyrut, 1978) mad. 80.

⁷⁸ Tahâvî, 1978, mad. 75.

⁷⁹ Kılıç, 2011, 17.

⁸⁰ Timür, 2016, 14-17.

İslâm kelâm düşüncesinde bu risale geçmişten günümüze kadar içerdiği konuları açısından önemini korumakta olup ve gelecekte de önemini koruyacağı zengin bir içeriğe sahiptir.

Ahkâmü'l-Kur'an: Süre ve âyet tertibi ile yapılmış, diğer ahkâm tefsirlerinden farklı olarak fikhî konular bir arada toplanmıştır. Eserde mezhep imamlarının görüşlerine ve meşhur fakihlere yer verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Eserin bilinen tek el yazmasının yarısı, Samsun Vezirköprü kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüsha Sadettin Ünal tarafından neşredilmiştir. Emrullah İşler de Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı adında bir doktora tezi yazmıştır.⁸¹

Meâni'l-Âsâr: Kureşî'nin naklettiğine göre bu eser Tahâvî'nin ilk kitabıdır. Fıkıh sistematığına göre yazılan eserde mezheplerin görüş belirttiği hadisler vardır. M. Beşir Eryarsoy eseri telif etmiş ve “Hadislerle İslâm Fıkhı” adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.⁸²

Müşkili'l-Âsâr: Bu eser Kureşî'ye göre ihtilâfu'l-hadis alanında en kapsamlı eserlerden biridir. Ayrıca Tahâvî'nin son eseridir. Eserin Haydarabat'taki nüshaları eksik olmasına rağmen bu eser Şuayb Arnavut tarafından “Şerhü'l-Müşkili'l-Âsâr” adı ile telif ve şerh edilmiştir.⁸³

İhtilâfu'l-Ulemâ: Bu eser hakkında Saymerî, İbn Nedîm ve Kâtip Çelebi değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Saymerî, eserin kendine has olduğunu ve bir benzerinin yazılmadığını, İbn Nedîm, seksen kadar bölüme sahip olduğunu fakat bölümlerin tamamlanamadığını, Kâtip Çelebi ise yüz otuz küsur cüzden meydana geldiğini aktarmıştır.⁸⁴ Fıkıh konusunda ihtilafların yazıldığı eser Ebû Hanîfe başta olmak üzere Mâlik, Şâfiî ve Evzâî gibi müçtehitlerin görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca eserde sahabe, tabiin ve Tahâvî'nin görüşlerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.⁸⁵

eş-Şürütü'l-Kebîr: Şürüt ilmine dair yazılan üç eserden biri olup “Kitâbü Ezkâri'l-hukuk ve'r-rühûn” ve “Kitâbü's-Şüf'a” adıyla Joseph Schacht tarafından neşredilmiştir.⁸⁶

---

⁸¹ İltaş, 2010, C. 39, 385.

⁸² İltaş, 2010, C. 39, 386-387.

⁸³ Arnavut, 1994, 38; İltaş, 2010, C. 39, 385.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn* (Dersâdet: El-Matbaatü'l-Ûlâ, 1311), 1: 32; İltaş, 2010, C. 39, 386.

⁸⁵ el-Cessâs, 1995, 32.

⁸⁶ İltaş, 2010, C. 39, 386.

eş-Şürütü's-Sağır: Bu eser eş-Şürütü'l-Kebîr'in mevcut bölümleri ile beraber Ruhi Özcan tarafından "el-Hâvî fî şürûti't-Taḥâvî" adıyla yüksek lisans tezi olarak 1972 yılında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde hazırlanmıştır.⁸⁷

Yukarıda verdiğimiz eserlerden sadece *el-Akîdetü't-Taḥâviyye* akâid konularının ele alındığı eserdir. Ahkâmü'l-Kur'an tefsir, Meâni'l-Âsâr ve Müşkili'l-Âsâr ise hadis eserdir. İhtilâfu'l-Ulemâ eseri ise fıkıh alanında telif edilmiş bir eserdir. Şürût ilmine dayanan eserleri ise üç kısımda incelenmiştir. *el-Akîdetü't-Taḥâvî* müellifin kelâmî görüşlerinin yer aldığı, bu görüşlerin maddeler halinde sunulduğu eserdir. Tahâvî'nin ilmi kişiliği, eserleri, yetiştirdiği talebeleri açısından hem Ehl-i Sünnet içerisinde hem de Hanefî mezhebinde önemli bir konumu olan bir bilgidir. Tahâvî'nin hayatı hakkında kısaca değindikten sonra çalışmanın önemli bir bölümünü teşkil eden kelâmî görüşleri ele alınacaktır.

---

⁸⁷ İltaş, 2010, C. 39, 387.

İKİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Tahâvî, kendisinin deyimiyle Ebû Hanîfe'nin itikâdını sürdüren bir âlimdir. Bizler de onun görüşlerini tahkik etmeye çalışacağız. Tahâvî'nin görüşleri için başvurulacak temel kaynak *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'dir. Bu eserin günümüze kadar ulaşan şerhleri bu alanda bizlere yol gösterecek olan kaynaklar arasında yer almaktadır. Her mütekellim gibi Tahâvî de akâid alanında görüş bildirmiştir. Her ne kadar kendisi Ebû Hanîfe'nin itikâdı üzere olduğunu beyan etse de Ebû Hanîfe'den farklı düşündüğü bazı konular da olmuştur.

Tahâvî *el-Akîdetü't-Tahâviyye* adlı eserinde İlâhiyyât, Sem`iyyât, Nübüvvât ve İmân gibi akîdevî konulara değinmiştir. Bu bölümde bu konuları tahkik edilmeye çalışılacaktır. Bu konular işlenirken Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin görüşleri ile Mu'tezile ve Eş`arîyye vb. gibi mezheplerin görüşlerine de yer yer değinerek aralarındaki farkı anlamaya çalışılacaktır.

2.1. İlâhiyyat Meselesindeki Görüşleri ve Sıfatların Mahiyeti

İlâhiyyat alanı kelâm için kullanıldığında inanç esaslarının bir kısmını ihtiva eder. İnanç esasları normalde çok geniş bir alan kapladığı için eğitim-öğretimde kolaylık sağlaması bakımından üçe indirilmiş ve “Usûlü's-selâse” kavramıyla adlandırılmıştır. Bunlar; Tevhîd, Nübüvvet ve Sem`iyyât'tır. İlâhiyyat; Allah'ın sıfatları ve fiilleri gibi konularla çevrilmiş olan alandır.⁸⁸

Tahâvî'ye göre Allah sıfatlarıyla da ezelidir. Yani sıfatlar Allah Teala'dan ayrılamaz. Mahlûkatı yaratmadan önce de sıfatı vardı, sonra da var olmaya devam edecektir.⁸⁹ Ayette; *(O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona “ol!” der, hemen oluverir)*⁹⁰ buyrulmuştur. Bu ayet, bizlere Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ispatlayan delillerden sadece bir tanesidir. Başka bir ayette; *(O, her an yaratma halindedir)*⁹¹ buyrulmaktadır.

---

⁸⁸ Arslan-Bozkurt, 2015, 111.

⁸⁹ Gaznevî, 2018, 81.

⁹⁰ Bakara, 2/117.

⁹¹ Rahmân, 55/29.

2.1.1. Allah'ın Zâtî Sıfatları

Zâtî sıfatlar ya da diğer ismiyle “Selbî sıfatlar” Yüce Allah'a mahsus olan sıfatlardır. Ebû Hanîfe sıfatları zâtî ve sübûtî şeklinde ikiye ayırmıştır.⁹² Zâtî sıfatlar cevher ya da araz değildir. Bu sıfatlar baştan da ifade ettiğimiz gibi Yüce Allah'a has sıfatlardır. Bu yüzden kulların bu sıfatlar ile isimlendirilmeleri caiz değildir. Zâtî (selbî)sıfatlar; Vücûd, Kıdem, Bekâ, Vahdâniyyet, Muhâlefetün li'l-Havâdis ve Kıyâm bi Nefsihî'dir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu sıfatlar ilim, hayat, kelâmdır. Zâtî sıfatlar ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın zâtıyla kâimdir ve bu konuda Ebû Hanîfe dahil tüm mütekellimler arasında ittifak vardır. Rızık verme vb. sıfatlar ise Mâtürîdî'ye göre kâim, Eş'arî'ye göre hâdis'tir.⁹³ Ebû Hânîfe her ne kadar zâtî sıfatları hayat, ilim ve kelâm olarak sınıflandırmışsa da günümüzde zâtî sıfatlar denince ilk sıraladığımız sıfatlar gelmektedir. Bu iki ayrımı yaptıktan sonra günümüzde yapılan tanımlamaların incelenmesi yerinde olacaktır.

Vücûd: Var olmak manasına gelip Allah'tan başka hiçbir varlık için kullanılamaz. Var olmak, her ne kadar tüm canlılar için geçerli olsa da Yüce Allah'ın varlığı diğer varlıkların varlığından farklıdır. Allah'tan başka tüm varlıkların yer değiştirmeleri mümkündür fakat bunu Allah için düşünmek caiz değildir. Allah vâcibu'l-vücûttur ancak buna diğer varlıklar için kullanmak caiz değildir. Ebû Hanîfe bu iddiasını (*Yerde ve gökte Allah'tan başka farz edilen ilahlar bulunsaydı, yer ile göğün dengesi bozulurdu*)⁹⁴ ayetiyle delillendirmektedir. Tenzihî bir sıfat olarak düşünüldüğünde vücûd sıfatı “Yokluğu düşünülme”⁹⁵ manasına gelir. Bazı mütekellimler vücûdu sıfat-ı nefsiyye diye adlandırırken bazıları ise vücûdun zât ile aynı manaya geldiğini söylemişlerdir.⁹⁶

Kıdem: Sözlükte “varlığının üzerinden uzun zaman geçmesi”⁹⁷ anlamında kullanılan kıdem, terim olarak Allah'ın varlığının başlangıcının bulunmaması anlamına gelmektedir. Kur'ân'da kıdem kelimesi Allah için kullanılsa da bazı surelerde geçmektedir. Kur'ân'da “Kadîm” kelimesi (Eski milletler) anlamında

⁹² Numan b. Sâbit İmam Azâm Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber* (İstanbul, 1992), s. 55.

⁹³ Ebû Hanîfe, 1992, 55.

⁹⁴ Enbiya, 21/22.

⁹⁵ Arslan-Bozkurt, 2015, 164.

⁹⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul: Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Neşriyat, 1342), s. 253.

⁹⁷ Yavuz Y. Ş., “Kıdem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, (C. 22, ss. 394-395.)

kullanılmıştır.⁹⁸ Hadislerde bütün yarattıklarından önce var olan “Mukaddîm”⁹⁹ de kıdem manasında kullanılmıştır. Selef görüşe sahip olan mütekellimler ve İbn Hazm kıdem sıfatının Allah’a izafe edilemeyeceğini iddia ederler.¹⁰⁰ Onlara göre bu sıfat Allah için değil, yaratılan kullar için için kullanılmaktadır.

Bekâ: Sözlükte “Sebat etmek, devam etmek ve geleceğe doğru yol almak” manasında kullanılan “Bekâ” sözcüğü, terim olarak Allah’ın varlığının bir sonunun olmadığını gösterme manasında kullanılmaktadır.¹⁰¹ Zıddı ise fenadır. Kur’ân’da bekâ sıfatı Allah için kullanılmış olup fiil ya da ism-i tafdil kalıbında kullanılmıştır. Aynı zamanda el-Âhir ve es-Samed gibi isimler de Allah’a izafe edilmiştir.¹⁰² Hadislerde Allah’ın “bekâ” sıfatı için veciz bir ifade kullanılmıştır. Hz. Peygamber (as)’ın “*Allah’ım sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktu, sen âhirsindir senden sonra da hiçbir şey olamaz*”¹⁰³ hadisi bu sıfatın en güzel anlatım biçimine örnektir.

Tahâvî, kıdem ve bekâ sıfatlarının Yüce Allah’ın daim sıfatları olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Yüce Allah “*Başlangıç olarak kâdim, sonsuz olarak dâimdir.*”¹⁰⁴ Bunlar ise Allah’ın “Evvel” ve “Âhir” isimlerinin tecellisidir. Bu iki sıfat zorunlu olarak vardır. Çünkü varlık alemi var olmak için zorunlu bir varlığa ihtiyaç duymak zorundadır.¹⁰⁵

Tahâvî; canlıların, bitkilerin, madenlerin vb. eşyaların tümünün sonradan meydana geldiğini açıklar. Bulut, yağmur ve atmosfer de sonradan olma şeylerdir. Bunlar mümteni (imkânsız) varlıklar değildir. Mümteni olan bir varlık sonradan asla var olamaz. Bu tür varlıklar Allah’ın dilemesiyle varlık alanında yer bulabilirler.¹⁰⁶ Sonuç olarak kıdem ve bekâ sıfatları yalnız Allah için var olmuş sıfatlardır. Yüce Allah için başlangıç ya da sonuç (doğum-ölüm) gibi şeylerin düşünülmesi caiz değildir.

⁹⁸ Yusuf, 12/95; Yâsîn, 36/39; Ahkâf, 46/11.

⁹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî Buhârî, “Da’avât”, *el-Câmi’u’s-Sahîh* (İstanbul, 1992), 60; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâburî Müslim, “Zikir”, *Sahîhu Müslim* (İstanbul, 1992), s. 70.

¹⁰⁰ Gaznevî, 2018, 54.

¹⁰¹ Yurdagür M., “Bekâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, (C. 5, ss. 359-360.)

¹⁰² Tâhâ, 20/73; Rahmân, 55/27.

¹⁰³ Buhârî, “Da’avât”, 19; Müslim, “Zikir”, 61.

¹⁰⁴ Tahâvî, 1978, mad. 5; Gaznevî, 2018, 54.

¹⁰⁵ Tahâvî, 1978, mad. 5.

¹⁰⁶ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 108.

Vahdâniyyet: Sözlükte bir ve tek olma manasına gelen vahd (vahdet)¹⁰⁷ kökünden türeyen bir mastar olup, ortağı ve şeriki olmayan manasına gelen Vahdâniyyet Yüce Allah'ın sıfatlarından bir tanesidir.¹⁰⁸ Allah bir olup bu birlik sadece sayı ile izafe edilmeyen bir birliktir. Vahdâniyyet özü bakımından sadece Allah'a ait olan bir sıfattır. Bunun diğer canlılar için düşünülmesi mümkün değildir. Allah hakkında bütün yönleriyle ortağı bulunmayan, yaratılanlara özgü özelliklerden münezzeh olmayan sıfattır. Ulûhiyyet yalnızca Allah'a has olan bir sıfattır.¹⁰⁹ Başka varlıklar için kullanılması caiz değildir. Allah'ın birliği konusunda ilk incelemeyi Ebû Hanîfe yapmıştır. Ona göre Allah'ın birliği ulûhiyyet bakımından hiçbir varlığın ona denk gelmediği manasına gelir.¹¹⁰ Mâtürîdî'ye göre Allah zât ve sıfatlarında tektir. Tanrılık iddiasında bulunanların iddiaları da gerçekten uzaktır. Allah zât ve sıfat bakımından sonradan yaratılan hiçbir şeye benzemez.¹¹¹

Tahâvî vahdâniyyet sıfatı için risalesinde “*Şüphesiz Allah birdir, ortağı yoktur*”¹¹² ifadesini kullanmıştır.

Tahâvî tevhîdin işin başı ve sonu olduğunu ifade eder. Ona göre tevhîd; Sıfatlar, Rubûbiyyet tevhîdi ve Ulûhiyyet tevhîdi olmak üzere üç kısımda incelenir.¹¹³ Cehm b. Safvân'ın da aralarında bulunduğu bir grup sıfatları nefyedip tevhîd adının kapsamı içine almışlardır. Tahâvî, bu görüşlerin bozuk görüşler olduğunu ifade eder. Bütün sıfatları gün yüzüne çıkmış olan bir varlığın, dışarıdan görünmesi düşünülemez. Zihin ise imkânsız görünen bazı varlıkları hissedebilir. Bunun ise ta'tîlin en ileri seviyesi olduğunu ifade eder.¹¹⁴

Tahâvî, âlemin yaratıcısının tek olduğunu ifade eder. Aksi halde üç durumun ortaya çıkacağını söyler. Birinci durum; ikisinin de muradının gerçekleşmesi ki bu mümkün değildir. İkinci durum; ikisinin de muradı gerçekleşmez ki bu da acziyettir. Üçüncü durum; ikisinden birinin muradı

¹⁰⁷ İbrâhîm Mustafâ, “vhd”, *el-Mu'cemü'l-Vasîf* (Kâhire, 1380), s. 5.

¹⁰⁸ Yavuz Y. Ş., “Vahdâniyyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, (C. 42, ss. 428-430.)

¹⁰⁹ Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm* (Kâhire, 1368), s. 107-109.

¹¹⁰ Ebû Hanîfe, 1982, 70.

¹¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), s. 186.

¹¹² Tahâvî, 1978, mad. 1.

¹¹³ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 75.

¹¹⁴ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 75.

gerçekleşir. Bu ise dileği gerçekleşmeyen aciz olduğunu gösterir. İlah için böyle bir durumun olması söz konusu değildir.¹¹⁵ Seneviyye'ye göre ilahlar; nur ve zulmet tanrısı olarak ikiye ayrılmıştır.¹¹⁶ Tahâvî ulûhiyyet ile rubûbiyyet tevhîdinin birbirinin aynısı olduğunu ve (*Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisinin de düzeni bozulup giderdi*)¹¹⁷ ayetinin buna delil olduğunu ifade eder.¹¹⁸

Muhâlefetün li'l-Havâdis: Sözlükte “bir şeyin diğerine aykırı olması” anlamına gelen muhalefet ile “sonradan vücûd bulanlar, meydana gelenler” anlamındaki havâdis kelimelerinin birleşimi olan muhâlefetün li'l-havâdis Allah'ın sonradan olanlara benzememesi manasına gelir. Allah'ın tenzihi sıfatlarından biridir.¹¹⁹ Bu terkihi naslarda geçmemekte olup, hiçbir şeyin Allah'ın varlığına benzemediğini ve onun bir şeriki (ortağı) olamayacağı manasında kullanılmıştır. Allah'ın başka varlıklara benzerliği asla düşünülemez.¹²⁰ Buna dair Kur'ân'da geçen (*Onun “benzeri gibi bir şey şöyle dursun” benzeri gibisi dahi yoktur*)¹²¹ ayeti aslında bu sıfatın delili için kullanılabilir. İnsanoğlu kendine verilen hayal etme yeteneği gereği bazen Allah hakkında böyle şeyler düşünebilir. Hatta gelişim sürecini tamamlamamış çocukların büyüklere karşı böyle soruları olabilir. İlerleyen zamanlarda yani akıl baliğ olduktan sonra bu soruları dahi sormaya çekinir. Yüce Allah'ın beşerle ilişkilendirilmesi düşünülemez.

Tahâvî, “*O'nun hiçbir misli/benzeri yoktur*”¹²² ve “*Allah yaratıklara benzemez*”¹²³ sözleri ile Allah'ın diğer varlıklara benzemediğini ifade etmiştir.

Tahâvî'ye göre vehim kendisiyle detayların kuvvetlendiği kuvvet, fehim ise aklın genel kaideleri idrak ettiği bir nimettir. Allah'ın bir pozisyon ya da keyfiyete sahip olmadığını söyleyen Tahâvî,¹²⁴ “*Allah mahlûkâta benzemez*”¹²⁵ ve “*Vehimler O'na erişemez, anlayışlar O'nu idrak edemez*”¹²⁶ sözü ile vehim ve fehmin Allah'ı

¹¹⁵ Gaznevî, 2018, 52-53.

¹¹⁶ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 76; Gaznevî, 2018, 53.

¹¹⁷ Enbiyâ, 21/22.

¹¹⁸ Tahâvî, 1995, 78.

¹¹⁹ Yurdagür M., “Muhâlefetün li'l-Havâdis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, (C. 30, ss. 403.)

¹²⁰ Arslan - Bozkurt, 2015, 170.

¹²¹ Şûrâ, 42/11.

¹²² Tahâvî, 1978, mad. 2.

¹²³ Tahâvî, 1978, mad. 9.

¹²⁴ Gaznevî, 2018, 68.

¹²⁵ Tahâvî, 1978, mad. 9.

¹²⁶ Tahâvî, 1978, mad. 8.

idrak edemeyeceğini söyler. Çünkü Allah insanoğluna vehimi de fehimi de sınırlı derecede nasip etmiştir. İnsanın diğer insanları anlaması ya da tüm özelliklerini bilmesi mümkün değilken Allah'ın varlığını tam olarak idrak etmesi düşünülemez. Yeryüzündeki tüm canlılar gibi insan da Allah tarafından yaratılan ve kendisine sınırlı akıl verilen bir varlıktır. Neseî'ye göre denk olmak cins isimdir bu ise dört özelliği içinde barındırır. Bunlar; benzemek, benzeşmek, şekildeş olmak ve eşitliktir.¹²⁷ Denklik Allah için düşünülemez. Allah kendisine denk olan bir varlığı asla yaratmaz.

Kıyâm bi Nefsihî: Yüce Allah'ın sıfatlarından olan kıyâm bi nefsihî iki kelimeden meydana gelmektedir. Kıyâm ayakta dik durmak, devam etmek, sebat etmek manalarında kullanılırken; nefsi şahıs, zât manasında kullanılır.¹²⁸ Kelâm literatüründe ise kıyâm bi nefsihî Allah'ın bizzat var olduğu ve var olmak için de başkasına muhtaç olmadığını ifade eder.¹²⁹ Kıyâm, kayyum manasında da kullanılır. Onun manası ise nefsi her yönüyle elinde tutandır.¹³⁰

Tahâvî, “*Mahlûkâtı yaratmadan önce mevcut olan sıfatlarıyla varlığı sürekli kadîm olan*”¹³¹ sözü ile Allah'ın sürekli var olduğunu ispatlamaya gayret etmiştir.

Zâtî sıfatlar denince akla gelen ilk şey yalnızca Allah'a ait olan sıfatlar gelir. İnsan ya da başka varlıklar için bu sıfatların düşünülmesi imkânsızdır. Yüce Allah tektir ve ondan başka ilah yoktur. Başlangıcı ve sonu asla düşünülemez. Var olmak için başka canlılara ihtiyacı yoktur. Sonradan yaratılan hiçbir varlığa da benzemez.

Ehl-i Sünnet âlimleri Allah'ın sıfatları konusundaki görüşü şu şekildedir: O'nun sıfatları, zatının aynıdır denildiği zaman, zatın birden çok parçalardan oluştuğu anlamına gelebilir. Ancak parçalardan oluşan bir şeyin varlığı kendi varlığını devam ettirebilmesi için yine o parçalara muhtaçtır. Parçaları olmadığı halde de varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Çünkü bütün, parçalara ayrıldığı zaman kendi varlığı eksik olur ve diğer parçalarına muhtaç olur. Sonuç olarak, varlığı başka bir varlığa dayandığı zaman veya başka bir varlığa muhtaç konumda

¹²⁷ Ebû'l-Muîn Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille fî Usulî'd-Dîn* (Kâhire, 2011), C.1, s. 308.

¹²⁸ Karadeniz O., “Kıyâm bi Nefsihî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, (C. 25, ss. 515.)

¹²⁹ Karadeniz, 2002, c. 25, 515.

¹³⁰ Gaznevî, 2018, 72.

¹³¹ Tahâvî, 1978, mad. 13.

bulunan bir varlık noksanlık arz etmektedir. Yaratıcı olması açısından böyle bir ilah olması imkânsızdır. Bundan dolayı Allah'ın sıfatları zatının aynı değildir.¹³²

2.1.2. Allah'ın Sübûtî Sıfatları

Sübûtî sıfatlar Allah'ın ne olduğunu ifade eden sıfatlardır. Farklı yorumlar olsa da İslâm âlimlerinin geneli sübûtî sıfatları kabul ederler.¹³³ Fiili sıfatların içinde de yer almakla birlikte ayrı bir kategoride de değerlendirilmiştir. Allah'ın sübûtî sıfatları genel görüşe göre sekiz tanedir. Bu sıfatlar; Hayat, İlim, Semî, Basar, Kudret ve İrade'dir. Bunların dışında kelâm ve tekvîn sıfatlarını da bu tasnife dahil edenler olmuştur.¹³⁴ Bu sıfatlar hakkındaki görüşler ele alınarak aşağıda tarif edilmiştir.

Hayat: Bütün varlıkların işlerliğini sağlayan sıfattır. Sözlükte “yaşamak, diri olmak, canlı olmak” anlamına gelen demektir.¹³⁵ Ayette; “*Allah odur ki O'ndan başka ilah yoktur. O hayy ve kayyûmdur*”¹³⁶ buyrulur. Tahâvî “*O Hayy'dır, ölmez; Kayyûm'dur, uyumaz*”¹³⁷ der.

Tahâvî'ye göre Allah'ı diğer canlılardan ayıran şey sıfattır. Allah insana ayrı bir sıfat vermiştir. Diri olmak insanın cismen diri olması anlamına gelse de Allah için bu dirilik başka şeyler anlamına gelir. Allah'ın “hayy” olması mutlak diriliğin alâmetidir. Oysa insan ya da diğer canlılar için böyle bir şeyin düşünülmesi olanaksızdır.¹³⁸ İnsanın diri olması tamamen Allah'ın elinde olup Allah için aynı şey düşünülemez.¹³⁹

İlim: Sözlükte bir şeyin manasını ve mahiyetini tam olarak kavrama anlamına gelen ilim, Yüce Allah'ın sübûtî sıfatlarından bir tanesidir.¹⁴⁰ Ayrıca ilim “bilmek” demektir ve Yüce Allah'ın ezelfi sıfatlarından bir tanesidir.¹⁴¹ İlim, Kur'an'ın yaklaşık üç yüz seksen yerinde muhtelif isim ve sıfatlar ile

---

¹³² Kılıç, 2011, 210.

¹³³ Çelebi İ., “Sıfat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, (C. 37, ss. 100-106.)

¹³⁴ Çelebi, 2009, C. 37, 104.

¹³⁵ Topaloğlu B., “Hay”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, (C. 16, ss. 549-550.)

¹³⁶ Bakara, 2/255.

¹³⁷ Tahâvî, 1978, mad. 10.

¹³⁸ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 118.

¹³⁹ Gaznevî, 2018, 72.

¹⁴⁰ Yavuz Y. Ş., “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, (C. 22, ss. 108-109.)

¹⁴¹ Arslan - Bozkurt, 2015, 173.

kullanılmıştır.¹⁴² Tahâvî, “*O, mahlûkâtı ilmiyle yaratmıştır*”¹⁴³ ve “*Onları yaratmadan önce onların yapacaklarını da bilir*”¹⁴⁴ der.

**Semi`:** Yüce Allah’ın sıfatlarından biri olan semi` işitmek anlamında kullanılır. Yüce Allah sesi ne derece olursa olsun her şeyi işitendir.¹⁴⁵ Mu’tezile ve bazı kelâmcılar semi’ sıfatını ilim sıfatı ile birlikte kabul etmişlerdir.¹⁴⁶ Tahâvî, “*O semi` (işitendir)*”¹⁴⁷ ayetini delil göstererek bu sıfatın kadim olduğunu söylemiştir.

Basâr: Allah’ın görmesi anlamına gelen “basâr” Allah’ın kemal sıfatlarından bir tanesidir.¹⁴⁸ Kur’ân’da 51 ayette geçmekte olup bunlardan 41’i Allah’ın sıfatları ile ilgilidir.¹⁴⁹ Basîr kavramı, Esmâ-i ilahîyeden olup bütün olanaklarla görme anlamına gelir. Burada adı geçen görme, diğer canlıların görmesi ile karıştırılmaması gereken bir sıfattır. İnsana ya da diğer canlılara bahşedilen görme duyusu sınırlı olup her şeyi görmeleri imkânsızdır. Oysa Yüce Allah her şeyi görendir.¹⁵⁰ Tahâvî basâr sıfatı hakkında da “*O her şeyi görendir*”¹⁵¹ ayetini delil olarak kullanır.

Kudret: Kudret sıfatı Yüce Allah’a ait bir sıfat olup her şeye güç yetirmek manasında kullanılmıştır. İnsanoğlunun ya da diğer canlıların güç yetirmesi ile karıştırılmaması gereken kudret sıfatı, Allah için kullanıldığında sınırsız gücü ifade eder.¹⁵² Mâtüridî ve Eş’arî’den sonra gelen mütekellimler kudret sıfatını Allah’ın evrenin yaratıcısı olduğunun delilleri için kullanmışlardır.¹⁵³ Tahâvî kudret hakkında “*Kuşkusuz onun her şeye gücü yeter*”¹⁵⁴ der.

İrade: Sözlükte istemek/dilemek anlamından “revd” kökünden türeyen irade Allah’ın emirleri ve hükümleri uygulamada hür olduğunu belirten sıfattır.¹⁵⁵

¹⁴² M. Fuâd Abdülbâki, “alm”, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kâhire, 1950).

¹⁴³ Tahâvî, 1978, mad. 18.

¹⁴⁴ Tahâvî, 1978, mad. 21.

¹⁴⁵ Arslan - Bozkurt, 2015, 175.

¹⁴⁶ İzmirli, 1342, 272.

¹⁴⁷ Şûra, 42/11; ayrıca bkz. Tahâvî, 1978, mad. 17.

¹⁴⁸ Arslan - Bozkurt, 2015, 175.

¹⁴⁹ Topaloğlu B., “Basîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, (C. 5, ss. 102-103.)

¹⁵⁰ Ebü’l-Mevâhib (Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî Şa’rânî, *el-Yevâkût ve’l-cevâhir* (Kâhire-Beyrût: Dâru’l-Ma’rîfe, 1317), C.1, s. 84.

¹⁵¹ Şûra, 42/11; ayrıca bkz. Tahâvî, 1978, mad. 17.

¹⁵² Arslan - Bozkurt, 2015, 177-178.

¹⁵³ Abdülkâhîr Bağdâdî, *Usûlü’l-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1981), s. 90-93.

¹⁵⁴ Tahâvî, 1978, mad. 17.

¹⁵⁵ Yavuz Y. Ş., “İrade”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, (C. 22, ss. 379-380.)

Tahâvî irade konusunda, “*Ancak O’nun dilediği olur*”¹⁵⁶, “*Onlar için dilediği olur, dilemediği olmaz*”¹⁵⁷ ve “*Bütün insanlar Allah’ın dilemesi ile O’nun adâlet ve fazlı arasında hareket eder, hayat sürerler*”¹⁵⁸ der.¹⁵⁹

2.1.3. Fiili Sıfatlar

Fiili sıfatlar, adından da anlaşılacağı üzere Allah’ın fiilleriyle ilgili sıfatlarıdır. Tekvîn sıfatı ile izah edilirse Allah’ın yaşatması, öldürmesi, rızık vermesi ve tekrar diriltmesi fiili sıfatlar kapsamında değerlendirilir.¹⁶⁰

Tahâvî fiili sıfatlar konusunda fazla ayrıntıya girmeden bazı tasnifler yapmıştır.

“*El-Hâlık: İhtiyaç duymadan yaratan*”¹⁶¹,

“*Er-Râzık: Güçlük çekmeden sınırsız verebilen*”¹⁶²,

“*El-Mümît: Korkuya kapılmaksızın öldüren*”¹⁶³,

“*El-Bâ’is: Hiç zorlanmadan tekrardan diriltten*”¹⁶⁴ gibi tasnifler yapmıştır.¹⁶⁵

2.1.4. Haberî Sıfatlar

Haberî sıfatlar Kur’ân ve hadislerde yer alan ve insan aklıyla bilinemeyecek sıfatlardır. Bunlardan maksat el, yüz, göz, ayak vb. özelliklerdir.¹⁶⁶ Tahâvî haberî sıfatlar için “*Allah sınırlardan, uç noktalardan, parçalardan, uzuvlardan, âletlerden yücedir*”¹⁶⁷. “*O’nun hiçbir misli yoktur*”, “*Vehimler O’na erişemez, fehimler onu idrak edemez*”¹⁶⁸, ve “*Allah mahlûkâta benzemez*”¹⁶⁹ ibarelerini kullanır. Tahâvî diğer canlılardaki bu arazların Allah’a izafe edilmesinin doğru

¹⁵⁶ Tahâvî, 1978, mad. 7.

¹⁵⁷ Tahâvî, 1978, mad. 23.

¹⁵⁸ Tahâvî, 1978, mad. 25.

¹⁵⁹ İrade konusu ayrıca ileride tekrar geniş olarak ele alınacaktır.

¹⁶⁰ Arslan-Bozkurt, 2015, 184.

¹⁶¹ Tahâvî, 1978, mad. 15.

¹⁶² Tahâvî, 1978, mad. 11.

¹⁶³ Tahâvî, 1978, mad. 12.

¹⁶⁴ Tahâvî, 1978, mad. 16.

¹⁶⁵ Karadut, 1990, 53.

¹⁶⁶ Şerâfeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Dağıtım, 2001), s. 243.

¹⁶⁷ Tahâvî, 1978, mad. 38.

¹⁶⁸ Tahâvî, 1978, mad. 8.

¹⁶⁹ Tahâvî, 1978, mad. 9.

olmadığını söyler. Parçalar ve uzuvların cisimlere ait olduğunu söyler. Yüce Allah'a ise böyle şeylerin izafe edilmesi caiz değildir.¹⁷⁰

Müşebbihe, Mücessîme ve Haşviyye bu tür sıfatları yorumlamadan doğrudan kabul etmişlerdir. Bu gruplara “insanbiçimci gruplar” da denebilir. Onlar Allah'ın varlığının anlaşılması için bu tür sıfatları yorumlamadan kabul ederler. Mukâtil b. Süleyman ve el- Cevâribî gibi şahıslar meseleyi biraz daha ileri götürerek Allah'a yakışmayan teccîm ifade eden özellikler izafe etmişlerdir.¹⁷¹ Başka bir ifadesinde de fani canlılara mahsus olan özellikleri Allah'a izafe etmekten geri durmayıp düşüncelerinde daha da ileri gitmiştir.¹⁷²

Mu'tezile Allah için el veya diğer azaların izafe edilemeyeceğini beyan eder. Onlara göre, Allah'a böyle bir şeyi izafe etmek caiz olmaz. Allah bu tür teccîmlerden münezzehtir. Eğer Allah cisim olsaydı onun için uzaklık-yakınlık gibi şeyler de caiz olurdu.¹⁷³ Bu yüzden Mu'tezile ayetlerde geçen ve teccîm içeren ifadelerin doğru okunması gerektiğini söyler.

Selef âlimleri Kur'an'da geçen ifadeleri doğrudan adlandırmış ve yorum katmadan kabul etmişlerdir. Onlara göre, bu tür teşbih veya teccîm bildiren ifadeler yorumlanamaz olduğu gibi kabul edilmelidir.¹⁷⁴ Selefîn haberi sıfatlara yaklaşımını (*Allah arşa istiva etmiştir*)¹⁷⁵ ayeti en iyi şekilde açıklamaktadır. Onlara göre böyle bir şey mümkündür ve bu konu hakkında soru sormak da caiz değildir/yasaklanmıştır.¹⁷⁶

Ebû Hanîfe'ye göre, Allah bir varlıktır fakat diğer varlıklara benzemez. Onun için bu tür sıfatların olması mümkün değildir. Kur'an'da zikredilen el, yüz gibi ifadeler keyfiyetsiz ifadelerdir.¹⁷⁷

Ehl-i Sünnet âlimleri de başta Selef âlimleri gibi düşünmüşlerdir. Fakat Cüveynî ile birlikte bu fikirlerinde biraz daha yumuşama başlamıştır. Cüveynî'ye

---

¹⁷⁰ Gaznevî, 2018, 132.

¹⁷¹ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail Eşârî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Kabalcı, 2005), s. 152; Arslan - Bozkurt, 2015, 187.

¹⁷² İrfan Abdülhamîd, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (İstanbul: TDV, 1994), s. 213; Arslan - Bozkurt, 2015, 187.

¹⁷³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhîd ve'l-Adl* (Kâhire: El-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1962), C.1, ss. 184-185.

¹⁷⁴ Abdülhamîd, 1994, 213.

¹⁷⁵ Tâhâ, 20/5.

¹⁷⁶ Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 124.

¹⁷⁷ Ebû Hanîfe, 1992, 55.

göre bu tür ifadeler direkt olarak reddedilmemeli aksine te'vil edilmelidir. Ona göre bu tür lafızların yorumlanmasından kaçınmak ileride toplum içinde itikâdi eksikliğe yol açacağından bunların yorumlanması yanlıştır.¹⁷⁸

Tahâvî'ye göre, bu konuların tartışılmasında temel amaç mahlûkâta benzemesinden kaçınmak ve sıfatların iptalini önlemektir. Allah'ı mahlûkâta benzemekten kaçınmak için sıfatların iptaline kadar götürülen "ta'tîl" caiz olmadığı gibi cisimlere benzetmek "teşbih" de caiz değildir/sapıklıktır.¹⁷⁹

(Sana bu muhteşem¹⁸⁰ kitabı gönderen O'dur. Kur'ân'ın bir kısmı muhkem¹⁸¹ ayetlerden oluşmaktadır ki bunlar kitabın aslı ve esasıdır. Diğer âyetler ise müteşâbihdir. Fakat kalplerinde eğrilik olanlar fitne ve fesat çıkarmak maksadıyla müteşâbih ayetlerin peşine düşerler.)¹⁸²

Tahâvî'ye göre, yukarıda zikredilen ayet haberi sıfatlar konusunda bizlere yol gösterici olmalıdır. Genel prensipler ve kurallar asla değişmez ve değiştirilemez. Hükümler muhkem ayetlere bakılarak verilmeli, müteşâbih ayetlerin peşine fazla düşülmemelidir.¹⁸³

Tahâvî akîdesinde "Yüce Allah'ın kitabında açıkladığı gibi Arş ve Kürsî haktır.¹⁸⁴ O, -Celle Celâluhû- Arş'tan diğer her şeyden müstağnîdir, ihtiyaçsızdır.¹⁸⁵ O her şeyi kuşatandır (ihata eder) ve her şeyin üstündedir; kendisini kuşatabilmekten mahlûkatını âciz bırakmıştır"¹⁸⁶ sözleri ile arş ve kürsînin varlığını kabul etmiş fakat onların mahiyeti hakkında yorum yapmaktan kaçınmıştır.

¹⁷⁸ Ebü'l-Meânî Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd* (Beyrut, 1995), s. 57-60.

¹⁷⁹ Gaznevî, 2018, 132.

¹⁸⁰ Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali* (Konya: Armağan Kitaplar, 2017), s. 69.

¹⁸¹ Muhkem: Bozulmaya, yıkılmaya karşı korunmuş, dayanıklı demektir. Kur'ân bozulmalara ve değiştirilmelere karşı korunmuş olduğundan bütün ayetleri muhkemdir.

Müteşâbih: Aralarındaki fark seçilemeyecek derecede küçük olan demektir. Kur'ân ayetleri güzellik ve doğruluk gibi söylemler bakımından birbirine benzediğinden çoğu da müteşâbihdir. Buradaki anlamıyla bizden hem îmân hem de îmân doğrultusunda amel isteyen, yani konusu amel ve îmân ile ilgili olan ayetlere müteşâbih ayetler denir. Mesela namaz, içki vb. hükümlü ayetler muhkem, Âdem'in topraktan yaratılması ve Musa-Hızır kıssaları gibi ayetler de müteşâbihdir. Kur'ân'ın asıl amacı muhkem ayetlerle insan hayatına düzen katmaktır.

¹⁸² Âli İmrân, 3/7.

¹⁸³ Meydânî, 1995, 133.

¹⁸⁴ Tahâvî, 1978, mad. 49.

¹⁸⁵ Tahâvî, 1978, mad. 50.

¹⁸⁶ Tahâvî, 1978, mad. 51.

Tahâvî'ye göre, Yüce Allah'ın Kur'ân'da belirttiği/açıkladığı arş ve kürsî haktır. O arştan ve diğer şeylerden müstağni olandır. İhtiyacı olmayan ve her şeyi kuşatandır. Her şeyin üstündedir ve kendisini kuşatmaktan mahlûkâtı aciz bırakmıştır.¹⁸⁷

Allah Kur'ân'da arş ve kürsîden bahsetmiş fakat (*Onun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kuşatmıştır*)¹⁸⁸ ve (*Yüce arşın Rabbi'dir*)¹⁸⁹ demekten başka bir şey dememiştir. Bazı müfessirler “kürsî” den kastın ilim olduğundan bahsetmişlerdir. Bazıları arş ve kürsîyi farklı yorumlamışlardır. Onların söyledikleri Tahâvî'ye göre caiz değildir. Ayrıca bu ayetlerin yorumunu yapmak caiz değildir. Asıl olması gereken bu tür ayetleri yorum yapmadan olduğu gibi “te'vil etmeden” kabul etmektir.¹⁹⁰

2.1.5. Allah'a Yön Belirlemek

Allah hakkında yorum yapmak genelde müşebbihe ve mücessime gibi ekoller tarafından yapılır. İnanç konularında genelde müstakil görüşleri olmayan bu ekoller Allah hakkında kabul edilemeyecek ifadeler kullanırlar. Bu grupların müntesiplerine göre Allah'ın insanı andıran bazı özellikleri vardır. Aşağı, yukarı sağa ve sola gider gelir. Bu görüşü benimseyen Dâvûd el-Cevâribî, Kehmes b. Hasan et-Temîmî, Mudâr b. Hâlid gibi haşviyyeden sayılabilecek şahıslar Allah'a insan gibi sıfatlar belirlemiş, el, yüz ve yön belirlemeye yönelik görüşler öne sürmüşlerdir.¹⁹¹ Doğal olarak ehl-i Sünnet kelâmcıları ve Tahâvî bu gibi fırkaları sefihlikle suçlamışlardır.

Tahâvî'ye göre, Allah'ın nerede olduğunu gösteren ayetlerin yorumlanmasının iyi yapılması gerekmektedir. Ona göre Allah'a belli bir mekân tevdi ederken teccîmden ve teşbihten uzak durmak gerekir. Yani Allah'ın sıfatlarına halel getirmeden yorumların yapılması gerekmektedir.¹⁹² Tahâvî Allah'a yön belirlemenin diğer canlılarla kıyaslanmaması gerektiğini “*Sonradan meydana gelenler gibi altı cihet onu kuşatmaz*”¹⁹³ sözüyle bu altı cihetin; sağ, sol, yukarı,

---

¹⁸⁷ Gaznevî, 2018, 221.

¹⁸⁸ Bakara, 2/255.

¹⁸⁹ Tevbe, 9/129.

¹⁹⁰ Gaznevî, 2018, 221.

¹⁹¹ Yavuz Y. Ş, “Müşebbihe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2006), C. 32: ss. 156-158.

¹⁹² Gaznevî, 2018, 147.

¹⁹³ Tahâvî, 1978, mad. 38.

aşağı, ön ve arkadan ibaret olduğunu anlarız. Allah bu tür yönlerden uzaktır. Ona yön tahin edilmesi imkân dahilinde değildir.

Kur'ân Allah'ın zâtı hakkında birtakım açıklamalarda bulunur. Bu ayetlerden bazılarında zahiren Allah'ın cisimlere benzerliği bulunmuş görünümünü vermektedir. Halbuki Kur'ân hiçbir şüpheye mahal vermeden bu tür yorumları reddetmektedir. Yüce Allah mekândan ve zamandan münezzehtir. Allah için bu şekilde düşünmek de caiz değildir.¹⁹⁴

2.1.6. Allah'ın İrade Sıfatı

İrade konusu mütekellimler ve filozoflar tarafından sürekli tartışılan konuların başında gelmektedir. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasındaki fikri ayrılıkların başında da bu konu gelmektedir. İrade Allah'ın dilediğini yapıp yapmamasıdır.¹⁹⁵ Acaba Allah irade etmezse kul kötülük yapar mı? Eğer böyleyse Allah neden hem irade ediyor hem de kişileri cezalandırıyor? Acaba insan sadece bir kukla görevi mi görüyor? Bu vb. sorular irade meselesinin özünü oluşturan sorulardır.

İrade konusu, genelde iyilik-kötülük meselesinde çokça tartışılmış ve çözüm yolları aranmaya çalışılmıştır. Ateistlerin İslâm'a saldırmasının en büyük nedeni de irade konusunda oluşan fikir farklılıklarıdır. Selefiler ve Eş'arîler irade konusunda en katı görüşlere sahip olan iki mezhep olarak karşımıza çıkar. Özellikle Eş'arîler Allah'ın iradesi dışında hiçbir görüşü kabul etmezler. Onlara göre Allah'tan başka bir varlığın iradesi mümkün değildir. Böyle bir şeyi söylemek dahi tevhîd ilkesine aykırıdır.¹⁹⁶ Eş'arîler, iradeyle ilgili görüşleri Allah diler Allah yaratır görüşünü savunmuşlardır.

Mu'tezile kötülüğe karşı irade konusunda Allah'a hiçbir sorumluluk yüklemeyiz. Onlara göre, Allah kötü olanı yaratmaz ve irade etmez. Kötü fiiller tamamen insanın hür iradesi ile meydana gelir. Allah'a karşı böyle bir ithafta bulunmak Allah'ın adâlet ilkesine karşı çikıştır. Burada isteyen insan olduğu için Allah onun isteğine engel de olmaz.¹⁹⁷ Mu'tezile'ye göre irade kavramı rıza ile aynı

¹⁹⁴ Gaznevî, 2018, 147.

¹⁹⁵ Harun Işık, *Mâtürîdî'de İnsan Özgürlüğü* (Ankara: Araştırma, 2013), s. 58; Hikmet Ünsal, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnsan Hürriyeti Bağlamında Kötülük Problemi* (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018), s. 6.

¹⁹⁶ W. Montgomery Watt, *İslâmın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader* (İstanbul: Bereket, 2011), s. 185-192; Ünsal, 2018, 18.

¹⁹⁷ Kâdî Abdülcebâr, 1962, C. 1, 8; Arslan - Bozkurt, 2015, 196.

anlama geldiğinden insan razı olduğu fiili yapmış olur.¹⁹⁸ Kısaca Mu'tezile'nin, irade hakkındaki görüşü; kul diler kul yaratır görüşünü savunur.

Eş'arîler, baştan da ifade ettiğimiz gibi irade konusunda en katı itikâdî mezheplerden biridir. Onlara göre irade Allah'ın zâtî sıfatlarından biridir. İnsanın iradesini sınırlayan Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında bu konuda görüş ayrılığı vardır.¹⁹⁹

Mâtürîdî irade konusunda Eş'arî ile benzer fikre sahiptir. Fakat onların ayrıldığı temel nokta kulun rolünün olmamasıdır. Mâtürîdî kulların fiillerini Allah'ın yarattığını kabul eder fakat ayrıldığı nokta kulun istemesi noktasıdır. Kul eğer bir şeye yönelmişse Allah onu irade eder. Yaratma konusunda Eş'arî ile hemfikirdir.²⁰⁰ Kısaca Mâtürîdî'nin irade konusundaki görüşü; kul diler Allah yaratır görüşüdür.

Tahâvî, her şeyin Allah'ın takdiri ile gerçekleşeceğini “*Her şey onun takdiri ve meşietiyile cereyan eder. Kulların ise Allah'ın kendileri için dilediğinden başka dilemeleri yoktur. Onun için onun dilediği şeyler olur, dilemediği hiçbir şey olmaz*”²⁰¹ ve “*O'nun iradesini reddedecek, hükmüne karşı çıkacak ve emrine galip gelecek yoktur*”²⁰² sözleri ile ifade eder.

Tahâvî, irade konusunda biraz Eş'arî biraz da Mâtürîdî görüşe sahiptir. Tahâvî'ye göre, Allah'ın irade etmediği bir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. Sonradan gelen her şey “Hayır ya da şer fark etmez” Allah'ın takdiriyle olur. Tahâvî, her şeyin Allah'ın meşietiyile gerçekleştiğini ve kulun ancak dileyebileceğini söylemiştir. (*Allah dilediğini yapar*)²⁰³ ve (*Allah ne isterse hükmeder*)²⁰⁴ ayetlerini de bu iddiasına kanıt olarak sunar.²⁰⁵

---

¹⁹⁸ Kâdî Abdülcebbar, 1962, C. 1, 51.

¹⁹⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a fi'r-Reddi alâ Ehl'i-Zeyğ ve'l-Bida'*, 1955, s. 101; İbn Hazm, *el-Fasl Fi'l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut, t.y.), 3: s. 142.

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 234; Nüreddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekr Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akâidi)* (Ankara: TDV, 1979), s. 151.

²⁰¹ Tahâvî, 1978, mad. 23.

²⁰² Tahâvî, 1978, mad. 27.

²⁰³ İbrahim, 14/27.

²⁰⁴ Mâide, 5/1.

²⁰⁵ Gaznevî, 2018, 97.

Tahâvî, Mu'tezile'nin Allah'ın iyi olanı irade etmesi ve kötü olanı irade etmemesi konusunda yanıldığını ifade eder ve Mu'tezile'yi eleştirir. Tahâvî Mu'tezile'nin bu konuda bile kendi aralarında ihtilafa düştüğünü belirtir.²⁰⁶

Tahâvî, aslah olanı Allah'a vacip kılan Mu'tezile'nin yanıldığını belirtir. Eğer Allah sadece iyi olanı yaratsaydı o zaman kâinata kimse günah işlemez ve cehenneme atılmazdı. O zaman cehennem yaratılış gayesi kalmazdı. Kullar için aslah olanı yaratması Allah'ın (*Allah büyük lütuf sahibidir*)²⁰⁷ sözünü iptal eder.²⁰⁸

Tahâvî'ye göre, Allah fiillerin hem yaratıcısı hem de irade edicisidir. Allah dilediğini dilediği zaman ve mekânda yapar. O'nun iradesi dışında bir fiilin meydana gelmesi onun tevhîd ilkesine aykırıdır. Allah'ın levh-i mahfuzda yazdığından başkası da olmaz.²⁰⁹ Tahâvî Allah'ın iradesi konusunda biraz daha teslimiyetçi bir yaklaşıma sahiptir. Onun eseri incelendiğinde genelde Allah her şeyi yaratır ve irade eder, kul ise kulluğunu yapmakla sorumludur anlamına gelen ifadeler görülür. Allah "dilerse lütfuyla affeder ve dilerse adaleti gereği cezalandırır" sözü de bu fikirlerinin bir tecellisidir. Bu yüzden Tahâvî hem selef tarafından hem de Mâtürîdî düşünce tarafından benimsenir. Fikirleri her iki gruba da ilham kaynağı olur.

2.1.7. Halku'l-Kur'ân

Kelâm ilminin bazı dönüm noktaları vardır. Bu dönüm noktalarından bir tanesi de Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanîfe'nin hapsedilmesine sebep olan Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı meselesidir. İlk zamanlarda Mu'tezile tevhîdi savunayım derken biraz aşırıya gitmiş ve "Kur'ân mahlûktur" demiştir.²¹⁰ Onlara göre, kelâm Allah'ın fiili bir sıfatıdır.²¹¹ Ebû Hanîfe'ye göre yazı kâğıt gibi maddeler yaratılmıştır. Kur'ân'ın kâğıdı, mürekkebi, kabı, mahreci, sesi ve kılıfı gibi gözle görülüp kulakla işitilen ve elle tutulan şeyler yaratılmıştır.²¹² Sayılan şeyler için mahlûk kavramı kullanılsa dahi Allah'ın kelâmı için mahlûk denilmesi uygun değildir.

²⁰⁶ Muhammed b. Abdulkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut, t.y.), s. 45.

²⁰⁷ Hadîd, 57/21.

²⁰⁸ Gaznevî, 2018, 98.

²⁰⁹ Pekcan, 2017, 161.

²¹⁰ Şehristânî, t.y, 116.

²¹¹ İbn Hazm, t.y, 3: 5.

²¹² Ebû Hanîfe, 1981, 18.

Kelâm sıfatı, ilahî sıfatlar içerisinde büyük günah meselesinden sonra tartışılan konudur. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia eden ilk kimse Ca'd b. Dirhem'dir. Ca'd b. Dirhem'in görüşleri de Cehmiyye'nin görüşleridir.²¹³ Cehmiyye'nin önde gelen kelâmcılarından Cehm b. Safvân'da Ca'd b. Dirhem'in talebelerindendir.

İlahî sıfatlar konusu H.II. yıldan itibaren tartışılmış ve Abbasî halifeleri Me'mûn, Mu'tasım ve Vasık dönemlerinde Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesi devletin resmî düşüncesine dönüşmüştür. Hatta Kur'ân'ın mahlûk olmadığını söyleyen âlimlere de büyük işkenceler yapılmış, bazıları da öldürülmüştür. O dönemde Cafer es-Sâdık ve bazı kimseler bu konunun tartışmasının yersiz olduğunu söylemişlerse de²¹⁴ Ebû Hanîfe ve İbn Hanbel gibi mütekellimler Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu söylemişlerdir. Bu yüzden Ebû Hanîfe ve İbn Hanbel hapse mahkûm olmuşlardır. Ebû Hanîfe, Kur'ân'ın bizim sözlerimiz gibi olmadığını aksine Allah kelâmı olduğunu ifade etmiştir.²¹⁵

Tahâvî, Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesinin yanlış bir düşünce olduğunu “*Kur'ân Allah kelâmıdır, sözün tamamı O'na aittir. Allah Kur'ân'ı Resulüne vahiy olarak indirdi. Mü'minler de bunu tasdik etti, onun gerçekten Allah kelâmı olduğuna îmân ettiler. Kur'ân beşer sözü gibi mahlûk değildir. Kim onu iştir de beşer sözü olduğunu iddia ederse muhakkak o kişi küfre girmiştir. Allah böylelerini kitabında kınamış ve onlara Cehennem azabını va'detmiştir. Bu hususta (Onu sakar cehennemine atacağız.)²¹⁶ (Allah (bu ancak beşer sözüdür)²¹⁷ diyenlere cehennemi va'dedince anlamış ve bilmiş oluyoruz ki Kur'ân, insanların yaratıcısı olan Allah'ın kelâmıdır, beşerin sözüne benzemez²¹⁸*” sözleriyle eleştirir ve beşer kelâmı gibi mahlûk olduğunu iddia edenleri küfürle itham eder.

Tahâvî, Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü reddeden mütekellimlerden biridir. Tahâvî, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu ve bir benzerinin hiç kimse

---

²¹³ Şaban Ali Düzgün, *Kelâm El Kitabı* (Ankara: Grafiker, 2012), 31; Ramazan Yıldırım, *Kelâm Tarihi*, 1. Bs (İstanbul: İşaret, 2017), s. 94.

²¹⁴ Yıldırım, 2017, 94-95.

²¹⁵ Ebû Hanîfe, 1992, 2.

²¹⁶ Müddesir, 74/26.

²¹⁷ Müddesir, 74/25.

²¹⁸ Tahâvî, 1978, mad. 33.

tarafından getirilemeyeceğini ifade eder. Kur'ân Allah tarafından Cibrîl aracılığıyla Hz. Muhammed'e indirilmiş olan ilâhî bir beyandır.²¹⁹

Tahâvî de bir konuda Ca'fer es-Sâdık gibi Kur'ân hakkında tartışmanın yersiz olduğunu beyan etmektedir. Ona göre müteşâbih ayetlere bakılarak fitne çıkarmak yersizdir. Tahâvî, Kur'ân'ın mahlûk olmadığına dair (*Şüphesiz bu Kur'ân âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. O'nu Ruhu'l-Emîn (Cebrail) indirdi*)²²⁰ ayeti ve (*Eğer o Allah'tan başkası tarafından gelseydi onda birçok tutarsızlık bulurlardı. Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüphe duyuyorsanız, haydi! onun benzeri bir sûre getirin*)²²¹ ayetlerini delil gösterir.²²² Aynı zamanda Tahâvî, bu konuda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat yolundan gittiğini ifade eder.²²³

Tahâvî'ye göre, Kur'ân Allah'ın zâtı ile kâim bir sıfattır. Onun mahlûk olduğunu söylemek mümkün değildir. Mu'tezile'nin Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşü de Tahâvî'ye göre yanlıştır. Kur'ân sonradan var olan bir kelâm değil aksine Allah'ın kullarıyla konuşmasıdır. Eğer Kur'ân yaratılmış olsaydı o zaman diğer kulların kelâmından öteye geçmez ve o zaman da mucizevi özelliğini kaybederdi.²²⁴

Sonuç olarak söylemek gerekirse Tahâvî'de Ebû Hanîfe ve diğer Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine paralel olarak Kur'ân'ın mahlûk olmadığını söyler. Bununla da yetinmeyip Kur'ân'ı mahlûk kabul edenleri küfürle itham eder.

2.1.8. Tekvîn Sıfatı

Tekvîn, Allah'ın yaratması ve yapması anlamına gelen sıfattır. Yok olanı yoktan var etme anlamına da gelir.²²⁵ Ortada yaratmaya dair bir fiilin oluşması demek o yaratmanın bir de yaratıcısının olmasını gerektirir. İslâm inancında her şeyi yaratanın Allah olduğu belirtilmiş ve kullara yaratma ile ilgili bir sorumluluk yüklenmemiştir. Tekvîn'in başka bir manası da Allah'ın yaratmış olduklarını örneksiz olarak yaratmasıdır. İnsanoğlu özellikleri itibarıyla eşsiz olarak yaratılmıştır. Dikkat etmek gerekirse Allah'ın yarattığı en nadide varlık olan insanın

---

²¹⁹ Pekcan, 2017, 158.

²²⁰ Şuâra, 26/192-193.

²²¹ Nîsâ, 4/82.

²²² Gaznevî, 2018, 230-231.

²²³ Yasin Kahyaoğlu, *Ehl-i Sünnet İnancının Temel Prensipleri (el-Akîdetü't-Tahâvîyye) Metin ve Tercüme*, 1. Bs (İstanbul: Asalet, 2020), s. 32.

²²⁴ Gaznevî, 2018, 232.

²²⁵ Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)* (İstanbul: Dergâh, 1982), s. 174.

diğer canlılardan ve insanlardan özellikleri farklıdır. Bunu yaratan da bizzat Yüce Allah'ın kendisidir. Allah insanı örneksiz olarak yaratır, insana rızık verir ve en sonunda da insanın canını aldırır.²²⁶

Mâtürîdiler'e göre, tekvîn sıfatı diğer sıfatlarda oldu gibi Yüce Allah'ın zatıyla kaim olan sıfatıdır. Tekvîn yeri ve zamanı geldiğinde zamanın ve mekânın var olmasıdır. İrade sıfatı gibi var olma vakti geldiğinde tüm irade edilenlere taalluku gibi tekvîn sıfatı da ezeli bir sıfattır. Allah'ın kudretini de bu şekilde değerlendirmek gerekir.²²⁷ Mâtürîdî mütekellimlerin geneline göre tekvîn sıfatı Allah'ın zati ile kaimdir. Yaratma eyleminin başka bir varlık tarafından yapılması imkân dahilinde değildir. Âlem Allah tarafından ihdas edilmiştir. Âlemin yaratılması (hudusu) için bir yaratıcıya ihtiyaç vardır. Bu yaratan (Muhdis) ise yalnızca Allah'tır. Bu ise tekvîn sıfatı ile mümkündür. Tekvîn sıfatının başka canlılar için kullanılması başka bir yaratıcının varlığını gerektirir ki bu da mümkün değildir. Başka yaratıcıların olduğunu söylemek ulûhiyete aykırı bir davranış biçimidir. Âlem bütün sonuçlarıyla Allah tarafından ihdas edilmiştir. Sonuç olarak Mâtürîdiler'e hadis olmayan tekvîn sıfatı Yüce Allah ile muttasıf bir sıfat olup ezelidir.²²⁸ Mâtürîdî tekvîn sıfatının Allah'ın ezeli bir sıfatı olduğunu beyan etmiş ve bu sıfatın diğer varlıklar için kullanılmasının imkânsız olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî âlemin hadis, Allah'ın ise Muhdis olduğunu beyan etmiştir. Mâtürîdî âlemin kadîm olduğunu iddia edenlerin yanıldıklarını ifade etmiştir. Kadîm olan sadece yaratan sıfatıyla anılan Allah'tır.²²⁹

Tekvîn sıfatı konusunda Eş`arî ile Mâtürîdî arasında görüş farklılıkları meydana gelmiştir. Eş`arîler tekvîni müstakil bir sıfat kabul etmeyip kudret sıfatına dahil ederler. Hakiki bir sıfat olmayıp hâdis (sonradan yaratılan) bir sıfattır. Mâtürîdî ise tekvînin müstakil ve ezeli bir sıfat olduğunu kabul eder.²³⁰

Tahâvî, “*Mahlûkâtı hiçbir şeye muhtaç olmadan yaratan, hiçbir zorlama söz konusu olmadan rızık verendir. Mahlûkâtı yaratmadan önce mevcut olan*

---

²²⁶ Arslan - Bozkurt, 2015, 183.

²²⁷ Ebû'l-Muîn Neseî, *Tabsıratu'l-Edille* (Dimaşk: Institute Français de Damas, 1990), 1: 308; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Neseî, *el-umde fi'l-i'tikâd* (Malatya, 2000), s. 18; Temel Yeşilyurt, “Mâtürîdiler'de Tekvîn Sıfatı ve Temellendirilmesi”, *KÜİFD* 1/1 (09 Mart 2018): ss. 9-23.

²²⁸ Ebû Yusr Muhammed b. Muhammed Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn* (Kâhire, 2003), s. 276; Yeşilyurt, 2018, 11-12.

²²⁹ Mâtürîdî, 2017, 95.

²³⁰ Taftazânî, 1993, 174.

sıfatlarıyla varlığı sürekli kâdim olandır. O, önceden sahip olmadığı bir sığata, mahlûkâtı var ettikten sonra sahip olmuş değildir. Sıfatlarıyla ezeli olduğu gibi ebedidir de. “el-Hâlik, el-Bâri” gibi sıfatları mahlûkâtı yarattıktan sonra elde etmiş değildir. Kendisini Rab olarak gören bir varlık yokken de Rab olma sıfatına sahip olduğu gibi hiçbir yaratık yokken de “hâlik” yaratıcı sıfatına sahiptir”²³¹ der. Görüldüğü üzere Tahâvî, tekvîn sıfatıyla alakalı birçok görüş dile getirmiştir. Diğer sıfatlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmuş olmasına rağmen tekvîn sıfatıyla alakalı daha da detaylı açıklama yapmıştır. Ona göre tekvîn sıfatı Allah’ın ezeli ve ebedi sıfatıdır. Bu görüşlere dayanarak Tahâvî’nin Mâtürîdî görüşü sürdürdüğü söylenebilir.

Tahâvî, tekvîn sıfatından örneği rızık üzerinden verir. Rızık Allah’ın sonradan oluşmuş bir sıfat değil aksine ezelidir.²³² Allah insanın dünyaya gelmesinde ne kadar etkili ve yetkiliyse onu öldürmeye de o kadar etkili ve yetkilidir.²³³

Tahâvî’nin tekvîn sıfatıyla ilgili görüşü ve akide risalesinde ele alması çok önemli bir yeri vardır. Çünkü Hanefî-Mâtürîdî düşünce çizgisini takip edenler Şafî-Eş’ârîler ile tartıştıkları tekvîn sıfatıyla nedeniyle gündeme gelen *el-Akîdetü’t-Tahâviyye* risalesi Hanefî düşünce çizgisinde olanların Ebû Hanîfe’nin tekvîn sıfatının ezeli olduğunu kaynak olarak ele aldıkları önemli bir metin olarak görmüşlerdir. Hanefîlerin Eş’ârîler ile tekvîn sıfatıyla ilgili tartışmaları her ne kadar V/XI. asrın başlarına kadar uzanmışsa da tekvîn sıfatının ezeli olduğu görüş Ebû Hanîfe’ye dayandığı ilk söyleyen Ebû’l-Muîn en-Nesefî (508/1114)’dir. Ebû’l-Muîn en-Nesefî, Tabsıratu’l-Edille eserinde tekvîn sıfatının ezeli olduğunu görüşün Ebû Hanîfe’ye dayandığını kanıtlamak için başvurduğu ilk kaynağın Tahâvî’nin el-Akîde metnidir.²³⁴

Eş’ârîler, Hanefî-Mâtürîdî taraftarlarını tekvîn sıfatının ezeli olduğu görüşlerinden dolayı bidatle suçlamışlardır. Nesefî, Tabsıratu’l-Edille eserinde Eş’ârîler’e kapsamlı bir cevap verme ihtiyacı hissetmiştir. Nesefî, tekvîn sıfatının ezeli olduğu görüşünün bid’at olmadığını Ebû Hanîfe’ye kadar uzandığını dile getirmiş ve buna Tahâvî’nin el-Akîde risalesindeki bir cümlesini şahit göstermiştir. *el-*

²³¹ Tahâvî, 1978, mad. 11, 13, 14,15.

²³² Tahâvî, 1995, 10.

²³³ Karataş, 2018, 45.

²³⁴ Timür, 2016, 25.

Akîdetü't-Tahâviyye'ye ait şerh literatürünün de ortaya çıkması Neseî, sayesinde olmuştur. Mâtürîdî şarihleri tarafından Tahâvî'nin el-Akîde metni aynen takip edilmiştir.²³⁵

Tahâvî'ye ait *el-Akîdetü't-Tahâviyye* adlı eserindeki tekvîn sıfatının ezeliîliği ile ilgili görüşü hem kendi zamanında hem de günümüz inanç düşünce dünyası için çok önemlidir.

2.2. Nübüvvet

Nübüvvet kelimesi haber veren “nebe” kökünden ya da daha üstte olan “nebve” kökünden gelmektedir. İstılahta ise Allah ile kul arasındaki ilişkiyi sağlayan, Allah'tan aldığı vahyi akıl sahibi kullara tebliğ eden ve günahsız olan görevli elçi anlamına gelir.²³⁶ Kur'ân'ı Kerîm bizlere her millete peygamber geldiğini açıklamıştır. İlk peygamber Âdem (a.s), son peygamber ise Hz. Muhammed (a.s)'dır.

Hiz. Muhammed (a.s)'ın vefatı ile başlayan sorunlardan bir tanesi de yalancı peygamberler meselesi olmuştur. Daha önce isyana yeltenen fakat fazla fırsat bulamayan Müseylimetü'l-Kezzâb adındaki yalancı peygamber, Hiz. Ebûbekir zamanında meydana çıkmış ve peygamberin de vefatından faydalanarak kendisini peygamber ilan etmiştir.²³⁷

Nübüvvet ile ilgili tartışmalar tam H.II. yüzyıldan itibaren İslâm'ın nübüvvet inancına itirazlar ile başlamıştır. Bu itirazların başını inkârcı gruplar olan Hristiyanlar ve Yahudiler çekmiştir. Ğulât-ı Şîa denilen aşırı gruplar da daha sonra bu tartışmaya imamların peygamber olması gerektiğini söylemesi üzerine katılmıştır. Şîa'ya destek veren gruplar arasında Maniheizm'e ve tenasüh inancına yakın olan gruplar da vardır. Bu şahıslar daha sonra Medine sokaklarında dolaşıp Peygambere ve Kur'ân'a hakaretler yağdırmaya başlayınca Câhız tarafından kendilerine “zındık”²³⁸ tanımlaması yapılmıştır.

---

²³⁵ Timür, 2016, 26.

²³⁶ Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğıb İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân* (Kâhire: Matbaai Mustafa el-Bali, 1961), s. 482; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, t.y., 3: s. 163; Yavuz Y. Ş., “Nübüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, (C. 33, ss. 279-285.)

²³⁷ Bahriye Üçok, “Ridde”, *AÜİFD VII* (1959 1958): ss. 98-113.

²³⁸ Câhız Ebû Osman Amr b. Bahr, *Resailu'l-Câhız* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), ss. 277-278; Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Arslan - Bozkurt, 2015, 310.

Sadece Mekke ya da Medine ile sınırlı olmayan nübüvvet tartışmaları dünyanın bazı bölgelerinde yayılmıştır. İslâm kelâmcıları da bu muhalif sesleri kesmek amacıyla nübüvvetin gerekliliğine dair deliller sunmuşlardır. İnsanın sadece akıl ya da duygularla Allah'ı tam olarak tanımasının mümkün olmadığını söyleyen mütekellimler bu konuda ciltler dolusu kitap, şerh ya da reddiye yazmışlardır. Günümüze kadar ulaşan bu kaynakların en temel özelliği peygamberlik müessesinin gerekliliğini vurgulamaktır.

2.2.1. Peygamberlerin Özellikleri

Peygamberler de tıpkı bizler gibi insandır. Onlar da tıpkı bizler gibi yer içer ve evlenip çoğalırlar. Fakat bizlerden en büyük farkları Allah'tan vahiy almalarıdır. Kur'an'da peygamberin özellikleri ile ilgili muhtelif ayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri (*De ki ben, yalnızca sizin gibi beşerim, bana ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunmuştur*)²³⁹ ayetidir.

Peygamberliğin özellikleri arasında klasik bazı tanımlamalar yapılmıştır. Herkesçe kabul edilen özellikler; Sıdk, Emanet, Fetânet, Tebliğ ve İsmet'tir. Bu kavramların tanımını yapıldıktan sonra Tahâvî'nin peygamberlik ve özelde Hz. Muhammed (a.s) ile ilgili görüşlerini sunulmaya çalışılacaktır.

Sıdk: Sözlükte doğruluk manasına gelen “sıdk” yalanın karşılığı olarak tanımlanmış ve peygamberlerin özellikleri arasında yer alan kavramdır.²⁴⁰ Allah peygamberini insanları dine davet etsin diye uyarıcı olarak göndermiştir. İnsanları dine davet eden tebliğcinin onu diğer insanlardan ayıran bazı özelliklerinin olması gayet doğaldır. Sıdk da tebliğ için gönderilen peygamberin, onu diğer insanlardan ayıran en temel özelliklerinden biridir. Peygamberin doğru olması dinin geleceği için çok önemlidir. Zaten tebliğcinin yalancı “kezzâb” olması düşünülemez bir durumdur.²⁴¹ Kur'an'da peygamberler için sıdk ve emîn kavramları kullanılmıştır.²⁴²

Emânet: Arapça'da “emin olmak, güvende olmak” olan “emn” mastarından gelen “emânet” hıyânetin karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴³ Emânet

²³⁹ Kehf, 18/110.

²⁴⁰ Mustafa Çağrı, “Sıdk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), C. 38, ss. 98-100.

²⁴¹ Arslan - Bozkurt, 2015, 322.

²⁴² Meryem, 19/41; Şuarâ, 26/107, 125, 143, 162, 178.

²⁴³ Toksarı A., “Emanet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, (C. 11, ss. 81-83.)

peygamberin en yüce vasıflarından biridir. Onun Allah'a ve insanlara karşı hıyâneti asla düşünülemez. Emânet vasfı olmayan peygamberin nübüvvet gibi kutsal bir görevi icra etmesi düşünülemez.²⁴⁴ Emânet vasfı aynı zamanda mü'mine yaraşan bir vasıftır.

Fetânet: Fetânet, zeki manasında kullanılan bir kelimedir. Peygamber görevini icra gereği zeki olması gereken bir bireydir. Bu nedenle Allah tarafından gönderilen her peygamber zekidir karşıtlığı asla düşünülemez.

Tebliğ: Ulaştırmak anlamında kullanılan tebliğ terimi, Yüce Allah tarafından verilen ve peygambere ait olan bir özelliktir. Tebliğ görevini icra eden peygamberin görevi, Allah'tan aldığı emirleri kullara ulaştırmak ve onların hidayetlerine vesile olmaktır.²⁴⁵

İsmet: Sözlükte engel olmak gelecekte olan zararları bertaraf etmek manasında kullanılan "ismet" "asm" kökünden gelmekte olup peygamberin "günahlardan korunmuş" manasında kullanılır.²⁴⁶

Peygamberin tebliğ ettiği din hakkında yalan konuşması mümkün değildir. Peygamberlerin günahlardan beri olduğu ulema tarafından kabul edilen bir görüştür. Onların yalan söylemeleri demek, Allah'a ihanettir ki bu da mümkün olmayan bir durumdur. Bu durum ayette (*Eğer o bazı sözler düzenleyip bize isnat etseydi hemen sağ elinden yakalar ve can damarını keserdik, hiçbiriniz ona yardım edemezsiniz*)²⁴⁷ şekliyle açıklanmaktadır.²⁴⁸

Kâdî Abdülcebbâr, peygamberlerin nübüvvetten önce de günahlardan beri olduklarını ifade etmiştir. Ona göre, peygamber büyük ya da küçük günahlardan beridir. Peygamberin masum olması, peygamberliğe hâlel gelmemesi bakımından gereklidir. Çünkü tebliğ vazifesi ağır bir yükten ibarettir ve bu vazifeyi sürdürecektir peygamberde de ismet sıfatının olması kaçınılmazdır.²⁴⁹

---

²⁴⁴ Arslan - Bozkurt, 2015, 323.

²⁴⁵ Boynukalın M., "Tebliğ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, (C. 40, ss. 218-219.)

²⁴⁶ Bulut M., "İsmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, (C. 23, ss. 134-136.)

²⁴⁷ Hâkka, 69/44-47.

²⁴⁸ el-İmâm Ebî'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut, 1995), C.2, s. 137.

²⁴⁹ Kâdî Abdülcebbâr, 1962, 310-311.

Kısacası “İsmet” sıfatı peygamberlik müessesinin huzurlu bir şekilde işlemesi için gerekli bir sıfattır. Her ne kadar bazı kimselere göre “peygamber nübüvvetten önce günah işleyebilir” fikri öne çıksa da böyle bir şeye imkân yoktur. Ehl-i Sünnet kelâmcıları peygamberin daima masum olduğunu kabul etmişlerdir.

2.2.2. Nübüvvetin İspatı

Yüce Allah insanoğluna akıl ve irade vermiş, onu dünyaya halife olarak göndermiştir. Yeryüzünün halifesi insan elbette akıl ile bazı şeyleri idrak edebilir fakat aklın devreden çıktığı bazı noktalarda bazı rehberlere ihtiyaç duyulur. Allah Âdem (a.s)’ı yaratırken melekler Allah’a serzenişte bulunmuş ve insanın günah işleyeceğinin endişesini Yüce Allah’a arz etmişlerdir. Yüce Allah ise insana meleklerin bilmediği şeyleri öğretip tüm mahlûkâtı insanın emrine vermiştir. İnsan Allah’ın kendisine verdiği akılla belki yaratıcısını bulabilir fakat insanın dünyaya geliş amacı sadece Allah’ın varlığını kabul etmek değildir. Allah’ın varlığını kabul etmek ilk şart olsa da asıl amaç Allah’a kulluk (ibadet) etmektir. Allah’ın kendisine verdiği yetiyi kullanabilmesi yine rehberler yani özel adıyla peygamberler sayesinde olacaktır.

Sümeniyye, Berâhime ve İbâhiyye gibi gruplara göre Allah’ın peygamber göndermesi imkânsızdır. Onlara göre bunun sebebi insan aklının her şeyi idrak edebilmesidir. Akıl insana verilmiş nadide bir yeti olduğu için peygamberin gönderilmesi abestir. Adı geçen gruplara göre akıl ile nübüvvetin imkânı zıt kavramlardır. Eğer peygamberlik müessesesi olacaksa aklın devre dışı kalması gerekir. Adı geçen gruplar insanın aklıyla Allah’ı bulacağı ve iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırt edeceğini iddia etmişlerdir.²⁵⁰

Mu’tezile’ye göre, Allah’ın peygamber göndermesi vaciptir. İnsan aklının sınırları bazı şeyleri kavrayamayacak kadar sınırlı olduğundan Allah’ın peygamber göndermesi vaciptir. İnsanların iyiye daveti peygamberlik müessesesi sayesinde olacağından ve insanlığın selameti için zorunludur.²⁵¹

Mâtürîdî, Allah’ın hikmetsiz bir şey yaratmayacağını savunur. Ona göre evrende meydana gelen her olayın ardında mutlaka bir hikmet vardır. Nübüvvet konusunda da aynı tezi savunur. Mâtürîdî, Allah’ın peygamberleri yaratmasında

---

²⁵⁰ Sâbûnî, 1979, 109.

²⁵¹ Kâdî Abdülcebâr, 1965, 564.

kullar için bir hikmet olduğu görüşünü savunur. Ona göre Allah evreni yaratırken onu sürekli olarak yıkıp tekrar halk etmek için yaratmadığını aksine bir düzene göre yarattığını savunur. İnsanoğlunun bir rehber ihtiyacı olduğunu, bu rehberlerin de peygamberler olacağını savunur. Aklın sınırlarının belli bir yere kadar olduğunu ve peygamber olmadan Allah'ın tanınamayacağını savunur. Kişi aklıyla deryaları geçemez. Onun deryaları aşması için mutlaka bir rehber ihtiyacı vardır. Eğer öyle olmasaydı dünyanın bir manası da kalmazdı. İnsanın peygambere olan ihtiyacı sosyolojik ve psikolojik olarak bir zorunluluk arz eder.²⁵²

Bir kısım ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre Yüce Allah'ın peygamber göndermesi onun hikmeti gereği vaciptir. Böyle bir iddiayı savunanlar Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin de aralarında bulunduğu Mâverâünnehir kelâmcılarıdır.²⁵³ Mâtürîdî kanadı nübüvveti vacip olarak görürken Eş'ârî kanadı nübüvveti mümkün olarak görür.²⁵⁴

Tahâvî, peygamberliğin ispatı için ayet ve mucizelerden faydalanır. O ilk olarak (*De ki ey insanlar! Gerçekten ben Allah'ın sizin hepinize gönderilmiş elçisiyim. Allah'a ve O'nun ümmî peygamberine îmân edin*)²⁵⁵ âyetini delil göstermektedir. Şüphesiz Allah birdir ve Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.²⁵⁶ Bu ayet hem Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiği hem de ümmî olan (okuma yazma bilmeyen) bir insanın peygamber olarak akli, hissi, haberi mucizeler göstermesi ve her çağda güncelliğini koruyan bir kitabın ümmî bir kişinin yazmasının mümkün olmadığı, dolayısıyla nübüvvetin Allah tarafından gönderildiği, akli ve nakli delillerle görmek düşünebilenler için yeterli deliller vardır.

Tahâvî, nübüvvet hakkındaki görüşünü şöyle belirtir. "*Muhakkak ki Muhammed (S.a.v) O'nun seçilmiş kuludur; seçkin nebisidir, kendisinden razı olunmuş resulüdür.*"²⁵⁷

Tahâvî, Hz. Muhammed'in güvenilir ve seçkin diye belirtmesinin nedenini yüce Allah'ın mucizeyi ancak güvenilir ve seçilmiş kişilere verdiğini, facirden ve bir yalancıdan mucizenin meydana gelmeyeceğini belirtmiştir.²⁵⁸ Tahâvî, "O

---

²⁵² Mâtürîdî, 2017, 272, 285.

²⁵³ Taftazânî, 1993, 7.

²⁵⁴ Arslan-Bozkurt, 2015, 317.

²⁵⁵ A'râf, 7/158.

²⁵⁶ Gaznevî, 2018, 101.

²⁵⁷ Tahâvî, 1978, mad. 29.

²⁵⁸ Gaznevî, 2018, 102.

peygamberlerin sonuncusu, takvaluların imamı, resullerin efendisi, âlemlerin Rabbi'nin habibidir, dostudur"²⁵⁹ ifadesini kullanır. Tahâvî, bu görüşü için delil olarak (*O, Allah'ın Resûlü ve nebilerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir*)²⁶⁰ ayetini delil olarak göstererek Hz. Muhammed'in insanları her türlü şirkten ve günahlardan uzak tutmak için gönderildiğini, onun ümmeti takva ehli olduğunu, Hz. Muhammed'in ümmetin imamı olduğunu belirtmiştir.²⁶¹

Tahâvî, yine nübüvvet ile ilgili olarak "*O, cinlerin tamamına ve tüm insanlara, hak ve hidayetle, nûr ve ziyâyla gönderilmiştir*"²⁶² der. Tahâvî, Hz. Muhammed'in bütün insanlara gönderildiğini delil olarak (*Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*) *Fakat insanların çoğu bilmezler*"²⁶³ ayetini delil göstererek bir kısım Yahudilerin o sadece Araplara gönderilmiş bir elçidir sözünün boşa çıktığını,²⁶⁴ Hz. Muhammed'in peygamber olarak cinlere de gönderildiğini şu ayetle delil gösterir. (Ey Muhammed!) De ki: (*Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'an dinledik de ona inandık.*)²⁶⁵ Bu ayette nübüvvet müessesinin cinleri de kapsadığı anlaşılmaktadır.

Tahâvî, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin hak olarak gönderildiğini bunun "Hak" yaratıcının vahdaniyetini birliğini gösterdiğini, Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmeyi, haktan maksadın farz ve vacipler Allah'ın hakları olduğunu, "Hidâyet"ın anlamı ise Allah'ın dinini insanlara açıklamak için gönderildiğini, "Nûr" ve "Ziyâ" ile kast edilenin Allah'ın şeriatı olduğunu, Nûr ile Kur'an'ın birbirine benzetilmesi ikisinde de doğru yolu bulmak için gerekli olduğunu, nur aydınlatan her şeyin ışığı ve karanlığın zıddı olduğunu, Ziyâ ise nurun aşırısı ve daha şiddetli olduğunu, Bunun ölçütü Allah'ın (*Güneş'i Ziyâ Ay'ı Nûr yapan odur*)²⁶⁶ ayetini delil olarak göstermiştir.²⁶⁷

Tahâvî, Hz. Muhammed (a.s)'ın nübüvveti için "*Onun Peygamberliğinden sonraki her nübüvvet iddiası aşırı bir sapıklıktır, hevâyâya tabi olmaktır*" görüşü ile

---

²⁵⁹ Tahâvî, 1978, mad. 30.

²⁶⁰ Ahzâb, 33/40.

²⁶¹ Gaznevî, 2018, 104.

²⁶² Tahâvî, 1978, mad. 32.

²⁶³ Sebe, 34/28.

²⁶⁴ Gaznevî, 2018, 106.

²⁶⁵ Cin, 72/1-2.

²⁶⁶ Yunus, 10/5.

²⁶⁷ Gaznevî, 2018, 107-108.

peygamberlik iddiasının nefsin hevasından çıktığını, bu iddianın batıl olduğunu söylemiştir.²⁶⁸

Mucizeler de peygamberliğin ispatı için vazgeçilmez ispat yöntemlerinin başında gelirler. Tahâvî, Hz. Muhammed (a.s)'ın insanları aciz bırakan mucizeleri sergilediği zaman Hristiyanların Hz. Muhammed (a.s)'ın kulluğunu öncelediklerinden bahseder. Çünkü onlar Hz. İsa (a.s)'ın ölüleri diriltme ve hastaları iyileştirme mucizesini yanlış yorumlamış ve tanrılık vasfını yüklemişlerdir. Hz. İsa'nın ilk mucizesi kundakta konuşmasıydı. Bu mucizenin sebebi Tahâvî'ye göre gelecekte oluşabilecek tanrılık gibi iddiaların önüne geçmektir. O yüzden Hz. İsa kendisinin önce kul olduğunu bildirmişdir. Hristiyanlar ise kendi bildikleri gibi davranmış ve Hz. İsa'yı önce Allah'ın oğlu olarak, sonra ise tanrı olarak kabul etmişlerdir.²⁶⁹

Hz. Muhammed (a.s)'ın ilk ve en önemli mucizesi Kur'an'ı Kerim'dir. Allah İsa (a.s)'a ölüleri kendi izni dâhilinde diriltme, Hz. Musa (a.s)'ya sihri vermiştir. Hz. Muhammed (a.s)'e ise Kur'an verilmiştir. Malûm olduğu üzere Araplar o dönemde edebiyat yönünden bayağı ilerlemişlerdi. Kur'an indirilmeye başlanınca onun bir insan tarafından yazılamayacağını idrak edebiliyorlardı. Özellikle peygamberin ümmî olması onları bu iddialarını çürütüyordu.²⁷⁰ Kur'an'ı Kerim Hz. Muhammed'in bilgi mucizesine örnektir.

Hz. Muhammed (a.s)'a Kur'an'ın verilmesi ile birlikte kıyâmete kadar hissî mucizeler devri kapanmıştır. Hissî mucizeler Hristiyanların Hz. Muhammed'in nübüvvetini gölgelemeye çalışmasının üzerindeki en büyük engeldir.²⁷¹ Hz. Muhammed'in hissî mucizelerinden bazıları şunlardır.

Ayın ikiye yarılması.²⁷²

Gecenin kısa bir anında Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmesi ve Mîraç olayı.²⁷³

Taşın konuşması.²⁷⁴

---

²⁶⁸ Gaznevî, 2018, 106.

²⁶⁹ Gaznevî, 2018, 102.

²⁷⁰ Arslan - Bozkurt, 2015, 336.

²⁷¹ Yavuz, 2017, C. 33, 283.

²⁷² Buhârî, "Menâkıb", 27.

²⁷³ İsrâ, 17/1.

²⁷⁴ Müslîm, "Fezâil", 2.

İlk zamanlar üzerinde hutbe okuduğu kütüğün minber geldikten sonra, Rasûlüllah hutbeye çıktıktan sonra inlemeye başlaması. Hz. Muhammed'in elini vurunca iniltinin kesilmesi.²⁷⁵

Hayber fethinde Yahudilerin Hz. Muhammed'e zehirli et göndermesi ve gelen koyunun "beni yeme ben zehirliyim" diyerek konuşması²⁷⁶ ve Hz. Muhammed'in o eti yememesi.²⁷⁷ Yukarıda bahsedilen mucizeler de Peygamberin hissî mucizelerine örnektir.

Haberî mucizeler ise Allah'ın bildirmesi ile Peygamberlerin gösterdikleri gaybî bilgilerin verildiği mucize türüdür. Örnek olarak isyankâr toplumların sonunun hep aynı olacağını bildirilmesi ve Hz. İsa'ya muhataplarının evlerinde ne olup olmadığının bildirilmesi²⁷⁸ ve Hz. Muhammed'in İranlıların Bizanslılar tarafından mağlup edileceğinin bildirilmesi²⁷⁹ haberî mucizelerdir.

Tahâvî, nübüvvet meselesine Hz. Muhammed (a.s) özelinde değinmektedir. O peygamberin özellikleri arasında genelde son peygamber oluşuna dikkat çekmiştir. Tahâvî, Hz. Muhammed (a.s)'ın peygamberlerin sonuncusu, Allah'ın habibi ve dostu olduğunu söylemiştir. O'ndan sonra nübüvvet mührünün başkasına verilmediğini, verildiğini söyleyen kimselerin ise düşünce yönünden delâlette olduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed (a.s) son peygamberdir ve ondan sonra da peygamber gelmeyecektir.²⁸⁰

Tahâvî, nübüvvet konusunda Hz. Muhammed (a.s)'ın peygamberliğini anlatır ve peygamberlik müessesinin sona erdiğine dikkat çeker.

2.2.3. Yöneticilere İtaat

Yönetici insanları idare eden, sorunları çözüme ve aradaki ihtilafı önlemede kilit rol alan kimsedir. Bu yönetici ailede baba ve anne, ülke yönetiminde halife, imam ya da günün şartlarında cumhurbaşkanı ya da ülkenin başkanıdır. Yönetim şekli ne olursa olsun baştaki kimse yöneticidir. Hz. Muhammed (a.s) Medine'ye göç edince oranın siyasi olarak da başı oldu. Hem bir peygamber hem

---

²⁷⁵ Buhârî, "Menâkıb", 27.

²⁷⁶ Ahmet Saim Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar, 1993), s. 154-155; Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan - Bozkurt, 2015, 340-341.

²⁷⁷ Buhârî, "Tm", 55; Müslîm, "Selam", 18; Ebû Dâvud, "Diyât", 6.

²⁷⁸ Âli İmrân, 3/49.

²⁷⁹ Rûm, 30/1-4.

²⁸⁰ Gaznevî, 2018, 103.

de yönetici olarak insanoğluna güzel bir örneklik ve önderlik yaptı. Medine döneminden sonra yani Mekke'nin fethiyle beraber İslâm coğrafyası daha da genişledi. Bu genişleme ile beraber artık tek elden yönetilmesi imkânsız hale geldi. Değişik bölgelere valiler atandı. Bu valiler icâzeti Peygamber'den alıyor ve halkı yönetiyorlardı. Peygamber başta olduğu için problemler çok sınırlı sayıdaydı. Peygamberin vefatından sonra başlayan kırtas hadisesi yönetimin el değiştireceğinin göstergesiydi. Hz. Muhammed'in vefatına yakın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Benî Said kavminin toplantısına katılırlar. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği orada ilan edilir.²⁸¹

Gazzâlî devlet başkanının yaptığı hatalardan ötürü başkanlık vasfını kaybetmeyeceğini söyler. Azledilmesi karışıklığa yol açacaksa azletmenin de yanlış bir adım olduğunu ifade eder. Yöneticinin azledilmesi toplumsal karışıklığa yol açacağından sabretmenin daha uygun olacağını söyler. Devlet başkanının devrilmesi bir şehrin yıkılmasına benzer. Şehri yeniden ihyâ etmek kadar ülkeyi ihyâ etmek te zordur. Bir duvarı yıkıp yapmak yeniden yapmaktan daha zor iken oturmuş bir düzeni bozmak da sıfırdan düzen oluşturmaktan zordur.²⁸²

Tahâvî, “*İmamlarımıza ve işlerimizi idare eden yöneticilerimize ayaklanması, zulmetseler dahi caiz görmeyiz. Onlara beddua etmeyiz, onlara itaatten el çekmeyiz. Bir günahı emretmedikleri sürece onlara itaat etmeyi, Allah'a itaat kabilinden farz görürüz*” ve “*onların salâhı ve afiyette olmaları için dua ederiz*”²⁸³ ifadelerini kullanır.

Tahâvî yöneticilere itaatin caiz olduğunu söyler. Yönetici halka zulmetse dahi ona isyan edilmez ve yöneticinin emirlerine karşı gelinmez. Tahâvî'nin itaat metodunda günah-sevap ilişkisi vardır. O'na göre yönetici bir günahı emretmediği sürece ona itaat etmek vaciptir. Yöneticiye itaati Allah'a itaat gibi gören Tahâvî yöneticiye beddua edilemeyeceğini söyler.²⁸⁴

---

²⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto yay., 2016), s. 50-70.

²⁸² Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhyau Ulumu'd-Dîn* (Ankara: DİB, 2020), C.1, s. 162.

²⁸³ Tahâvî, 1978, mad. 72.

²⁸⁴ Gazzâlî, 2020, 163.

Tahâvî'nin bu görüşünü diğer Ehl-i Sünnet anlayışlarının çoğunda görürüz. Yönetici zulmetse ona beddua edilmez ve ona isyan edilmez. Yöneticinin ihya ve ıslah olması için Allah'a dua edilir.²⁸⁵

Tahâvî'ye göre, yönetici/imam günahkâr olsa dahi ona başkaldırı caiz değildir. Bunun sebebi ise imamların masum olmayacakları görüşüdür. Hâricîlerin yaptığı gibi günah işleyenin dinden çıkacağını söylemek toplumsal bazı kopmalara sebep olur. Yöneticiye itaat, Allah'a ve Peygamber'e itaat gibi farzdır.²⁸⁶

Ülkenin ya da beldenin ya da herhangi bir makamın sahibi kim olursa olsun ona itaatsizlik Tahâvî tarafından hoş görülemeyen bir tavidir. Eğer yönetici günaha dalmışsa onun felaha ulaşması ve tövbe etmesi için yöneticiye dua edilir ancak ona beddua edilmez.²⁸⁷

Emevîlerin yaptığı haksızlıklara karşın Abbasîler yönetime geldiklerinde Emevîlerden kimseyi barındırmamış, onları sürgüne göndermiş yahut onların ölüm emirlerini vermişlerdir. Yanlış yollarla ya da hile ve desiselerle yöneticiyi devirmeye çalışma tabiri caizse kendi bindiği dalı kesmektir. Bugün İslâm dünyasının kanayan yarası kardeş kavgalarının en büyük sebebi sabredilmesi gereken yer ve zamanda sabretmemektir. Irak ve Libya örneklerini vermek yerinde olacaktır. Yönetici ne kadar zâlim ve gaddar olursa olsun yöneticiyi başka dine mensup kişilere ezdirmek hiç vicdanlı bir davranış değildir.²⁸⁸

2.2.4. Sahabe ve Peygamberin Soyunda Güzel Konuşmak

Hz. Muhammed (a.s) son peygamber ve bizlere en güzel örnektir. Onun zor zamanlarında olan kimseler de günümüz insanlarına güzel rol modellerdir. Hayal edip o günlere doğru yolculuk ettiğimizde onların çektiği sıkıntıları bir nebze dâhi olsa anlarız. İslâm Dinine girmenin ateşten gömlek olduğu dönemde gözünü kırpmadan dinin hükümlerini ve Hz. Muhammed (a.s)'ı kabul eden sahabe bizler için örnek alınması gereken ender şahsiyetlerdir. Ebû Hanîfe, sahabeyi hayırla yad etmenin gerekli olduğunu savunur. Sahabeden bazılarının hasletleri kötü gibi görünse de olayların iç yüzünü tahmin etmek zordur. Buna binaen onların hayırla yad edilmeleri gerekmektedir. Nitekim Hz. Muhammed (a.s) "*Benim ashabım*

---

²⁸⁵ Gazzâli, 2020, 163

²⁸⁶ Gaznevî, 2018, 264.

²⁸⁷ Gaznevî, 2018, 265.

²⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gaznevî, 2018, 265.

yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz”²⁸⁹ hadisi bunun en açık delilidir.²⁹⁰ Soyu ne olursa olsun sahabe başımızın tacıdır. Tahâvî; “Allah resulünün ashabını, onlardan herhangi birine olan sevgimizde aşırı gitmeksizin severiz. Onların hiçbirinden beri olmayız. Onlardan buğzedene ve haktan başka bir şeyle onlardan bahsedene buğzederiz. Onları ancak hayırla yâd ederiz. Onları sevmek dindir, îmândır, ihsândı; onlara buğzetmek küfürdür, nifaktır, tuğyandır, haddi aşmaktır”²⁹¹ der.

Tahâvî, sahabeyi aşırıya kaçmamak şartıyla sevmenin onlara saygı duymanın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Kendi aralarında ne olursa olsun onların hayırla yad edilmesi gerektiğini söylemiştir. Onları sevmek îmânımızın bir gereği olduğu gibi onlara hakaret etmenin küfür, nifak ve tuğyan olduğunu söylemiştir.²⁹²

Peygamberin ashâbı hakkında iyi konuşmak fazilettir. Çok kıymetli zevceleri hakkında da hayırlı konuşmak haktır. Tahâvî sadece sahabe hakkında değil Hz. Muhammed (a.s)’in zevceleri hakkında da iyi konuşmanın fazilet olduğunu söylemiştir. O’na göre ashâb ve Peygamber eşleri hakkında iyi konuşmak münafıklıktan kurtulmanın en iyi yoludur.²⁹³

Tahâvî, sahabe hakkında iyi konuşmanın hak olduğunu ve sahabe arasında hiçbir ayırım yapılamayacağını söylemiştir. Hz. Ebûbekir’i seven kimse Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi de sevmek zorundadır. Dört halife örneğinin verilmesinin sebebi ihtilafların genelde bu minvalde olmasındandır. Hz. Ali taraftarları ya da Hz. Osman taraftarları tabiri iyi bir tabir değildir. Onlardan birini sevmek diğerine buğzetmek Müslümanın karakterine yakışmayan bir tavidir.²⁹⁴

Sahabeye karşı yapılan saygısızlıkların temelleri kırtas olayından sonra başlamıştır diyebiliriz. Ğulâtı Şîa dediğimiz ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiğini söyleyen kimselere karşı Tahâvî “*Rasûlüllah (S.a.v)’den sonra halifeliğın; sırasıyla, fazlından ve ümmete olan önceliğinden dolayı önce Hz. Ebûbekir’in, sonra Hz. Ömer’in, sonra Hz. Osman’ın ve sonradan da Hz. Ali’nin hakkı olduğunu*

---

²⁸⁹ Buhârî, “Fezâilu’s-Sahabe, 5.

²⁹⁰ Ebû Hanîfe, 1992, 174-175.

²⁹¹ Tahâvî, 1978, mad. 93.

²⁹² Gaznevî, 2018, 300.

²⁹³ Gaznevî, 2018, 301.

²⁹⁴ Gaznevî, 2018, 301.

*kabul ederiz. Allah onlardan razı olsun. Onlardan dördü de Râşid halifeler ve hidâyet imamlarıdır”*²⁹⁵ ifadelerini kullanmıştır.

Tahâvî sahabeden berâet etmenin bir sapıklık olduğunu söylemiştir. Sahabe İslâm üzeredir, kişinin din kardeşinden yüz çevirmesi de kişiye yakışmayan bir davranış biçimidir.²⁹⁶

Sahabe de diğer mü’minlerde olduğu gibi kendi arasında ihtilafa düşmüştür. Ümmetin günümüzü baz alarak geçmişte yaşanan olaylar hakkında uygunsuz konuşması ahlâka sığmayan bir tavrıdır. Sahabe arasında meydana gelen ihtilaflar beşerî ihtilaflardandır. Bu ihtilafları dine dayandırıp taraftarlık yapmak uygun görülen bir davranış değildir.²⁹⁷

Tahâvî “*Kim Rasûlüllah’ın ashabı hakkında güzel söz söyler, onun pak zevceleri hakkında güzel konuşur ve kutsal zürriyetini her türlü kötülükten arındırırsa o kişi nifaktan korunmuş olur*”²⁹⁸ ifadelerini kullanmakta gelecek nesillere aslında î mânî ve ümmet olma açısından mutluluğun formülünü bizlere öğütlemiş ve öğretmiştir.

2.2.5. İslâm’a Hizmet Etmiş Âlimleri Sevmek ve Haklarında Güzel Konuşmak

İslâm dini âlimlere ayrı bir önem vermiş ve ilmini hakkıyla îfa edenlerin peygamberlerle birlikte cennette olacaklarını bildirmiştir. Âlimlerin bulunmadığı bir dinin kemâle ermesi düşünülemez. Kur’an’ın ilk emri (oku)²⁹⁹ olmuştur. Bu emrin yerine gelmesi ise okuma-yazma bilenlerin sayısı ile doğru orantılıdır. İslâm dini bu yüzden okumaya ve anlamaya önem vermiş, samimi derecede ilim öğretene cennetle müjdelemiştir. Ebû Hanîfe, ilim sahibi kimselerin sevilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ebû Hanîfe, ilim sahibi kimseler hakkında kötü söz söylenilmemesi gerektiğini ve kötü sözün kimsenin î mânînin tehlikeye gireceğini ifade etmiştir. Sözelimi bir âlime kâfir demek kişinin küfre düşmesine sebebiyet verebilir.³⁰⁰ Tahâvî, “*Adalet ve emanet ehlini severiz*”³⁰¹ ve “*Sâlih selef âlimleri, tabiin âlimleri ve onlardan sonra gelen hayır ve eser ehli ile fıkıh ve nazar ehli âlimler, sadece*

---

²⁹⁵ Tahâvî, 1978, mad. 94.

²⁹⁶ Gaznevî, 2018, 301.

²⁹⁷ Gaznevî, 2018, 302.

²⁹⁸ Tahâvî, 1978, mad. 96.

²⁹⁹ Alak, 94/1.

³⁰⁰ Ebû Hanîfe, 1992, 541.

³⁰¹ Tahâvî, 1978, mad. 74.

*güzellikle yâd edilirler. Onları kötülükle zikreden, hak yolun dışında bir yol üzeredirler*³⁰² sözleri ile âlimlerin değerli olduklarını ifade etmiştir.

Tahâvî, dinin kemâle ermesini âlimlerin varlığıyla doğru orantılı görür. Mü'min kulları sevmenin sonucu Allah'ı sevmeye götürür. Her ne kadar Yüce Allah'ın kimsenin sevgisine ihtiyacı olmasa da kulların Allah'ın rahmetine ihtiyacı vardır. Âlimi sevmek Allah'ı sevmektir. Çünkü bir kimseyi sevmek onun sevdiğini de sevmeye götürür. Kişi severse Allah için sever, buğzederse Allah için buğzeder. Tahâvî, iyilik yapanları, takva sahibi olanları Allah için sevdiğini ifade eder.³⁰³

Tahâvî cemâatin gerekliliğini "*Sünnete ve cemaate (ehl-i Sünnet) tabi oluruz. Şâz görüşleri ileri sürmekten, ihtilaf çıkarıp bölünmekten uzak dururuz*"³⁰⁴ ve "*Cemâati hak ve doğru olarak; ayrılığı haktan sapma ve azap olarak görürüz*"³⁰⁵ sözleriyle ifade eder. Tahâvî bu sözlerini (*Kendilerine apaçık deliller getirildikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır*)³⁰⁶ âyeti ile değerlendirir. İslâm toplumunun ayrılığa düşmesinin sonuçlarını günümüz dünyasında daha iyi idrak eder olduk. Tahâvî bu konuda günümüz nesline uyarılar yapmakta ve ayrılığın hiç kimseye faydasının olmayacağını belirtmektedir. Parçalanıp bölünmenin Müslümanlara fayda sağlamayacağını bizler için ifade etmektedir.³⁰⁷

Tahâvî'ye göre, sevgi ve nefret kulda olan hasletlere göredir. Kulda dostluğu ve düşmanlığı gerektiren sebepler kulun davranışlarında gizlidir. Eğer kul sâlih bir kul ise sevilir, fâsık bir kul ise sevilmez. Kulda hem sevilmenin hem de nefret edilmenin hasletleri aynı anda bulunabilir. Böyle bir durumda ise kişinin hangi niyetle davrandığına bakılır. Tahâvî'ye göre, kulun Allah yanındaki durumu da böyledir.³⁰⁸

---

³⁰² Tahâvî, 1978, mad. 97.

³⁰³ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 463-464.

³⁰⁴ Tahâvî, 1978, mad. 73.

³⁰⁵ Tahâvî, 1978, mad. 102.

³⁰⁶ Âli İmrân, 3/105.

³⁰⁷ Gaznevî, 2018, 318-319.

³⁰⁸ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 464.

2.3. İmân

İmân, sözlükte emîn olmak anlamına gelen “eman” kökünden türeyen güven içinde olmak tasdik etmek anlamında kullanılan³⁰⁹ kelâmî bir kavramdır. Terim olarak ise Allah’ın gönderdiği şeyleri dil ile ikrar kalp ile tasdik etmektir.³¹⁰ İnanan kimseye mü’min denir. Sözlük anlamından hareketle imânın güven ile alakalı olduğunu görürüz. İslâm Dinine gönül veren kimseler güven veren kimselerdir. İmân konusu kelâm, psikoloji, felsefe ve sosyoloji alanlarının vazgeçilmez bir unsurudur. Tahâvî imân hakkında “*İmânın temeli Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayırlı şerli, acısı-tatlısıyla kaderin Allah tarafından tespit edildiğine inanmaktır*”³¹¹ demektedir. İnsanın insan-ı kâmil olmasındaki en büyük rol imânına bağlıdır. Çünkü imânı sağlam olan bireylerin diğer bireylere zarar vermesi düşünülemez. İmân kavramına kelâm ilmi özelinde baktığımız zaman üzerinde tartışmaların en yoğun olduğu kavram olduğunu görürüz. Özellikle imânın mahiyeti konusunun kelâmın ilk tartışılan konular arasında olduğuna şahit oluruz. Konunun çok tartışılması konuya dair çok fazla fikrin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İmân konusu tek başına dâhi tartışılacak bir konudur. Fakat çalışmanın sınırlı olması hasebiyle diğer konular gibi fazla irdelenmeden bu konuya değinilmeye gayret edilecektir.

2.3.1. İmânın Mahiyeti

İmânın mahiyeti hakkındaki görüşler yıllarca tartışılmıştır. İmânın mahiyetine dair düşünce tarihinde pek çok açıklamalar yapılmış ve deliller gösterilmiştir. Bununla alakalı farklı görüşlerin ortaya çıkmasının en büyük nedeni ise nasların farklı yorumlanmasıdır. İmânın mahiyeti ile alakalı birden fazla görüş vardır. Aşağıda savunulan görüşler ve o görüşleri savunanların delilleri verilecektir.

İmân kalbin tasdikidir diyenler: Ehl-i Sünnet mütekellimlerinden olan Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî’ye göre imân kalbin tasdikidir. Bu düşünceye göre Allah’a ve Rasulüne bir de rasulünün Allah’tan getirdiği hükümleri kalp ile tasdik etmek

³⁰⁹ Sinanoğlu M., “İmân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, (C. 22, ss. 212-214.)

³¹⁰ Sinanoğlu, 2012, C. 22, 212.

³¹¹ Tahâvî, 1978, mad. 66.

gerekir.³¹² İmân bu şekilde sağlanmış olur. Bu şekilde İmân ettiğini söyleyen kimseye de mü'min denir.

Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin düşünceleri aslında ehl-i Sünnetin görüşüdür. Bu görüşe sahip ehl-i Sünnet kelâmcılarının bazıları, Eş'arî, Bakıllânî, Cüveynî, Gazzâlî, Neseî, Şehristânî, Seyfeddîn Âmidî ve Fahreddîn Râzî'dir. Kişinin manevi anlamda mü'min sayılmasının tek şartı kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar sadece dünyada iken mü'min olduğunun bilinmesi için yapılır. Aksi halde kişinin cenazesi mü'min örf ve adetlerine göre yapılmaz. İmânın kalbin tasdiki görenlerin delilini *“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla “inandık” diyenler (münâfiklar) ile Yahudilerin yalanlarına kulak verenler ve başka bir topluluk hesabına casusluk edenlerden inkâra koşanlar seni üzemesin”*³¹³ ayeti oluşturur.

İmân kalp ile tasdik dil ile ikrardır diyenler: Bu görüşün savunucuları İmânın ortaya çıkabilmesi için kalp ile tasdik etmenin yanı sıra dil ile de ikrar etmenin zorunluluğunu savunmuşlardır. Pezdevî, Serahsî ve Tahâvî gibi âlimler bu görüşü savunmaktadırlar. Pezdevî'ye göre, bu iki rükünden biri eksik olursa İmân tahakkuk etmemiş olur. Pezdevî'ye göre, dil ile ikrar olmazsa kişiye mü'min muamelesinin yapılması imkânsızdır.³¹⁴

Tahâvî'ye göre de *“İmân kalp ile tasdik dil ile ikrardır.”*³¹⁵ Mâtürîdî ve Ebû Hanîfe'nin kalp ile tasdik görüşüne karşın Tahâvî, kalp ile tasdik etmenin yeterli olamayacağını, İmânın kâmil manada gerçekleşmesi için dil ile ikrarın da olması gerektiğini savunmaktadır.³¹⁶

Tahâvî, İmam Mâtürîdî'nin *“İmân kalbin tasdikidir”* görüşünün bazı sakıncaları olduğunu ifade eder. Kişinin İmânını kalp ile tasdik olduğunu söylemek *“kişinin sadece Allah katında mü'min olduğunun kanıtıdır”* der. İmânın dil ile ikrarı kişinin dünya hayatında mü'min olarak bilinmesine vesile olur. Bu yüzden İmam Mâtürîdî'nin bu görüşünde dünya hayatı yönünden sakınca vardır.³¹⁷

---

³¹² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan, 2005), C.4, s. 227; Arslan - Bozkurt, 2015, 87.

³¹³ Mâide, 5/41.

³¹⁴ Ebû Yusr Muhammed b. Muhammed Pezdevî, *Ehl'i-Sünnet Akâidi* (İstanbul: Kayıhan, 1988), s. 14.

³¹⁵ Tahâvî, 1978, mad. 62.

³¹⁶ Gaznevî, 2018, 244.

³¹⁷ Gaznevî, 2018, 244.

Tahâvî, amelin îmândan bir cüz olmadığını söylemektedir. Amelin îmândan bir cüz olduğunu söyleyen kimselerin görüşüne göre amel etmeyen kimse tam anlamıyla mü'min sayılmaz. Bu ise muhaldir. Eğer amel îmândan bir cüz olursa o zaman kişi ameli terk ettiğinde dinden çıkar. Tahâvî'ye göre, bu tehlikeli bir yorumdur.³¹⁸

Îmân sadece dilin ikrarıdır diyenler: İslâm düşünce tarihinde Mürcie'ye bağlı Kerrâmiye grupları bu görüştedir. Bu görüşü savunanlara göre, kişi sadece dil ile ikrar etse dâhi mü'min muamelesi görür.³¹⁹ Bu görüşü savunanlar tezlerini (*Onlar şöyle derler; Ey Rabbimiz! îmân ettik şimdi bizi şehadet getirenlerle beraber yaz*)³²⁰ ayetiyle savunurlar.

Îmân kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve âmeldir diyenler: Düşünce tarihimizde Hâricîyye, Selefiyye, Mu'tezile ve Zeydîyye mezheplerinin görüşleri genelde bu şekildedir. Bu anlayışa göre îmân bu üç rükünden ibaret olup bunlardan birinin eksik olması durumunda kişi tam anlamıyla mü'min olamaz. Mu'tezile bu görüşünü (*Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası içinde ebediyyen kalacağı cehennemdir*)³²¹ ayetiyle temellendirmektedir. Günümüzde Vehhabiler'de bu görüşü savunmakta ve amel etmeyen kimseleri kâfir olarak nitelemektedirler.³²²

Îmân kalbin marifetidir diyenler: Cehm b. Safvân ve onun izinden gidenlerin görüşü bu şekildedir. Kişinin mü'min sayılması için dil ile ikrara ya da kalp tasdik edilmesine gerek yoktur. Ona göre îmân sadece bilmekten ibarettir.³²³

2.3.2. Îmân Esasları

Îmân esasları lafızları bazen değişmekle birlikte altıdır. Ebû Hanîfe'ye göre îmân esasları; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere ve hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmaktır.³²⁴

Tahâvî, îmân esaslarının tümüne beraber inanmanın hak olduğunu belirtir. Îmân esasları Ehl-i Sünnet mütekellimlerinin icması ile altıdır. Bunlar; Allah'a, Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere, Kaza-kadere ve Âhiret günüdür. Bunlardan

³¹⁸ Gaznevî, 2018, 245.

³¹⁹ Eş'ârî, 2005, 144.

³²⁰ Mâide, 5/83.

³²¹ Nisa, 4/93.

³²² Mustafa Öz, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2012), s. 639.

³²³ Arslan - Bozkurt, 2015, 92.

³²⁴ Ebû Hanîfe, 1992, 33.

herhangi birini inkâr eden kimseye mü'min denilmez. Tahâvî; "*Îmân: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, acısıyla-tatlısıyla, hayriyle-şerriyle kadere ve hepsinin Yüce Allah'tan geldiğine inanmaktır*"³²⁵ der.

Tahâvî, akidesinin diğer maddelerinde de yukarıda zikredilen altı şartın yeniden tekrarını yapar ve böylece îmân esaslarının daha da pekişmesini sağlar. Tahâvî; "*Biz bunların hepsine îmân ederiz. Peygamberlerin hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Hepsinin getirdiklerini tasdik ederiz*"³²⁶ ifadesini kullanır.

Sonuç olarak Tahâvî de Ebû Hanîfe gibi îmânın şartlarının altı olduğunu ifade eder. Günümüzdeki temel görüş de bu yöndedir.

2.3.3. Îmân ve İslâm

Îmân ile İslâm ilişkisi kelâm ekollerinin tartıştığı konulardan biridir. Her mü'min Müslüman mıdır yoksa değil midir? Tartışmaların odak noktası sürekli bu ilişki üzerine olmuştur. Tartışmanın temelini oluşturan ayette şöyle buyrulur:

*(Bedeviler: "İnandık" dediler. De ki: "İnanmadınız ama İslam olduk deyince; inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi, eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, işlediklerinizden bir şey eksilmez; doğrusu Allah, bağışlar, merhamet eder.)*³²⁷

Ebû Hanîfe îmân ile İslâm terimlerinin aynı manada kullanılması gerektiğini ifade eder. Ebû Hanîfe'ye göre yukarıda bahsi geçen ayetin zahirine bakılırsa îmân ve İslâm'ın ayrı kavramlar olduğu görülebilir. Bu ayette zahiri yönden değil, batını yönden itaatten bahsedilmektedir. Ebû Hanîfe'ye göre kelime-i şهادeti getiren kimse Müslüman aynı zamanda da mü'mindir.³²⁸ Ebû Hanîfe bu iddiasını güçlendirmek için şu ayetlere başvurur;

*"Bunun üzerine, suçlu milletin arasında bulunan müminleri çıkardık"*³²⁹

*(Zaten orada, kendini Allah'a vermiş sadece bir tek ev halkı bulduk)*³³⁰

Yukarıda bahsi geçen âyette Lût (a.s)'a uyanlar kastedilmiş olabilir. Ebû Hanîfe'ye göre, iki zıddın bir arada bulunması doğaldır. Hz. Muhammed (a.s)

³²⁵ Tahâvî, 1978, mad. 66.

³²⁶ Tahâvî, 1978, mad. 67.

³²⁷ Hucûrat, 49/14.

³²⁸ Ebû Hanîfe, 1992, 362.

³²⁹ Zâriyat, 51/35.

³³⁰ Zâriyat, 51/36.

döneminde insanlar üç grupta anılıyordu. Mü'min, münafık ve kâfir. Bu üç zümre dışındakiler Ebû Hanîfe'ye göre, teferruattan ibaret olup mü'min ile müslümanın ayrılmasının mümkün olmadığını savunur.³³¹

Mâtürîdî'ye göre, îmân ve İslâm konusunda iki ayrı görüş vardır. Bir görüşe göre îmân ile İslâm aynı şey değildir. Başka bir görüşe göre ise îmân ve İslâm ayrılmaz bir bütündür.³³² Mâtürîdî'de tıpkı Ebû Hanîfe'de olduğu gibi Hucûrat sûresinde geçen ayetin kullanıldığını ifade eder.³³³ Mâtürîdî'ye göre, bahse konu olan âyette geçen manalar sadece zâhirî olarak değerlendirilmemelidir.³³⁴

Tahâvî, Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin aksine îmân ile İslâm'ın ayrı şeyler olduğunu iddia eder. Tahâvî bunu iddia ederken İslâm ile birbirinden tamamen ayırmaz fakat aralarında bir fark olduğunu iddia eder. Hucûrat sûresinde geçen âyetteki lafızların zâhirî anlamına bakarak bu iddiasını güçlendirmeye çalışır. Ona göre risâleti kabul etmekle vahdâniyete şahitlik etmek aynı şey değildir. Mü'min görev ve sorumluluklarını tamamen yerine getirmesi durumunda aynı zamanda müslüman da olmuştur. Tahâvî âyette geçen "İslâm olduk" lafzının aslında zahiren itaate girmek manasında kullanıldığını iddia eder.³³⁵ Tahâvî, "*Allah'ın dini göklerde ve yerde tektir o da İslâm dinidir.*"³³⁶ İfadesini de kullanır. İddiasını delillendirmek için (*Allah katında yegâne din İslâm'dır.*)³³⁷ (*Sizin için din olarak ancak İslâm'dan razı oldum*)³³⁸ ayetlerini delil olarak kullanır. Diğer görüşlerinde ayetlere fazla yer vermeyen Tahâvî bu görüşünün önemine binaen bu iki ayeti delil olarak göstermiştir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse Tahâvî îmân ve İslâm konusunda Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'den ayrı düşünür. Tahâvî, İslâm'ın îmân ve ihsanı içine aldığını ifade eder. İslâm biraz daha kapsamlı değerlendirilirken îmân daha özel manada değerlendirilir.³³⁹

---

³³¹ Ebû Hanîfe, 1992, 361.

³³² Hilmi Karaağaç, "Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İmân Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi*, 49 (2011): ss. 65-80.

³³³ Mâtürîdî, 2017, 491.

³³⁴ Mâtürîdî, 2005, C. 2, 269-270.

³³⁵ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 408-409.

³³⁶ Tahâvî, 1978, mad. 103.

³³⁷ Âli İmrân, 3/19.

³³⁸ Mâide, 5/3.

³³⁹ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 409.

2.3.4. İslâm'da İfrat ve Tefrit

İslâm dini bireyi mutluluğa ulaştıran bir inanç sistemidir. Mutlu olmak isteyen bireyin ise bazı kurallara riayet etmesi gerekir. İslâm dininde bireylerin aşırı gitmeleri yasaklanmıştır. Aşırı gitmek ibadet ya da muamelat alanında değil her alanda hoş görülmeleyen bir davranış biçimidir. Sevgi ve saygıda aşırıya kaçmak karşıdaki kimsenin gururunun kabarmasına neden olduğu gibi nefrette aşırı gitmek de bireyi toplumdaki uzaklaştırır. Aynı örnek ibadetler için de verilebilir. Namazı çok kılan bireyler bir süre sonra tüm ibadetlerden uzaklaşır. Tam tersi bir durum ise kişiyi günahkâr yapar. İfrat ve tefrit dinimizce uygun görülmeleyen davranışlardır. Çünkü İslâm dini mu'tedil bir dindir. Tahâvî, İslâm dininin mu'tedil bir din olduğunu "*İslâm aşırılık ve eksiklik, teşbih ve ta'til, cebirlik ve kaderilik, güven ile ümit kesmek arasında orta bir dindir*"³⁴⁰ sözleriyle açıklar. Bu görüşlerinden hareketle Tahâvî'nin Hanefî-Mâtürîdî geleneğe sahip olduğu söylenebilir.

2.3.5. Büyük Günah İşleyenlerin Durumu

İslâm düşünce tarihinin belki de en tartışmalı konularından biri olan büyük günah meselesi güncelliğini koruyan bir meseledir. Meselenin tarihi geçmişi Hz. Osman (r.a)'ın şehit edilmesi ve onun akabinde ümmet arasında büyük üzüntüye sebep olan Cemel ve Sıffin Savaşlarına kadar dayanmaktadır. Bu savaşlarda ölen de öldüren de maalesef Müslüman'dı. Müslümanlar, o ana kadar böyle bir şeyle karşılaşmamıştı. O savaşlardan sonra Müslümanlar, Ali taraftarları ve Muaviye taraftarları diyerek ikiye ayrıldı. Bu grupların dışında başka gruplar da vardı. Bu savaşların sonucunda ümmet arasında ihtilaf olan konular kader ve büyük günah meselesi olmuştur. Acaba ümmetin düştüğü bu durum tamamen Allah'ın iradesine bağlı olarak mı ortaya çıktı yoksa insan kendi hür iradesiyle mi bu cinayetleri işledi. Cinayet diyoruz çünkü o günden sonra iki taraf da birbirini suçladı ve fitne ateşi iyice kızıştı. Hâricîye o dönemde daha çok ön plana çıktı ve büyük günah (mürtekîb-î kebîre) işleyen cehennemdedir diye bir fikir öne sürdü.³⁴¹

Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları bu ilk kıyımda iktidar kavgasının etkileri vardı. O dönem iktidarda olan Hz. Ali (r.a) taraftarları ile Şam valisi Muaviye b. Ebû Süfyan arasında cereyan eden iktidar kavgaları o dönemde daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Bu olaylardan sonra îmân-amel

³⁴⁰ Tahâvî, 1978, mad. 104.

³⁴¹ Yıldırım, 2017, 83-84.

ilişkisi daha da çok sorgulanmaya başlandı. Çünkü ayette (*Kim bir kimseyi kasten öldürürse tüm insanlığı öldürmüş olur*)³⁴² deniyordu. Ayrıca sorgulanan diğer bir mesele “irade” meselesiydi. Savaşın kızıştığı anda bir grup Kur’ân sayfalarının mızraklara takıp Allah’ın hükmü ile iktidarda olanı belirleme çağrısı yaptılar. Hz. Ali bu işin hile olduğunu söylese de savaşın içinde bulunan Hâricî grubu “Hüküm ancak Allah’ındır” diyerek hakemliği kabul etmesi gerektiğini söylediler. Allah’ın hükümlerini çiğnediklerini iddia ettikleri iki tarafı da günahkâr ilan ettiler.³⁴³ Hâricîler bu sert tavırlarıyla tüm dikkatleri üzerlerine çekmişlerdi. Onların îmân-amel ilişkisine dayanarak savaşan iki grubu da cehennemlik ilan etmesine tepki olarak Mürcie ortaya çıktı ve büyük günah işleyeni Allah’a havale ettiklerini³⁴⁴ söylediler.³⁴⁵

Ortaya çıkan başka bir kelâm ekolü ise Mu`tezile’ydi. Onlara göre büyük günah işleyen kimse kâfir olmaz, dinden çıkmaz. Oysa Mu`tezile’de ameli îmandan bir cüz olarak gören ekoldür. Mu`tezile büyük günah işleyen kişinin cehenneme gideceğini söylemek saçmalaktır. Büyük günâh işleyen kişi günahkâr/fâsık olur. Bu kimseler tövbe edip günâhlarına pişman olurlarsa Allah tarafından affedilmeleri ümit edilir.³⁴⁶

Büyük günâh konusunda bir başka görüş ise Ehl-i Sünnetin görüşüdür. Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî büyük günah işleyen kimsenin dinden çıkmayacağını söyler. Onlara göre büyük günah işleyen îmânı devam ettiği süre mü’min olarak kalır. Büyük günah işleyen kimse o günahı helal görmediği sürece mü’min muamelesi görür.³⁴⁷

Tahâvî büyük günah işleyenin kâfir olmayacağını sadece günahkâr olacağını beyan etmektedir. Tahâvî “*Muhammed (S.a.v) ümmetinden olup da büyük günah işleyenler şayet muvahhid olarak ölmüşlerse, Tövbe etmemiş olsalar dahi, Allah Teala’ya, onu bilip tanıyan mü’minler olarak kavuştuktan sonra, ateşte ebedi kalmazlar. Allah’ı bildikleri ve mü’min oldukları halde Allah’ın huzuruna vardıklarında onların durumu Allah’ın dilemesine ve hükmüne kalmıştır. Dilerse*

---

³⁴² Mâide, 5/32.

³⁴³ Yıldırım, 2017, 84.

³⁴⁴ Şehristânî, t.y, 257.

³⁴⁵ Ebû’l-Hasan Ali b. İsmail Eş`arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn* (Kâhire, 1969), C.1, s. 81.

³⁴⁶ Cihat Tunç, *Sistemâtik Kelâm* (Kayseri: Erciyes Üniv., 1997), s. 84; Yıldırım, 2017, 86.

³⁴⁷ Düzgün, 2012, 28.

onları kendi fazlından bağışlar ve affeder. Yüce Allah kitabında şöyle der; (Şirk koşanlar dışında dilediğini affeder.)³⁴⁸ Dilerse de kendi adâleti ile onları ateşle azaplandırır, sonra onları kendi rahmetiyle ve itaat ehli kimselerin şefâatiyle o ateşten çıkarır ve cennetine gönderir. Zîra Yüce Allah, kendisini bilenlerin mevlasıdır; onları hem dünyada hem de âhirette gözetmiş; onları inkârcılarla, hidayetinden nasibini almamışlarla ve sevdikleri arasına girmeyenlerle bir tutmamıştır. Ey İslâm'ın ve Müslümanların velisi olan Allah'im! Bizi İslâm üzere sabit kıl ki huzuruna Müslüman olarak gelelim"³⁴⁹ büyük günah işleyenin kâfir olmadığı gibi ebediyen cehennemde kalmayacağını bu sözlerle açıklar.

Tahâvî, mü'min olup da büyük günah işleyen Muhammed ümmetinin cehennemde ebedi kalmayacaklarını ifade eder. Tövbe etmeden ölse dahi Allah'a şirk koşmadığı sürece cehennemdeki cezasını çektikten sonra cennete muvaffak olacağını ifade eder. Mu'tezile'nin "tövbe etmeden ölürse cehennemlik olur" iddiasının gerçek dışı olduğunu ifade eder. (Allah şirk ve kendisine karşı gelinmesinden başka tüm günahları affedeceğini)³⁵⁰ bildirmiştir. Tahâvî'ye göre, ebedi cehennemde kalmak şirk günahının işlenmesine bağlıdır. Tahâvî, Mu'tezile, Hâricîyye ve Mürcie'nin görüşlerini tenkid ederek günahkâr kimsenin dinden çıkmayacağını ifade etmiştir.³⁵¹

Mütekellimler, büyük günah konusunda ihtilafa düşmüş ve çoğu zaman birbirlerine reddiyeler yazmışlardır. Ehl-i Sünnet'in görüşü bizlere göre en isabetli görüştür. Aksi durumlarda günah işleyen herkesin kâfir olarak ölmesi gerekirdi. İnsan yapısı gereği hataya meyyal bir fitrata sahip olarak dünyaya gelen bir varlıktır. Nefsi olan kimsenin eğer peygamber değilse günah işlememesi mümkün değildir. Her günah işleyen kimse kâfir olsaydı, o zaman Müslümanların büyük çoğunluğu dinden çıkar ve bunun sonucu olarak ebediyen cehennemde olurdu. Günümüzde de aynı problemi sert bir şekilde kabul eden görüş sahipleri mevcuttur. Zaten o görüşleri sunan o kimselerin varlığı İslâm Dinine en büyük zararı vermektedir. İnsan ne kadar günah işlerse işlesin, haramı helal olarak görmediği sürece tövbe edip sâlih amel işlerse o zaman Yüce Allah tarafından bağışlanır.

---

³⁴⁸ Nisa, 4/48-116.

³⁴⁹ Tahâvî, 1978, mad. 68.

³⁵⁰ Nisa, 4/48.

³⁵¹ Gaznevî, 2018, 53-58.

2.3.6. Havf ve Recâ (Korku ve Ümit)

Korku ile ümit arası bir hayat sürmek müslümanın genel vasfıdır. İnsanoğlu bela ve musibetlerden korktuğu gibi Allah'ın rahmetinden de ümidini asla kesmez. Tahâvî, bu konu hakkında “Mü'minler arasından iyilik sahiplerini Yüce Allah'ın affedeceğini, onları rahmetiyle cennete girdireceğini ümit ederiz. Bununla birlikte onlar hakkında (azap görmeyeceklerine dair) emîn olamayız ve onların cennetlik olduklarına da şahitlik etmeyiz. Mü'minlerin günahkârlarına da mağfiret diler ve onlar için endişe ederiz; ancak hiçbir ümitlerinin olmadığını da söylemeyiz”³⁵² ve “Azaptan kesin emîn olmak ya da bütünüyle ümidini kesmek kişiyi İslâm dininden çıkarır. Kible ehli için doğru yol: iki şey yani; korku ile ümit arasında olmaktır”³⁵³ ifadelerini kullanır.

Tahâvî, yukarıda zikredilen metne bağlı kalarak mü'minin bu vasfa sahip olması gerektiğini ifade eder. Bu görüşlerini temellendirmek için;

(Taptıkları putlar Rablerine daha yakın olmak için vesile ararlar. O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Zira Rabbinin azabı korkmağa değer)³⁵⁴,

(İşte o şeytan ancak kendi dostlarını korkutur, inanmışsanız onlardan korkmayın, benden korkun)³⁵⁵,

(Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın ve ahdimi yerine getirin ki ben de yerine getireyim; yoksa benden korkun)³⁵⁶ ve

(Yanınızdaki Tevrat'ı tasdik ederek indirdiğim Kuran'a, inanın; onu ilk inkâr edenler siz olmayın, ayetlerimi hiçbir değere karşılık değiştirmeyin ve bile bile hakkı gizlemeyin)³⁵⁷ âyetlerini delil gösterir.

Tahâvî'ye göre, mü'min kimse ibadetlerine tam olarak güvenmez, münafık ise amellerine güvenip kendini hep güvende hisseder. Allah ise bu iki karakterin nasıl olduğunu bilir ve mükâfat ya da cezayı hak edene verir. Tahâvî, mü'minin amel etmesini ve gereğini Allah'tan beklemesi gerektiğini ifade eder. Tahâvî bu görüşüne ek olarak çiftçi örneğini verir. Çiftçi gelirinden ümit ettiği bir tarlasını ekmez ama ondan ekin beklerse o zaman bu kişi bir şey elde edemez. Bu kişinin

³⁵² İbn Ebi'l-İzz, 1436, mad. 59.

³⁵³ Tahâvî, 1978, mad. 60.

³⁵⁴ İsrâ, 17/57.

³⁵⁵ Âli İmran, 3/175.

³⁵⁶ Bakara, 2/40.

³⁵⁷ Bakara, 2/41.

durumu Allah'a ibadet görevini tam olarak yerine getirmeyen kimse gibidir. Allah'ın insanı yeryüzüne ibadet etmesi için gönderdiğini unutan bir kimse yine de cennete gitmeyi ümit ediyorsa o zaman abes bir iş yapmış olur. Aynı şekilde evlenmeden çocuk sahibi olacağını ümit eden bir kimse de abes bir iş yapmış olur.³⁵⁸ Sonuç olarak belirtmek gerekirse kişi korku ve ümit arasında olmalıdır. Bir iş yaptığı zaman Allah'ın adaletine güvenmeli ve her işin karşılığını Allah'tan beklemelidir.

2.3.7. İmânın Artması ve Eksilmesi

İmânın artması ya da eksilmesi meselesi kelâmcılar tarafından tartışılan konuların başında gelmektedir. Artıp eksilme konusunda görüşler imânın mahiyeti konusu ile birebir örtüşmektedir. İmânı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden ibaret gören Hâricîyye, Mu'tezile ve Selefîyye gruplarının temsilcileri ya da onların takipçileri imânın sevap ile artacağını, günah ile azalacağını iddia ederler. İsmi geçen gruplar iddialarını (*Mü'minler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, Allah'ın ayetleri okunduğu zaman bu onların imânlarını artırır ve Rableri'ne güvenirlir*)³⁵⁹ ayetiyle delillendirmeye çalışırlar.³⁶⁰

İmânı yalnızca kalbin tasdiki olarak gören Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin ön ayak olduğu ehl-i sünnet grupları ile imânda artma ya da eksilme olmayacağını iddia ederler. İmân esaslarının hepsine birden inanmak mü'min olmanın gereğidir bu sebeple imânda artma ya da eksilme olmaz.³⁶¹

Tahâvî, imânın artıp eksilmeyeceğini "*İmân birdir ve imân ehli, imânın temelinde eşittir. Aralarındaki derece farkı yalnızca haşyet, takvâ, hevaya muhalefet ve evlâ olana devam etme hususundadır*"³⁶² sözleriyle dile getirir.

Tahâvî, imânın bir olduğunu bu sebeple imânda artma ya da eksilme olmayacağını, imânın peygamberin bize bildirdiği hükümlerin hepsine toplu bir şekilde inanmak olduğunu ifade etmektedir. Bu sebepten ötürü mükellefiyetler arasında hiçbir ayırım yapılamaz. Tahâvî, imânların eşit olduğunu da ifade etmiştir. Melekler ile insanların imânı keyfiyet bakımından eşittir. Bizler de Allah'ın

³⁵⁸ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 375-376.

³⁵⁹ Enfâl, 8/2.

³⁶⁰ Arslan - Bozkurt, 2015, 94-95.

³⁶¹ Ebû Hanîfe, 1992, 58.

³⁶² Tahâvî, 1978, mad. 64.

varlığına ve birliğine inanırız, melekler de inanırlar. İnsana gelen hükümler ile meleklerle gelen hükümler arasında fark yoktur.³⁶³

Peygamberlerin îmânı ile insanlığın diğer üyelerinin îmânı aynı değildir. Bunun sebebi onların yokluğunda hükümlerin bize ulaşmasının imkânsız olmasıdır. Peygamberler Allah katında en üstün varlıklardır, bu nedenle bizim îmânımız onların îmânlarının yarısı kadardır. Bütün bunlar da îmânın asıl olarak değişmez olduğunun göstergesidir. Îmân aslı itibariyle artmaz ve eksilmez.³⁶⁴

2.3.8. Ehl-i Kible'nin Tekfir Edilmesi

Ehl-i Kible'nin tekfir edilmesi Cemel ve Sıffin olaylarına kadar uzanıp günümüzde de devam etmekte olan bir problemdir. Tahâvî, Hz. Muhammed (a.s.)'ın getirdiği hükümlere inanan kimseye kâfir denilmesinin caiz olmadığını/olamayacağını ifade etmiştir.³⁶⁵ Efendimiz (a.s) "*Kim kiblemize doğru namaz kılar, kestiğimizden yerse o bizdendir/mü'mindir*"³⁶⁶ buyurmuşlardır.

Mâtürîdî, tekfir konusunda pek fazla ayrıntıya girmemiştir. Daha çok akılla görüşlerini temellendirmiştir. Oysa bu tür yaklaşımlar naslara dayanmaktadır. Buna rağmen eserinde bu konuya az da olsa yer vermiştir. Mâtürîdî, insanların çoğunun küçük günah işlenmesini doğal olarak karşılamıştır. Hâricîyye vb. mezheplerin kimseleri küfür ile itham etmesini insafsızca bulur. Zîra Mâtürîdî, kişinin psikolojik ve sosyolojik faktörlerin etkisi ile günah işleyebileceğini ve bunun da doğal olduğunu savunur. Yüce Allah'ın merhametinin sınırsız olduğunu ve bu merhameti sayesinde kullarını bağışlamasının mümkün olduğunu savunur.³⁶⁷

Tahâvî, Ehl-i Kible'nin tekfir edilemeyeceği hususunda "*Peygamber Efendimiz'in getirdiklerini kabul ettikleri; onun söylediklerini ve bildirdiklerini tasdik ettikleri sürece, kiblemiz ehlini "Müslüman, mü'min" diye isimlendiririz*"³⁶⁸ görüşünü dile getirir.

Tahâvî, Ehl-i Kible'nin günah işlemekle dinden çıkmayacağını ifade eder. Ancak "Allah vahyi Ali'ye getirecekti, yanlışlıkla Muhammed'e getirdi" diyen Rafiziler bunun dışındadır. Ali'yi ilâh olarak görenler de aynı kibleye yönelseler

---

³⁶³ Gaznevî, 2018, 249.

³⁶⁴ Gaznevî, 2018, 250.

³⁶⁵ Gaznevî, 2018, 226; İbn Ebi'l-İzz, 1436, 356.

³⁶⁶ Buhârî, 391

³⁶⁷ Mâtürîdî, 2017, 579,582,584.

³⁶⁸ Tahâvî, 1978, mad. 54.

dahî mü'min sayılmazlar. Allah hatadan beridir ve Muhammed (a.s) O'nun kuludur. Onun peygamberliğine dil uzatan kimseler mü'min değil aksine münafıktır.³⁶⁹

Tekfir meselesi sadece bir asrın değil tüm çağların problemidir. İnsanoğlu kızdığı zaman ne dediğini bilmeyen bir varlıktır. En ufak bir meseleden dolayı insanları tekfir etmek tabiri caizse moda oldu. Dinimizin bizlere öğrettiği davranış türü bu değildir. Tahâvî'nin “*Kul îmândan ancak kendisini îmâna sokan şeyleri inkâr etmekle çıkar*”³⁷⁰ sözü bu görüşü net bir şekilde yansıtmaktadır. Düşüncesi ne olursa olsun eğer bir kimse Allah'ı, inanılması gereken esasları ve İslâm dininin ana esaslarını inkâr etmediği, günahı helal kabul etmediği sürece günah işlemesiyle o kimseye kâfir denemez. Bu sözün ağırlığı altında mü'minleri ezme ya da başkalarına ezdirmek ahlâkî bir davranış değildir. Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Mâtürîdî ve Tahâvî bu konuda neredeyse aynı görüşe sahiptir. Mâtürîdî konuya psikolojik olarak bakar. Tahâvî ise daha çok naslara dayanarak konuyu açıklamaya çalışır.

2.3.9. Hidâyet-Delâlet

Hidâyet-Delâlet meselesi genelde Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında geçen bir tartışmadan ibarettir. Mu'tezile “Allah'a insan için en iyi olanı (Aslah) yapması vaciptir” der. Ehl-i Sünnet mütekellimleri ise Allah için böyle bir şeyin düşünülmemeyeceğini ifade ederler. Tahâvî, hidayet ve delâletin Allah'tan olduğunu ifade ederek Mu'tezile'nin “Aslah” teorisine karşı çıkar. Ona göre, Allah dilediğine lütfuyla hidayet verir, dilediğini ise cehennem ile cezalandırır. Tüm fiillerin ve varlıkların yaratıcısı Allah'tır ve insanlar üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir.³⁷¹

Mâtürîdî, hidâyet ve delâletin kaynağının bizzat Allah olduğunu söyleyen haşviyye mezhebine karşı; “Eğer hidâyet ve delâlet Allah'ın bizzat emrinde olsaydı kulun sorumluluğu kalmazdı” diyerek cevap vermiştir.³⁷²

Zîra Tahâvî, bu konuda “*Ondan bir lütuf olmak üzere dilediğine hidayet verir, dilediğini korur, afiyet verir, adâleti gereği dilediğini saptırır, yardımsız*

³⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gaznevî, 2018, 227.

³⁷⁰ Tahâvî, 1978, mad. 61.

³⁷¹ Gaznevî, 2018, 98.

³⁷² Mâtürîdî, 2017, 624-630.

*bırakır, belalarla imtihan eder. Hepsi Allah'ın dilemesine göre fazlı ile adâleti arasında gider-gelir*³⁷³ tabirini kullanır.

Tahâvî, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ve oluşan her şeyin Allah'ın takdiri ile meydana geldiğini ifade eder. Allah dilediğini yapar ve Allah yaptıklarından ötürü zâlim olamaz. Allah her türlü fenalık ve kötülükten münezzehtir.³⁷⁴

Tahâvî, Allah'ın aslah olanı yapmaya mecbur olmadığını ifade eder. Eğer insanları hidayete erdirmek Allah'a vacip olsaydı o zaman dünyaya gönderilen kimseler günah işlemezdi. Bu ise dünyanın kanununa ters bir durumdur. Allah kimin îmân etmesini murad ederse o kimse hidayete ermiş olur. Eğer kimin de küfrünü dilerse o kimse de delâlette olur. Bu sebeplerden ötürü de Allah sorguya çekilemez.³⁷⁵

2.3.10. Mîraç

İnsanlığa hidayet kaynağı olarak gönderilen Hz. Muhammed (a.s) Mekke döneminde çok fazla baskıya maruz kalmış ve sürekli çıkış yolları aramıştır. Yüce Allah kendisine İsrâ ve Mîraç olayını bahşetmiştir. Bu sayede peygamberliğine olan inanç bir kat daha artmıştır.³⁷⁶ Mîraç Hz. Muhammed (a.s)'in en büyük mucizelerindendir. Bu olayın gerçekleşmesi (*Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir*)³⁷⁷ ayetiyle anlatılmaktadır. İsrâ olayını³⁷⁸ inkâr edenler Kur'ân'a muhalefet edecekleri için dinden çıkarlar.

Tahâvî, açık bir beyanla "*Mîraç olayı haktır, Hz. Peygamber İsrâ hadisesini yaşamıştır: geceleyin yürütülmüştür. Uyanık olduğu halde bedeniyle göğe, sonra Yüce Allah'ın dilediği yüksekliğe yükseltilmiştir. Allah ona dilediği ikramda*

---

³⁷³ Tahâvî, 1978, mad. 24-25.

³⁷⁴ Kahyaoğlu, 2020, 46.

³⁷⁵ Gaznevî, 2018, 98.

³⁷⁶ Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Mîraç Olayı", *Artuklu Akademi* 1/2 (2015): ss. 1-30.

³⁷⁷ İsrâ, 17/1.

³⁷⁸ İsrâ Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'dan, Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ'ya yapılan gece yolculuğudur. Bu yolculuk kimilerine göre sadece ruh ile yapılmıştır. Ehl-i Sünnet mütekellimlerine göre bu yolculuk ruh ve bedenle yapılmıştır.

bulunmuş; ona vahyettiğini vahyetmiştir.”³⁷⁹ Mîraç olayını ve bu olayın uyanıkken olduğunu açıklamıştır.

Tahâvî, Mîraç hadisesinin hak olduğunu ifade eder. İsrâ hadisesi naslarla sabit iken Mîraç olayı daha çok hadislerle sabittir. Bir gece Rasûlüllah Kâbe’de hicr ya da Hatîm denen yerde iken, başka bir rivayette amca kızı Ümmü Han’ın evinde iken uyku ile uyanıklık arasında Cebrail (a.s) geldi. Bundan sonrasını Hz. Muhammed (a.s) şöyle buyuruyor. “*Cebraïl geldi ve ayağıyla beni dürttü uyandım fakat yine uyudum. Yine aynı şekilde dürttü. Uyandım fakat yine uyudum. Bu olay üç kere tekrar etti. Sonuncusunda beni tuttu ve beraber mescidin kapısından çıktık.*”³⁸⁰ Sonrasında Cebrail (a.s) Peygamber Efendimiz (a.s)’i Mescid-i Aksâ’ya götürüp göğsünü açtı ve içini îmân ve hikmetle doldurdu.”³⁸¹

Bu hadis çoğu âlim tarafından sahih kabul edilir. Mîraç hadisesi baştan da ifade ettiğimiz gibi ehl-i sünnet tarafından kabul edilen bir hadisedir. Tahâvî, Mîraç olayının hem ruhen hem de bedenen gerçekleştiğini savunur.

2.3.11. Kâhin ve Falcılara İnanmamak

Tahâvî akîdesinde; “*Hiçbir kâhini, hiçbir arrâfi ve Kur’ân’a, sünnete yahut ümmetin icmasına muhalif olan herhangi bir şeyi iddia eden hiç kimseyi tasdik etmeyiz, doğrulamayız*”³⁸² ifadelerini kullanır.

Tahâvî, kâhinlerin ve falcıların yalancı olduklarını ve bu sebeple onlara inanılmaması gerektiğini söyler. Onlar, Allah’tan gaybın bilgisini aldıklarını söyleyen yalancılardır. Allah kendisi dışında kimsenin bilmesini istemediği gaybın bilgisini asla başkasına vermez. Allah’a vahiy gönderdiği peygamberlerinden başkasının ulaşması mümkün değildir. Tahâvî, (*O gaybını hiç kimseye açmaz*)³⁸³ ve (*Dilediği peygamber müstesna*)³⁸⁴ ayetlerini delil olarak gösterir.³⁸⁵

³⁷⁹ Tahâvî, 1978, mad. 39.

³⁸⁰ Bir rivayette Mikail ismi geçmektedir Muhammed İbn Salih ed-Dîmeşkî, *Subulu’l-Hüda ve’r-Reşad fi Hedyi Hayri’l-İbad* (Beyrut, 1993), C.3, s. 148; Ağrakça, 2015, 5.

³⁸¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu’fi Buhârî, “Menâkıb”, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul, 1992), s. 42.

³⁸² Tahâvî, 1978, mad. 101.

³⁸³ Cın, 72/26.

³⁸⁴ Cın, 72/27.

³⁸⁵ Gaznevî, 2018, 316.

Tahâvî, kâhin ve falcıların desteklenmesinin mümkün olmadığını söyler. Onlar peygambere ve onun ümmetine muhalif olmuşlardır. Peygambere muhalefet eden birinin de kabul edilmesi mümkün değildir.³⁸⁶

2.4. Kazâ-Kader, Ecel ve Rızık

Kader konuları kelâm ilminin tartışılması en zor konularıdır. Kader konusu ilk dönemlerden itibaren tartışılmaya başlayan konulardandır. O dönemde genelde “yaşadıklarımız bizim kaderimiz mi” gibi sorularla temellendirilmiştir. Acaba kader denen şey sadece Allah’ın insan için çizdiği yol mu? Çizilen bu yolda insanın hükmü nedir? İnsanın kader karşısında hiç mi iradesi yoktur? Bu tür sorulara verilen cevaplar genelde ihtilafli cevaplar olmuş orta yol bulunamamıştır. Kelâm tarihinde kader meselesi Cemel ve Sıffin’le tartışılmaya başlanmıştır. Oysa bu konu İslâm’dan önce de tartışma konusuydu. Filozoflar hatta tanrıtanımaz bazı sistemler dâhi kader konusunda tartışmaya girmişlerdir. Konuyu biraz daha ileri götürürsek Hz. Âdem’in iki oğlu arasında geçen cinayete kadar götürebiliriz. Fakat elimizdeki kaynaklar o kadar eskiye kadar gitmemektedir. Kader konusunda İslâmî çevrelerde çok görüşler ortaya çıkmıştır. Bir taraftan cebri görüş, diğer taraftan tam teslimiyetçi görüş bunlardan sadece ikisidir.³⁸⁷ Konunun sınırlarının geniş olması çalışmanın amacıyla uyuşmadığı için ayrıntıya fazla girmeden işlenmeye gayret edilecektir.

2.4.1. Kader ve İnsanın İradesi

İrade, sözlükte “istemek”, “dilemek” manalarına gelen ve “istenilen bir şeyi yapıp yapmamama gücü”³⁸⁸ olarak tanımlanan kelâmî bir kavramdır. İnsan için iradeli bir varlık olması hasebiyle “faili muhtar” ifadesi kullanılmıştır.³⁸⁹ İrade insana verilen büyük bir nimettir. İrade fiili, genelde insanın yapıp ettiklerinden sorumlu olması için önemli bir vasıftır. Acaba kader meselesinde insanın iradesi var mıdır? Eğer varsa nasıl bir rol verilmiştir? Yok eğer kader konusunda insanın iradesi yoksa Allah o zaman insanı niçin yarattı? Sorulan bu sorulara verilecek olan yanıtlar kader meselesinin çözümü için belirleyici rol oynayacaktır.

---

³⁸⁶ Gaznevî, 2018, 317.

³⁸⁷ Kılavuz, 1993, 144.

³⁸⁸ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2015), s. 158; Ünsal, 2018, 42.

³⁸⁹ İrem Ceyhan, “Mâtürîdî’de Hidâyet ve Delâlet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2013, s. 43; Ünsal, 2018, 42.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Allah'ın iradesi sınırsızdır. İnsana verilen irade ise sınırlıdır. Evrende vuku bulan her fiil Allah'ın iradesine bağlıdır. Buradan anlaşılacak temel şey, Allah'ın kaderi yaratması ve insana sınırlı da olsa bir irade vermesidir.³⁹⁰

Mâtürîdî, görülen her fiilde irade olduğunu beyan eder. Ona göre irade, failde bulunan ve inkâr edilmesi mümkün olmayan bir vasıftır. Mu'tezile, iradenin fiilden önce olduğunu iddia etmiş fakat Mâtürîdî, iradenin fiille beraber olduğunu beyan etmiş ve Mu'tezile'nin bu fikrine katılmadığını söylemiştir. Mâtürîdî, iradenin fiille beraber bulunması gerektiğini aksi halde temenni ifade edeceğini beyan etmiştir. Bu ise Yüce Allah için muhaldir.³⁹¹

Mâtürîdî anlayışın, irade konusunda sığındığı en önemli kavram hikmet kavramıdır. Kulların fiillerinin yaratılmasında, evrendeki tüm düzende asıl olan hikmettir. Allah'ın hikmetsiz bir şey yapması mümkün değildir. Kulun şer olarak gördüğü şeylerde mutlaka bir hikmet aranmaktadır. Mâtürîdî ile Mu'tezile arasındaki benzer fikirlerden bir tanesi de hikmet kavramıdır. Fakat Mâtürîdî Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi Allah'ın aslah olanı yaratması fikrini benimsemez ve Mu'tezile'nin bu fikrini reddeder.³⁹² Mâtürîdî anlayışın günümüz insanına en büyük mirası, hikmet kavramıdır. İnsan sabırsız bir varlık olması hasebiyle fiillerin yaratılmasındaki hikmetleri kavramayabilir. Şer görünen şeylerde hayır aramak insanı psikolojik olarak rahatlatır hem de hayatının her safhasında mutlu olmayı ve huzuru yakalamayı başarır.

Tahâvî, *“Her şey O'nun takdiri ve dilemesiyle cereyan eder. O'nun iradesi tahakkuk eder. Allah'ın onlar için dilediğinden başka kulların meşiet/iradesi yoktur. Onlar için dilediği olur, dilemediği ise olmaz”*³⁹³ ve *“Kaderin aslı; Allah'ın kendi kulları hakkındaki sırrıdır. Bunun gerçeğine mukarreb bir melek de Mürsel bir nebi de muttâli olmamıştır. Bu konuda derine dalmak ve fikir yürütmek, insanın Allah'ın rahmetinden mahrum kalmasına ve delâlete saplanmasına neden olur. Bu konuda, düşünce sınırını aşmaktan, kıyastan ve vesveseden kesinlikle sakın. Zîra Cenab-ı Allah kaderin ilmini kullarından gizlemiş ve onun hakkında insanların*

---

³⁹⁰ Kılavuz, 1993, 145.

³⁹¹ Mâtürîdî, 2017, 286, 292,305; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî* (İstanbul: İFAV, 1997), s. 225.

³⁹² Mâtürîdî, 2017, 216

³⁹³ Tahâvî, 1978, mad. 23.

tartışmalarını da yasaklamıştır. Nitekim Yüce Allah kitabında (Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz ama onlar /insanlar yaptığından sorulurlar)³⁹⁴ buyurur. Öyleyse bir şey için “Allah neden böyle yaptı?” diye soran kimse kitabın hükmünü reddetmiş olur. Kitabın hükmünü reddeden ise kâfir olur³⁹⁵ der.

Tahâvî, “Levh-i mahfuza, kaleme ve levhte yazılan her şeye îmân ederiz. Allah Teala'nın orada, olacak diye yazdığı bir şeyi, bütün kâinat birleşip yok etmeye çalışsalar bunu yapamazlar. Yine bütün kâinat birleşip, Allah'ın orada olmayacak diye yazdığı bir şeyi var etmeye çalışsalar, bunu da yapamazlar. Kalem kıyâmet gününe kadar olacak şeyleri yazmıştır. Kula isabet etmeyen bir şey hiçbir şekilde ona isabet edecek değildi. Ona isabet eden herhangi bir şeyin de ona isabet etmemesi imkânsızdır³⁹⁶ve “kul şunu bilmelidir; Yüce Allah'ın yarattığı ve meydana gelen her bir hususa dair bilgisi ezeldendir. O, bunu son derece muhkem ve kat'î bir şekilde takdir etmiştir. Göklerde ve yerdeki yaratılmışlardan hiçbir kimse bunu nakzedemez; kimse onu bozamaz, izale edemez ve değiştiremez. Başka bir yere havale edemez, eksiltemez, O'na bir şey ilave edemez. İşte bunlar inanılması gereken esaslar, marifetin temelleri, Yüce Allah'ın tevhîd ve rububiyetini kabul etmenin kapsamı içerisindedir. Nitekim Yüce Allah Kur'ân'da (ve O, her şeyi yaratıp inceden inceye takdir ve ta'yin etmiştir)³⁹⁷ve (Allah'ın emri yerini bulan bir kaderdir)³⁹⁸ buyurmaktadır. Kader hususunda Allah'a düşman olup, bu konuda hasta bir kalp taşıyan kimselere yazıklar olsun! Çünkü böyleleri kendi vehimleriyle gaybta son derece gizli bir sırrı ortaya çıkarmaya çalışmışlar; bana dayanarak söyledikleri ile de günahkâr bir iftiracı olup çıkmışlardır³⁹⁹ der. Tahâvî, kaderin asla değişmeyeceğini ifade eder. İnsanın iradesi dışındadır ve insanın kadere müdahalesi de imkân dahilinde değildir. Allah gelecekte olacak şeyleri bildiği için onu leh-i mahfuzda yazdı. Bu yazıyı değiştirmenin de mümkünatı yoktur.⁴⁰⁰ Tahâvî'nin yukarıda belirtilen görüşlerine bakıldığında kader konusunda teslimiyetçi bir tavır takındığı görülecektir.

---

³⁹⁴ Enbiya, 21/23.

³⁹⁵ Tahâvî, 1978, mad. 45.

³⁹⁶ Tahâvî, mad. 47.

³⁹⁷ Furkan, 25/2.

³⁹⁸ Ahzâb, 33/38.

³⁹⁹ Tahâvî, 1978, mad. 47-48.

⁴⁰⁰ Tahâvî, 1978, mad. 47-48.

Kader konusunda tartışmayı Tahâvî uygun bulmamıştır. Kader konusunda derinden düşünmenin insana yarardan çok zararı olur. Bu yüzden kader hakkında fazla konuşmak uygun görülmemiştir.⁴⁰¹ Anlaşılacağı üzere Mâtürîdî ve Tahâvî'nin kader ve insan fiillerindeki fikirleri birbirleriyle uyuşmaktadır. Aralarındaki en büyük fark Mâtürîdî'nin yorumlama biçimidir. Bunun sebebi ise yaşadıkları coğrafya ve hayat şartlarıdır.

2.4.2. İstîtâat

Sözlükte itaat etmek, boyun eğmek manasında kullanılan “tav” kökünden türeyen istîtâat “muktedir olmak”, “güç yetirmek” manasında kullanılan kelâmî bir terimdir. Terim olarak ise kulun fiillerdeki rolü, fiili yapma iradesine denir.⁴⁰² İstîtâat kavramını kullanan ilk kelâm ekolü Eş`arîler olmuştur.

Tahâvî, istîtâat hakkında “*Yaratılmışların kendisiyle vasıflanmasının mümkün olmadığı bir başarı bir tevfiğ olması açısından, fiilin kendisiyle vacip olduğu istîtâat (güç yetirme) fiille beraberdir. Sağlık, genişlik, imkân ve aletlerin selâmette olması açısından istîtâat fiilden, fiilden öncedir; hitap bununla ilintilidir. Bu istîtâat Allah'ın dediği gibidir*”⁴⁰³ der ve (*Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden (istîtâatten) başkasını yüklemez*)⁴⁰⁴ ayetini de delil olarak sunar.

Tahâvî, istîtâatin fiille beraber olduğunu ifade etmiştir. Kulların kendileriyle ilgili olmayan fiillerin kendisiyle bulunması gereken istîtâat fiilin kendisiyle beraberdir. (*Allah kulun gücünün yeteceğinden başkasını kuluna yüklemez*)⁴⁰⁵ ayetini de delil olarak kullanır. Tahâvî, istîtâatı bâtın ve zâhir olmak üzere ikiye ayırır.⁴⁰⁶

Bâtın istîtâat; fiilin kendisiyle meydana geldiği istîtâattır. Allah bu fiilleri yaratırken fiille beraber İstîtâati de beraberinde yaratır. Allah'a itâatteki istîtâat “başarı”, itaatsizlikteki istîtâat ise “hızlan” diye tabir edilir. Bu tür istîtâat fiille beraber olduğu için Allah'ın yardımı olmadan meydana gelmez. Kulun kendi başına

⁴⁰¹ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 301-302.

⁴⁰² Yavuz Y. Ş., “İstîtâat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, (C. 23, ss. 399-400.)

⁴⁰³ Tahâvî, 1978, mad. 85.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/286.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/286.

⁴⁰⁶ Gaznevî, 2018, 288.

bir şey yapmaya imkânı yoktur. Kul bu fiillerde Allah'a muhtaçtır.⁴⁰⁷ Tahâvî, kudretin fiilden önce var olduğunu iddia eden Mu'tezile'yi eleştirmiştir.

Zâhir istitâat ise fiilden önce bulunan istitâat türüdür. Allah'ın kulları sorumlu tutmasına neden olan fiiller bu istitâat kapsamında yer alır. Namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetler zâhir istitâatlerin alanına girer. Bu tür ibadetler önceden var olduğu için kul yapamazsa bile bu fiillerden sorumludur.⁴⁰⁸

2.4.3. Fiillerin Yaratılması

İnsan fiillerinin yaratılması meselesi H. II. Yüzyılda tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁹ Kulların fiillerinde Allah'ın rolü ya da insanın rolü nedir? Allah kulların fiillerini yarattıktan sonra acaba müdahale etmiyor mu? İşte bu tür sorular kulların fiillere olan etkisinin tartışılmaya başlandığı dönemde sorulmaya başlanan sorulardır.⁴¹⁰ Bir taraftan kula hiçbir sorumluk yüklemeyen ve adeta insanı rüzgârın önünde savrulup giden bir meta olarak gören Cebriyye, diğer taraftan kulların fiillerinde Allah'ı devre dışı bırakan Mu'tezile. Bu iki görüş birbirine tam anlamıyla zıttır.⁴¹¹

Tahâvî akîdesinde, “*Kulların fiillerini yaratan Allah'tır, kesbi/fili işlemek ise kuldandır*”⁴¹² tabirini kullanır.

Tahâvî, fiillerin yaratılma itibariyle Allah'a, kesb etme yönüyle kullara ait olduğunu ifade eder. Ehl-i Sünnetin görüşü de bu yöndedir. Kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığının delili (*Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır*)⁴¹³ ayetidir. Bütün fiiller Allah tarafından yaratılmıştır.⁴¹⁴

2.4.4. Güç Yetirilemeyecek Şeylerle Mükellef Tutmak

Teklif-i Mâ-lâ Yutlak konusu kelâm tarihinde çok defa tartışılmıştır. Bu tartışmanın içeriğinde Allah'ın kulları üzerinde olan etkisi tartışma konusu olmuştur. Mâtürîdî, Allah'ın insana eziyet etmeyeceğini ve güç yetiremeyeceği fiillerle onu zorlamayacağını savunmuştur. Ona göre, Allah insana kaldıramayacağı

⁴⁰⁷ Gaznevî, 2018, 289.

⁴⁰⁸ Gaznevî, 2018, 289.

⁴⁰⁹ M. Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı* (Ankara: TDV, 1988), 8; Karadut, 1990, 67.

⁴¹⁰ Yazıcıoğlu, 1988, 9.

⁴¹¹ Şerâfeddin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri* (İstanbul, 1979), s. 67-68; Abdülhamîd, 1994, 283.

⁴¹² Tahâvî, 1978, mad. 86.

⁴¹³ Saffât, 37/96.

⁴¹⁴ Gaznevî, 2018, 291.

sorumluluklar yüklemeyiz. Bunu dile getirmek Allah'ı hikmetsizlikle suçlamaktır ki bu ise Allah için muhaldir. Allah insana bir yol gösterir ve seçtiği yolun sonucuna da katlanması gerektiğini kuluna bildirir. Allah bir yol göstermeden insana suç isnat etmez.⁴¹⁵

Tahâvî, “Allah kullarına ancak güçlerinin yettiğini teklif etmiştir. Onlar da ancak Allah'ın kendilerine yüklediğini taşıyabilirler. Bu da “lâ havle kuvvete illâ billâh/ güç ve kuvvet ancak Allah'tandır” sözünün tefsiridir. Biz inanıyoruz ki günah işlemek hiç kimsenin kendi gücü, fiili ve takatiyle değildir, o ancak Yüce Allah'ın inayet ve yardımı iledir. Yine Allah'a itaat etmek ve sebat göstermek Allah'ın tevfiik ve inayetiyledir”⁴¹⁶ der.

Tahâvî, Allah'ın insana kaldıramayacağı yükü yüklemeyeceğini ve güç yetiremeyeceği şeylerle sorumlu tutmayacağını belirtir. “La havle ve la kuvvete illa billah'ın” anlamı da tam olarak budur. Allah'ın yardımı olmadan kulun kendi başına bir şey yapmaya gücü de kudreti de yoktur. Allah dilerse dilediği şeyi yapmaya muktedirdir ve yaptıklarından ötürü de zâlim olmaz.⁴¹⁷

İnsan fiilleri Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir fakat kulun kesbiyle olur. Kulun kendi fiilini yaratması asla mümkün değildir. Kul, Allah'ın kendisine bahşettiği yeteneği sayesinde kesb gücüne sahiptir ki bu da cüzi iradeyi gerektirir. Teklifi fiiller ise insan işlemeden yaratılmaz. Allah kimseye gücünün yetmeyeceği bir şey yüklemeyiz. Çünkü Allah kullarına karşı çok merhametlidir.⁴¹⁸

Allah'ın ilmi ve iradesi dışında bir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. Allah'ın dilemesi ve onu yaratması tüm kulların planlarına galip gelir. Allah dilediğini yapar ancak zâlim olmaz. Bir kimsenin engelli doğması yine Allah'ın takdiriyedir. Fakat kulun “Allah neden böyle yaptı” demesi uygun bir davranış biçimi değildir. Allah dilediğini yapar fakat kula kaldıramayacağı yükü de asla yüklemeyiz.⁴¹⁹ Kısaca belirtmek gerekirse Tahâvî, ile Ehl-i sünnet aynı görüştedir. Ehl-i sünnet içerisinde bu görüşten farklı bir görüş yoktur.

⁴¹⁵ Mâtürîdî, 2017, 157; 2005, 53-54.

⁴¹⁶ Tahâvî, 1978, mad. 87.

⁴¹⁷ Gaznevî, 2018, 293.

⁴¹⁸ Gaznevî, 2018, 293.

⁴¹⁹ Gaznevî, 2018, 293.

2.4.5. Ecel

Sözlükte geleceğe ait ve müddetin sonu olan ecel borcun süresi için kullanılan bir kavramdır. Kur'ân'da hayatın sonu, evlilikte nikah akdinin sonu olarak da kullanılır.⁴²⁰ Kelâm alanında ise Mu'tezile ve Ehl-i Sünneti sürekli olarak karşı karşıya getiren bir kavram olarak çıkmaktadır. Mu'tezile arasında da ihtilaflar vardır. Bir kısmı ecelin tek olduğunu, diğer bir kısmı ise ecel-i müsemma ve ecel-i kaza olmak üzere ikiye ayırırlar. Mesela Kâdî Abdülcebbar katil yoluyla öldürülmeyen bir kişinin yaşayıp yaşamayacağı belli değildir.⁴²¹

Mâtürîdî ve Eş'arî ise ecelin tek olduğunu ifade ederler. Tüm Ehl-i sünnet fırkalarında olduğu gibi Mâtürîdî ve Eş'arî'de ölümün vaktinin Allah tarafından tayin edildiğini ifade ederler. Onlara göre hiçbir canlı ölüm vakti gelmeden önce canları alınmaz. Eğer ortada bir ölüm varsa "böyle olmasaydı ölmezdi" denmesinin dahi vakıya ters olduğunu ifade ederler. Onlara göre, Allah'ın tayin ettiği zaman gelmeden insanın başına ne gelirse gelsin ölmez, vakti de gelmişse mutlaka bir şey ölümüne sebep olur. Ehl-i Sünnet'e göre ecel tektir ve değişmez.⁴²²

Ecel meselesi Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilaflı konulardan biridir. "İnsanın eceli değişir mi" sorusu güncelliğini korumuştur. Günümüzde bile bu konular bazen gündeme gelir. "Ecel değişir mi?" "Sadaka ömrü uzatır hadisinin gerçek manası nedir?" Bu vb. sorular gündeme gelmekte ve gündemi meşgul etmektedir. Ehl-i Sünnet mütekellimleri ecelin tek olduğunu ve değişmeyeceğini, Mu'tezile ise ecelin insanlar tarafından değişeceğini ifade ederler. Ehl-i Sünnet'e göre vakti gelince ecelin önüne geçmek mümkün değildir.⁴²³

Tahâvî "*Levh-i mahfuz, kaleme ve levh'te yazılan her şeye imân ederiz. Allah Teala'nın orada, olacak diye yazdığı bir şeyi, bütün kâinat birleşip yok etmeye çalışsalar bunu yapamazlar. Yine bütün kâinat birleşip, Allah'ın orada, olmayacak diye yazdığı bir şeyi var etmeye çalışsalar, bunu da yapamazlar. Kalem, kıyâmet gününe kadar olacak şeyleri yazmıştır. Kula isabet etmeyecek bir şey hiçbir*

⁴²⁰ Tunç C., "Ecel", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, (C. 10, ss. 380-382.)

⁴²¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* (Kâhire, 1965), s. 782.

⁴²² Mâtürîdî, 2017, 196.

⁴²³ Mâtürîdî, 2017, 196.

şekilde ona isabet edecek değildir. Ona isabet eden herhangi bir şeyin de ona isabet etmemesi imkânsızdır”⁴²⁴ ve “Onlara eceller belirledi”⁴²⁵ der.

Tahâvî de diğer ehl-i sünnet mütekellimleri gibi düşünür ve ecelin tek olduğunu ifade eder. İnsana rızık veren de insanın ecelini tayin eden de Allah’tır. Ecel bazen bir kaza kurşunu bazen bir hastalık olur. Hastalık vb. şeyler sadece bir sebeptir. Sadakanın ömrü uzatması meselesine gelince; burada kastedilen insan ömrünün uzaması değil bereketlenmesidir. Dünya için kullanılan tabir bunu en iyi açıklayıcı durum olacaktır. İnsana ahirette sorulduğu zaman “şu kadar yıl dünyada kaldım” demeyecek. Bir gün ya da bir günden daha az bir süre dünyada kaldım diyecek. Sonuç olarak söyleyecek olursak her şeyin bir ömrü vardır. İnsanın da ömrü bittiğinde, eceli geldiğinde ne bir saniye ileri ne de bir saniye geri olacaktır.⁴²⁶

2.4.6. Hayır ve Şer

Hayır, sözlük anlamıyla “iyi” olanı ifade için kullanılan bir terimdir.⁴²⁷ Şerrin karşılığı olan hayır kelâmında genelde insan fiillerinin problemleri için kullanılır.⁴²⁸

Şer ise kötülüğe meyletmek, kötü olanı yapmak⁴²⁹ anlamında kullanılan mastar fiildir.⁴³⁰ Kelâm ilminde hayır ya da şerrin iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi insan fiilleriyle alakalı olan şeydir, diğeri ise meselenin ilâhî boyutudur. İnsan fiillerinin yaratıcısının daha doğrusu kötü fiillerin yaratıcısının kim olduğu meselesi kelâm tarihinde tartışılan konulardan biri olmuştur. “Allah hayrı yarattı da şerri neden yarattı? Acaba Allah biz kullarının kötülüğünü mü istiyor? Batıda Tanrı kötülüğü neden yaratmış” şeklinde sorular insan zihnini sürekli meşgul eden sorulardır. Şer problemi, ateistlerin İslâm’a yüklenmeye sebep olan bir problemdir. Onlara göre “Tanrı kötüdür; çünkü kötülüğü/şerri yaratmıştır.” “Eğer Tanrı kötü olmasaydı şerri yaratmaz ve kullarını da yakmazdı.” Ahlâkî olarak kötülüğün yayılmasını bahane eden batılı düşünürler kendi aralarında yaşadıkları problemi

⁴²⁴ Tahâvî, 1978, mad. 47.

⁴²⁵ Tahâvî, 1978, mad. 20.

⁴²⁶ Mâtürîdî, 2017, 198.

⁴²⁷ Çağrıcı M., “Hayır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, (C. 17, ss. 43-46.)

⁴²⁸ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, “hyr”, *Lisânü'l-A'rab* (Beyrut: Dâru'l-Sadr, 1299).

⁴²⁹ İbn Manzûr, 1299, “şrr”, mad.

⁴³⁰ Yavuz Y. Ş., “Şer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, (C. 38, ss. 539-542.)

sürekli olarak yaratıcıya nispet ederler. Oysa Allah insana irade vermiş ve kötü olanı yapmamalarını emretmiştir. Amerikalıların 1969 yılında My Lai’de yaptığı zulmü sürekli bahane edip kendi yaptıklarını Allah’a izafe etmişlerdir.⁴³¹ Avrupalı sözde barışseverlerin sürekli olarak durduğu konulardan birisi yukarıda bahsettiğimiz konudur. Oysa Avrupa’nın göbeğinde 90’lı yılların hemen başında yapılan Bosna katliamını hiçbir zaman gündeme getirmiyorlar. Müslümanların hayır-şer meselesine yaklaşımını eleştirirken yaşanan bu katliamı da göz ardı ediyorlar.⁴³²

Mu’tezile, hayrın Allah tarafından yaratıldığını ama Allah’ın şerri yaratmayacağını savunmuştur. Bu iddialarını kanıtlamak için bazı temellendirmelerde bulunmuşlardır. Allah şerri işleyen kimsenin cezalandırılacağını, hayrı işleyenin ise ödüllendirileceğini söylemiştir. Bu ise Allah’ın şerri/kötülüğü yaratmayacağını en temel delilidir. Allah eğer kötüyü ve kötülüğü yasaklamışsa bunu yaratması onun adâlet vasfına hâlel getirir ki bu da Allah için caiz değildir.⁴³³

Eş’ârîler, Mu’tezile gibi düşünmezler. Onlara göre Allah şerri yaratır ve bu da Allah’ın adâlet vasfına hâlel getirmez. Eş’ârîler, Allah’ın bütün mülkün sahibi olduğunu ve gerekli tasarrufun Allah’ın elinde olduğunu ifade ederler.⁴³⁴

Mâtürîdî, hayrın ve şerrin yaratıcısının insan olduğunu ifade eder. Şerrin yaratılmasında hikmetler vardır. Kişi sürekli iyilik görürse o zaman dünya imtihanının hiçbir esprisi kalmaz. Kaldı ki bizim şer diye nitelediğimiz şeyler bizim için hayırlı olabilir. Mâtürîdî, evrende var olan her şeyin bir amacının olduğunu ve bunların hikmetinin bilinmesinin mümkününün olmadığını savunur.⁴³⁵ Aslına bakılırsa şerri işlemek çirkin bir fiildir. Fakat çirkin fiil olması Allah tarafından yaratılmayacağı anlamına gelmez.⁴³⁶

Tahâvî, hayır ve şer konusunda “*Hayır ve şer Allah katından yaratılarak kullara takdir olunmuştur*”⁴³⁷ ifadesini kullanır.

---

⁴³¹ Alvin Plantinga, *God Freedom and Evil* (London, 1975), s. 9; Ünsal, 2018, 39.

⁴³² Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (İstanbul: Vadi, 2016), s. 34-35; Ünsal, 2018, 39-40.

⁴³³ Hulusi Arslan, *Mu’tezile’ye Göre İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh)* (Erciyes, 2000), s. 85.

⁴³⁴ Sâbûnî, 1979, 335.

⁴³⁵ Arslan - Bozkurt, 2015, 258.

⁴³⁶ Taftazânî, 1982, 234; İzmirli, 1342, 335.

⁴³⁷ Tahâvî, 1978, mad. 84.

Tahâvî'ye göre, her şeyin yaratıcısı Allah'tır fakat Allah katıksız/sebepsiz olarak kötülüğü yaratmaz. Allah'ın yarattıklarında mutlaka bir hikmet vardır. Allah'ın hikmetsiz bir şeyi yaratması mümkün değildir. Tahâvî ayrıca kötülüğün sebepsiz olarak yaratılmadığını imtihan için yaratıldığını ifade eder. Kulun işlediği günahlar sonucunda kötülük/şer kendisine isabet etmiştir. Kısacası kötü fiilleri direkt olarak Allah'a izafe etmek insanı tembelleştirir. Kul kendisinden emîn olmamalı ve sürekli olarak hayrı murad etmelidir. Kul kötülüğü yapmak isterse Allah ona hür bir irade vermiştir. Sonucuna katlanmak şartıyla kul şerri işleyebilir.⁴³⁸

2.4.7. Allah'ın Gazabı ve Rızası

Tahâvî, "*Allah Teâlâ, yaratılmışlardan hiçbiri gibi olmaksızın, gazaplanır ve razı olur*"⁴³⁹ ifadesini kullanır.

Tahâvî, Allah'ın gazaplandığını aynı zamanda da razı olduğunu ifade eder. Allah kulların gazaplandığı gibi gazaplanmaz. İnsan gazaplandığında yüzü kızarır. Ancak Allah dilerse şekilden şekle girer. Allah kullarına boşa gazap etmez. Eğer kullar Allah'a isyan ederse o zaman Allah kendilerine gazap eder. Eğer iyilik yapar, ihlanda bulunur ve kulluk görevini yaparsa o zaman Allah kulundan razı olur. Allah kendisine isyan eden kişiden intikam almaya muktedirdir. Gazap da rıza da Allah'ın elinde olan şeylerdir. İsyân edene gazap eder, ibadet edene rıza gösterir.⁴⁴⁰

2.5. Sem`iyyât

Îmân esaslarından biri olan âhirete îmân konusu kelâmında sem`iyyât kavramı ile ifade edilir. Kıyâmet alâmetleri, kabrin mâhiyeti, haşr, rü'yetullâh, şefâat, mizan duanın ölüye olan faydası gibi konular sem`iyyât kavramı ile ifade edilir. Akıl ile yorumlanması pek fazla olmayan sem`iyyât konularında naslara bakmak daha isabetlidir çünkü aklın sınırları bellidir. Âhîret bahsi, Kur'ân'da îmândan sonra en çok bahsedilen konudur. Bir kimsenin kâmil manada mü'min sayılması için âhîret gününe şeksiz-şüphesiz inanması gerekir. Daha Kur'ân'ın ikinci süresinin başında (*Onlar ğayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar*)⁴⁴¹ kelâmı geçmektedir. Buradan

⁴³⁸ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 435-436.

⁴³⁹ Tahâvî, 1978, mad. 92.

⁴⁴⁰ Gaznevî, 2018, 298-299.

⁴⁴¹ Bakara, 2/3.

ğaybdan kasıt görünmeyen demektir. Yani daha insanoğlunun hayalini bile yaşayamadığı şey. Dünyada olan şeyler göz önündedir. Görünene inanmak her kişinin yapacağı fiildir. Zaten görünmeyen şeye îmân edilir.⁴⁴²

2.5.1. Kıyâmet Alâmetleri

Tahâvî, kıyâmet alâmetlerine inandığını ifade eder. Tahâvî, “*Kıyâmet alâmetlerinden olan Deccâl’in çıkacağına, Meryem oğlu İscâ (a.s)’in gökten ineceğine, güneşin batıdan doğacağına ve Dâbbetü’l-Arz’in bulunduğu yerden çıkacağına îmân ederiz*”⁴⁴³ ifadelerini de kullanır.

Kıyâmetin ne zaman kopacağına dair hiçbir bilgi kaynağı yoktur. Kıyâmetin kopma zamanı Allah katındadır ve peygamber dâhil hiçbir kulun bilgisi dahilinde olamaz. Ayette, (Onlar kıyâmet gününün ansızın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirlemiştir. Kıyâmet gelip çatınca ibret almaları neye yarar)⁴⁴⁴ buyrulur. Kıyâmet alâmetleri büyük ve küçük alâmetler olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Kıyâmet alâmetlerinin geneli Hadislerle ifade edilmiştir. Bu başlık altında fazla yorumlamaya girilmeden birkaç hadisin te’vili yapılacaktır.

Küçük Alâmetler: Kıyâmetin küçük alâmetleri büyük alâmetlerine göre kıyâmetin kopmasına uzak bir zamanı ifade etmektedir. Hadislere dayanarak küçük alâmetler şöyle sıralanabilir,⁴⁴⁵

- Hz. Muhammed (a.s)’ın peygamber olarak gelmesi ve daha sonra peygamberliğin sona ermesi. Hz. Muhammed (a.s) “*Kıyâmet günü ile ben şöyle gönderildim*”⁴⁴⁶ buyurarak orta parmağını gösterdi.
- İlmin hükmünü kaybedip cahilliğin artması. Zina vb. şeylerin açıktan yapılması. Günahın açıktan yapılması. Bu gibi fiillerin suç olmaktan çıkması.⁴⁴⁷
- Kadın nüfusunun erkek nüfusuna oranla artması.⁴⁴⁸

⁴⁴² Arslan - Bozkurt, 2015, 351.

⁴⁴³ Tahâvî, 1978, mad. 100.

⁴⁴⁴ Muhammed, 47/18.

⁴⁴⁵ Kılavuz, 1993, 207-208.

⁴⁴⁶ Ebû’l-Hüseyin Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâburî Müslim, “Fiten”, *Sahîhu Müslim* (İstanbul, 1992), s. 39.

⁴⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî Buhârî, “Hudûd”, *el-Câmi’u’s-Sahîh* (İstanbul, 1992), 20; Müslim, “Fiten”, 34; Arslan - Bozkurt, 2015, 372.

⁴⁴⁸ Buhârî, “Hudûd”, 20; Müslim, “Fiten”, 34.

- Yüksek ve çok katlı binaların yapılması. Liyakatsiz insanların yönetimde söz sahibi olması ve işlerin ehline verilmemesi.⁴⁴⁹
- İnsanların katlinin yaygınlaşması. Adam öldürme gibi olayların basit bir hal alarak yaygınlaşması.⁴⁵⁰
- İslâm ordularının birbirleriyle savaşması. Burada kastedilen savaş aynı görüşe sahip, aynı davayı güden Müslümanların birbirleriyle savaşmasıdır.⁴⁵¹
- Otuza yakın deccâlin ortaya çıkması. Bu deccâllar peygamberlik iddiasında bulunacaklardır.⁴⁵²
- Dünya malının önüne geçilemeyecek derecede çoğalması, zekât verilecek kimsenin bulunamaması.⁴⁵³

Büyük Alâmetler: Kıyâmetin büyük alâmetleri hadisi şerifte on tane olarak zikredilir.⁴⁵⁴ Bu alâmetler sırasıyla şöyle zikredilebilir;

- Duman (Duhân): Mü'minleri nezle olmuş gibi etkileyen fakat kâfirleri yerle bir eden, sarhoş eden bir dumanın yeryüzünü kaplaması.⁴⁵⁵
- Deccâl: Deccâl adında bir kimse çıkacak ve peygamberliğini ilan edecektir. Fakat Hz. İsa (a.s) onu öldürecektir.⁴⁵⁶
- Dâbbetü'l-Arz: Yeryüzüne çıkacak olan bir canlıdır. Bu canlıya dair Kur'an'da şöyle buyrulur; "Kendilerine söylenmiş olan şey başlarına geldiği zaman yerden bir hayvan çıkarırız ki onlara, insanlara ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler."⁴⁵⁷
- Güneşin Battığı Yerden Doğması: Hz. Muhammed (a.s) bu konu hakkında hadiste; "İlk çıkacak kıyâmet alâmeti güneşin battığı yerden doğmasıdır"⁴⁵⁸ buyurmaktadır.

⁴⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi Buhârî, "İmân", *el-Câmi'u's-Sahîh* (İstanbul, 1992), 37; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâburî Müslim, "İmân", *Sahîhu Müslim* (İstanbul, 1992), s. 1.

⁴⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbüri Buhârî, "Fiten", *el-Câmi'u's-Sahîh* (İstanbul, 1992), s. 25.

⁴⁵¹ Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "Fiten", 17.

⁴⁵² Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "Fiten", 84.

⁴⁵³ Buhârî, "Fiten", 25.

⁴⁵⁴ Müslim, "Fiten", 39; Ayrıca bkz. Arslan - Bozkurt, 2015, 373.

⁴⁵⁵ Arslan - Bozkurt, 2015, 373.

⁴⁵⁶ Buhârî, "Fiten", 26; Müslim, "Fiten", 101.

⁴⁵⁷ Neml, 27/82; ayrıca bkz. Arslan - Bozkurt, 2015, 373.

⁴⁵⁸ Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "İmân", 72.

- Ye'cüc ile Me'cüc: ayette geçtiği ifadeyle iki kişi çıkacak ve yeryüzünde fitne ve bozgunculuk çıkaracak. Kehf süresinde geçen bir ayette; (*Onlar ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyorlar. Bizimle onlar arasında set çekmen için sana vergi verelim mi?*)⁴⁵⁹ buyrulur.
- Doğuda yerin batması
- Batıda yerin batması
- Arap Yarımadasında yerin batması
- Büyük Bir Ateş: Hicaz veya Yemen tarafında büyük bir yangının meydana gelmesi ve her tarafı aydınlatması.⁴⁶⁰
- Nüzûl-u Îsâ: Kur'ân'da geçmemesine rağmen âlimler tarafından gelip gelmeyeceği tartışılan kıyâmet alâmetidir.

Tahâvî, kıyamet alâmetlerinden bahsederken “Deccal”, “Dabbe”, “Nüzul-i Îsâ” ve “Güneşin batıdan doğması” üzerinde durur. Küçük alâmetlerden ise bahsetmez. Kıyâmet alâmetlerinin hadislerle sabit olduğunu ifade eder.⁴⁶¹

2.5.2. Kirâmen Kâtipleri

İnsan nisyan ile malul olan bir varlıktır. Gözetildiğini bilmesi insanın hareketlerini düzenlemesinde önemli bir rol oynar. Allah'ın yarattığı her şeyde mutlaka bir hikmet vardır. Allah'ın yarattıklarını sebepsiz yaratması söz konusu değildir. Kâinatta var olan her şey işlenen her iş Allah'ın bilgisi ve dolayısıyla ilmi dâhilindedir. Mâtürîdî, Allah'ın her şeyi bir hikmete binaen⁴⁶² yarattığını söyler.⁴⁶³ Tahâvî'de tıpkı Mâtürîdî gibi her şeyin yaratılmasında bir hikmet olduğunu söyler. Tahâvî, “*Kirâmen Kâtibin'e îmân ederiz. Allah onları bizim üzerimize hafaza (koruyucu) kılmıştır*”⁴⁶⁴ der.

Kirâmen Kâtibin de diğer varlıklar gibi Allah tarafından yaratılmış ve yaptıklarımızı kaydeden meleklerdir. Onların yaratılmasındaki en önemli sebep insanın kendine çekidüzen vermesidir. İnsan yaptığı amelin kaydedildiğinin farkına

⁴⁵⁹ Kehf, 18/94.

⁴⁶⁰ Müslim, “Fiten”, 42.

⁴⁶¹ Gaznevî, 2018, 315.

⁴⁶² Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), s. 155.

⁴⁶³ Mâtürîdî, 2017, 72-222.

⁴⁶⁴ Tahâvî, 1978, mad. 78.

varırsa o zaman kötülük yerine iyilik işler. Tahâvî, yazıcı meleklerin aslında insan hayatını düzenlemede etkin rol oynadığını belirtir.⁴⁶⁵

Sonuç olarak Allah insanın davranışlarını bilir fakat insana verdiği irade sayesinde iyilik yapmasını sağlar. İyilik yapan insan ise Allah'ın vadettiği cennet nimetine kavuşur. Tahâvî de Mâtürîdî'de olduğu gibi Allah'ın yarattığı her şeyde bir hikmet olduğunu ifade eder.

Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-Ekber'den meleklerle imanın gerekliliğinden bahseder ancak Tahâvî gibi Kirâmen Kâtibin meleklerden isim olarak zikretmemiştir.⁴⁶⁶ Onun için Tahâvî bu meselede bir eksikliği tamamlamıştır.

2.5.3. Ölüm Meleği

Azrail Allah Teâlâ'nın emri ile ruhları kabzedilen meleğin adıdır. Azrail insanların canlarını Allah'ın emri olmadan alamaz. Zaten bunu iddia etmek meleklerin görev sınırlarına karşı saygısızlık olur. Tahâvî, ölüm emrinin Yüce Allah tarafından verildiğini ve bu görevi de Azrail (a.s) aracılığıyla yaptırdığını ifade eder. Tahâvî, “*Âlemlerin ruhlarını kabzetmekle görevli olan ölüm meleğine de îmân ederiz*”⁴⁶⁷ sözüyle bunu ifade eder. Kur'an'da Azrail ile alakalı (*De ki sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak sonra Rabbinize döndürüleceksiniz*)⁴⁶⁸ ayeti geçmektedir.

Tahâvî, ölüm meleğinin görevinin sadece ruhları kabzetmekle sınırlı olduğunu ifade eder. Ölümden sonraki süreçte görevi diğer görevli melekler üstlenir. Örneğin kabirdeki sorgu Münker Nekir tarafından yapılır. Meleklerin görevleri Allah tarafından taksîm edilmiş olup aksini düşünmek sefihliktir.⁴⁶⁹

Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-Ekber'den meleklerle inanmanın gerekli olduğunu, Münker-Nekîr meleklerle ilgili olarak da kabirde soru soracaklarını isim olarak belirtmiş ve meleklerle ilgili başka herhangi bir açıklama yapmamıştır. Tahâvî ise, Ebû Hanîfe'den farklı olarak ölüm meleğine inanmanın gerekliliğini akidesinde isim olarak belirtmiştir.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁵ Gaznevî, 2018, 274.

⁴⁶⁶ Erdinç, 2012, 305.

⁴⁶⁷ Tahâvî, 1978, mad. 88.

⁴⁶⁸ Secde, 32/11.

⁴⁶⁹ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 475.

⁴⁷⁰ Erdinç, 2012, 305.

2.5.4. Münker ve Nekîr

Kabirde soru sorulacağı ve sorgu meleklerinin varlıkları hadislerde geçmektedir.⁴⁷¹ Ölen kimse kabre konulup herkes dağıldıktan sonra Münker Nekîr adında melek gelir ve kişiye Rabbi, dini ve peygamberi hakkında sorular sorar. Kişi dünyada iken sâlih bir kimse ise bu sorulara zorlanmadan cevap verir. Kişi günahkâr ise sorulan sorulara “bilmiyorum” ya da “ben de çevremdekilerin kanaatini paylaştım”⁴⁷² diyerek cevap verir.

Ebû Hanîfe, “*Münker Nekîr meleklerinin kabirde soru sormaları haktır*”⁴⁷³ der. Ebû Hanîfe bu soruların, kişinin Rabbi, dini ve peygamberi hakkında olduğunu ifade eder. Ebû Hanîfe’ye göre peygamberler, çocuklar ve şehitler sorgu meleklerinin sorularının muhatabı değillerdir. Bu görüşte olmayan Hanefî mütekellimlerden Ebû Şuca ise peygamber ve çocukların bu sorulardan muaf tutulamayacağını iddia eder. Bazı mütekellimler ise çocukların affının kesinleştiği için sorulan soruların muhatabı olmadıklarını ifade etmişlerdir. Kabirde sorulan soruların nedenselliği hakkında ise bilmediğimiz bazı hikmetler vardır. Ebû Hanîfe kâfirlerin çocuklarının kabirde sorularla karşılaşp karşılaşmayacağı konusunda ise tevakkuf etmiş ve görüş bildirmemiştir.⁴⁷⁴

Tahâvî de diğer mütekellimler gibi Münker Nekîr meleklerinin sorgularını hak olarak görür. Tahâvî Münker Nekîr hakkında, “*Peygamber Efendimizden ve Sahabe-i Kiram’dan rivayet edilen eserlerde vârid olduğu gibi hak etmiş olanların kabirde azap olunacağına kabirde Münker ve Nekîr isimli iki melek tarafından herkesin, Rabbinden, dininden ve peygamberinden sorguya çekileceğine inanırız*”⁴⁷⁵ ifadelerini kullanır. Tahâvî, Ebû Hanîfe gibi peygamberlerin sorgudan muaf olacaklarını belirtir.⁴⁷⁶ Sonuç olarak çoğu görüşte olduğu gibi Münker Nekîr konusunda da Tahâvî Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.

2.5.5. Kabir ve Mâhiyeti

İnsanoğlu doğar büyür ve en son ölür. Ölüm insan için nihai son olarak karşımıza çıkar. Her insanın tadacağı ölüm hayatından sonra varacağı son durak

⁴⁷¹ Toprak S., “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2001), C. 24: ss. 37-38.

⁴⁷² Buhârî, “Cenâ’iz”, 67,86; Müslîm, “Cennet”, 70-72.

⁴⁷³ Ebû Hanîfe, 1992, 252.

⁴⁷⁴ Ebû Hanîfe, 1992, 252-253.

⁴⁷⁵ Tahâvî, 1978, mad. 80.

⁴⁷⁶ Gaznevî, 2018, 276-278.

âhiretin ilk durağıdır. Kabir insanın ikinci durağıdır. Ezanla hayata tutunan insan bir salâ ile hayatının son evresini yaşamış olur. Eskilerin deyimi ile insanın ömrü ezan ile salâ arasındadır. Kabir hayatının diğer adı “berzah” âlemidir. Bu evre ile ilgili fazla tartışma olmamıştır. Çünkü İslâm âlimlerinin hepsi ölümü hak olarak görür ve insanın ikinci bir hayatının olduğunu kabul eder. İslâm âlimleri arasında ihtilafli olan konular kabrin varlığı ile ilgili değil kabir azâbı ve ruh ile ilgilidir. İnsanın ruhu ölüm ile bedenden ayrılır ve kabirde birleşir. Bazıları azap çekenin yalnızca beden olduğunu söylese de bu mümkün olmayan bir durumdur.⁴⁷⁷

Kabir ahvâli, kelâm alanı içerisinde sem`iyyât konuları arasında en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Tartışmaya konu olan en önemli tarafı ise kabirde ruh-beden bütünlüğü ya da ruhun bedenden ayrılması meselesidir. Kabirde ruh bedenle mi azap görür yoksa sadece ceset mi azaba gark olur? Tüm bunlara inanmak îmânın bir gereği midir? Ruh ve beden ile ilgili bu tür konular tartışmaya sebep olmuş ve her iddia sahibi iddialarını güçlendirmek için uğraşmışlardır.⁴⁷⁸

Kabir azabının varlığını kabul eden Ehl-i Sünnet (Mâtürîdî, Eş`arî, Selefî, Kerrâmiye mezhepleri özellikle kabir azâbının kafirler için olduğunu söylemişlerdir. Bu konudaki hükümlerini ayet ve hadislere dayanarak ispat etmeye çalışmışlardır. Cehmiyye ve Mu`tezile'nin bazı kolları ise hadislerin ahad olduğunu ileri sürerek kabir azabının varlığını reddetmişlerdir.⁴⁷⁹

Gazzâlî, kabir azabının din tarafından bildirildiğini ve hükümlere göre amel edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayette (*Bu azap onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyâmet koptuğunda Firavun ve ailesine en şiddetli azaba atın! Denilecek*)⁴⁸⁰ buyrulmaktadır. Hz. Muhammed (a.s)'de kabir azabının şiddetinden Allah'a sığınmış ve iyi ameller yapmak için uğraşmıştır. Kabir azabının akla ve mantığa da uygun olduğunu belirten Gazzâlî dünyada iken yaptıklarımızın bedelini ilk olarak kabirde vereceğimizi ifade eder. Bedenlerin parçalanıp

⁴⁷⁷ Arslan - Bozkurt, 2015, 362-363.

⁴⁷⁸ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail Eş`arî, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne* (Medine, 1410), 46; Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd* (Beyrut, 1993), s. 47; Mehmet Kubat, “Mezheplerin Ana İhtilâf Konularından Biri Olarak Kabir Azâbı”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Haziran 2020): ss. 9-32.

⁴⁷⁹ Mehmet Ödemiş, “Tartışmalı Bir Akîde Problemi Olarak Kabir Azabı”, *Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (27 Aralık 2017): s. 560; Ebû Hanîfe, 1992, 59-76; Sâbûnî, 1979, 205; Kubat, 2020, 11.

⁴⁸⁰ Mü'min, 40/46.

bölünmesi konusunda ise Yüce Allah'ın onları yeniden onarmaya muktedir olduğunu ifade ederek cevap vermiştir.⁴⁸¹

Tahâvî, “*Layık olan kişi için kabir azabına ve nimetlerine, Münker ve Nekîr'in kabirindeki ölüye rabbini, dinini ve peygamberini soracağına, Allah Rasulü'nden ve ashabından -Allah'ın rızası onların üzerine olsun- gelen haberlere göre îmân ederiz. Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur*”⁴⁸² der.

Tahâvî, layık olan kişilerin kabir azâbına ve nimetlerine kavuşacaklarını ifade etmiştir. Münker ve Nekîr'in sorgusu haktır. İki melek tarafından herkesin sorguya çekileceğine ve Allah Resulünden ve ashabından gelen malumatlara inanırız. Bu konuda söylenen şeylere de inanırız. Bir şeye inanmak için akılla temellendirmeye de ihtiyaç duymayız. “Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.” Tahâvî'ye göre, işitilerek öğrenilen ve aklın idrak etmediği kabir azabına inanmak vaciptir.⁴⁸³

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki bir şeye inanmak için o şeye tanık olunması şartı aranmaz. Kabrin bilgisi de bu tür bir bilgiye girdiği için akılla temellendirmek olayı açığa çıkarmaya çalışmaktır. İnsanoğlu yakını olsun ya da olmasın kabirle ancak ölen kişinin cenazesinin defin işlemiyle karşılaşır. Kabir sadece insanların açtığı bir veya bir buçuk metrelik bir çukur asla değildir. Âhirete giden yolda ilk duraktır.⁴⁸⁴ Bizlere düşen en önemli görev kabir azâbının varlığından ziyâde amellerimize bakmaktır. Ameller iyi olursa o zaman kabir cennet bahçelerinden bir bahçeye dönüşecektir. Ödül de ceza da Allah'ın elindedir.

Tahâvî'nin kabir azabı hakkındaki görüşü ile Ebû Hanife'nin kabir azabı hakkındaki görüşleri aynıdır.

2.5.6. Ba`s

İslâmî literatürde “ba`s” kıyamet gününde Allah'ın insanları yeniden diriltmek anlamında kullanılır. Ba`s aynı zamanda ölülerin kabirlerden çıkarılarak

---

⁴⁸¹ Gazzâlî,2020, I, 159.

⁴⁸² Tahâvî, 1978, mad. 80-81.

⁴⁸³ Gaznevî, 2018, 276.

⁴⁸⁴ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât* (Beyrut, 1987), s. 69; Ekrem Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azâbı”, *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hakemli Dergi* 1/2 (2017): s. 71.

yeniden dirilmesi anlamında da kullanılır.⁴⁸⁵ Ba`'sın mahiyeti konusunda İslâm filozofları ile mütekellimler arasında tartışmalar geçmiştir. Ebû Hanîfe, ba`'sın; hem ruhen hem de bedenen olacağını ifade eder. Bu birleşmenin ya da diğer bir tabirle dirilmenin keyfiyetini ise Allah'ın bilgisine bırakır. Bunun sebebi ise ruh ile ilgili sorulan âyetlerin genelde cevapsız bırakılmasındandır.⁴⁸⁶ Mâtürîdî, konuyu biraz daha tetkik ederek açıklar.⁴⁸⁷ Ona göre ba`'s ruh ve bedenle olacak. Fakat Ebû Hanîfe'den farklı olarak bedenin yeniden dizayn edileceğini ifade eder. Yaş meselesine gelince oradaki kimliğinde dizayn edilmiş halde olacağını söyler.⁴⁸⁸ Gazzâlî, meseleyi biraz daha ileri götürerek filozofları tekfir etmiştir. Gazzâlî'ye göre, haşr gibi ba`'s da cismani olacaktır. Ona göre, dünyada iken günahı işleyen ruh değil aksine bedenin ta kendisidir.⁴⁸⁹

Tahâvî, “Öldükten sonra dirilmeye, kıyâmet gününde amellerin karşılığının verileceğine îmân ederiz”⁴⁹⁰ der. Tahâvî, ba`'sın maksadın dünyada iken yapılan amellerin karşılığının verileceği Allah'ın insanoğlunu yeniden diriltmesi olduğunu vurgular. Tahâvî, bu dirilişin cismani olacağını belirtir. Tahâvî'ye göre, ba`'s mümkün olup her şeyi baştan yaratan Allah için bunun bir problem teşkil etmeyeceğini belirtir. Kısacası insanı topraktan yaratan Allah için insanı öldürüp tekrar diriltmesi zor değildir.⁴⁹¹

2.5.7. Haşr ve Mahşer

Sözlükte bir topluluğu bir yerde toplamak anlamında kullanılan “haşir (haşr)” kıyâmet gününde insanların bir araya hesap için toplanması anlamına gelir.⁴⁹² Toplanılan mekâna ise mahşer denir. İslâm kelâmı ya da başka milletlerin felsefelerinde haşr meselesinden çok keyfiyeti tartışılmıştır. Haşrın cismani mi yoksa ruhî mi olduğu meselesi üzerinde durulmuştur.⁴⁹³

⁴⁸⁵ Yavuz Y. Ş., “Ba`'s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1992), C. 5: ss. 98-100.

⁴⁸⁶ Ebû Hanîfe, 1992, 259.

⁴⁸⁷ Adil Bebek, “Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Âhîret İnancı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000): ss. 5-41.

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, 2017, 138-139.

⁴⁸⁹ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, 277.

⁴⁹⁰ Tahâvî, 1978, mad. 82.

⁴⁹¹ Gaznevî, 2018, 277-279.

⁴⁹² Toprak S., “Haşir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, (C. 16, ss. 416-417.)

⁴⁹³ Emrullah Fatış, “Gazali ve İbn Sina'nın Cismani Haşre Yaklaşımı”, *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014): ss. 147-170.

Ebû Hanîfe, haşrın bedensel olacağını söylemiş ve ölümden sonra dirilişin de hem ruhen hem de bedenen olacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁴

Tahâvî, “Öldükten sonra dirilmeye, kıyâmet günü amellerin karşılıklarının verileceğine, arza, hesaba, kitapların okumasına, sevaba, cezaya, sırata ve mizana îmân ederiz”⁴⁹⁵ der.

Tahâvî de tıpkı Ebû Hanîfe gibi tekrar dirilişin cismani olacağını beyan etmiştir. Ölümden sonra diriliş haktır ve bu kişinin kendi ruhu ve bedeniyle olacaktır.⁴⁹⁶

Haşrın cismani değil de sadece ruhla olacağını iddia edenlere şunları deriz: İnsan dünyada iken günahı o bedenle işlemiştir. Oysa haşrın ruhla olacağını iddia ediyorsunuz. O zaman kişinin dünyada bedeniyle işlediği günahlar sadece bu dünya ile sınırlı olacaktır. Âhiretin varlığına inanan kimseler arasında da bu iddiayı destekleyen kimseler var. Oysa âhiret gününe inanan kimse haşrın hem ruhen hem de bedenen olacağını bilmelidir.⁴⁹⁷

2.5.8. Amel Defteri

Kur’an’da “kitap” ve “suhuf” adıyla da geçen amel defteri için “kitâbü’l-a`mâl” veya “sâhifetü’l-a`mâl” kavramları kullanılır.⁴⁹⁸ Kur’an’da insanın dünyada benimsediği tüm inanç sistemleri ile işlediği günah ve sevaplar amel defterlerine kaydedilecek ve âhirette bu defterler açılacaktır. Günahın ve sevabın çokluğuna göre karşılığı kendisine verilecektir.⁴⁹⁹

Ebû Hanîfe, amel defterinin hak olduğunu ve bunun âyetlerle sabit olduğunu ifade eder. Amel defteri; kişinin dünyada işlemiş olduğu amellere göre arkadan, önden, sağdan ve soldan verilecektir. Ebû Hanîfe’ye göre, arkadan ve soldan verilenler günahları ağır basanlar; önden ve sağdan verilenler ise sevapları ağır basanlardır.⁵⁰⁰

---

⁴⁹⁴ Ebû Hanîfe, 1981, 42.

⁴⁹⁵ Tahâvî, 1978, mad. 82.

⁴⁹⁶ Tahâvî, 1995, 182.

⁴⁹⁷ Gazzâlî, 1988, 270.

⁴⁹⁸ Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), C. 3: ss. 20-21.

⁴⁹⁹ İsrâ, 17/134.

⁵⁰⁰ Ebû Hanîfe, 1992, 236-237.

Mâtürîdî de Ebû Hanîfe gibi amel defterinin yapılan işlere göre verileceğini ifade eder. Fakat mizanın ağır ya da hafif gelmesini sembolik ifadelerle anlatır.⁵⁰¹ Mâtürîdî, amel defterinin yukarıda verilen yönle göre verileceğini ve bu yönle göre kişinin yerinin oluşacağını ifade eder. Ayrıca kâfirlerin amel defterlerinin arkadan ya da soldan verileceğini ifade eder.⁵⁰²

Tahâvî, “Öldükten sonra dirilmeye, kıyâmet günü amellerin karşılığını verileceğine, arza, hesaba, kitapların okutulmasına, sevaba, cezaya, sırata ve mizana iman ederiz”⁵⁰³ ifadelerini kullanır. Tahâvî, amel defterinin yapılan işlere göre verileceğini ifade eder. O ameller için “nûr” kavramını da kullanır.⁵⁰⁴ Sonuç olarak Tahâvî, amel defteri konusunda Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî ile aynı görüşe sahiptir.

2.5.9. Mîzan

Mîzan, sözlükte bir şeyin ağırlığını tartmak amacıyla kullanılan “vezn” kökünden türemiş olan ve âhirette sevap ve günahların ağırlığını ölçecek şey olarak geçmektedir.⁵⁰⁵

Ebû Hanîfe, kıyamet gününde amellerin özel bir tartı ile tartılmasını imkân dahilinde görür ve mizânın hak olduğunu belirtir. Ebû Hanîfe, amellerin tartı aleti ile tartılacağıın en önemli delilinin naslar olduğunu ifade eder. Ona göre (*Kıyamet gününde amellerin tartılması haktır. Kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse o kurtuluşa ermiştir. Kimin de tartıda amelleri hafif gelmişse işte bunlarda ayetlerimize zulmetmekle kendilerine yazık etmiş kişilerdir*)⁵⁰⁶ ayeti mîzanın hak olduğunun en büyük delilidir.⁵⁰⁷

Tahâvî de tıpkı Ebû Hanîfe gibi mîzanın hak olduğunu ifade eder. Kişinin dünyada iken yaptıklarının bir terazi tarafından tartılacağını ve herkesin amellerinin karşılığını göreceğini ifade eder. Tahâvî, mîzanın iki kefesinin bulunduğunu ve bunun da hadislerle sabit olduğunu ifade eder. Keyfiyeti hakkında ise yorum yapmayı doğru bulmaz. Mîzan hakkında aşırı yorumlama yapanları da sefih

⁵⁰¹ Metin Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018), ss. 264-265.

⁵⁰² Mâtürîdî, 2005, 64-66.

⁵⁰³ Tahâvî, 1978, mad. 82.

⁵⁰⁴ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 498.

⁵⁰⁵ İsfehânî, 1961, “v-z-n” mad.

⁵⁰⁶ A`râf, 7/8-9.

⁵⁰⁷ Ebû Hanîfe, 1992, 232-233.

olmakla suçlar. Ona göre, terazinin mahiyeti hakkında konuşmak ve tartışmaya girmek uygun bir davranış biçimi değildir. Teraziye bakkal terazisi benzetmesi yapanları da sapıklıkla suçlar. Terazinin yaratılış şeklini de hikmet olarak gördüğünden fazla sorgulama yapmayı uygun bulmaz.⁵⁰⁸ Sonuç olarak Ebû Hanîfe ve Tahâvî mîzan hakkında aynı görüşlere sahiptirler. Mîzanın içeriği hakkında fazla yorum yapmaktan kaçınırlar.

2.5.10. Şefaât

Kelâm ekolleri arasında tartışılan konulardan biri de şefâat konusudur. Ehl-i sünnet âlimleri ile Hâricîyye-Mu'tezile mezhepleri arasında geçen tartışmanın geçmişi aslında büyük günah meselesine dayanmaktadır.⁵⁰⁹ Şefâat meselesi, güncelliğini koruyan tartışmalar arasında yer almaktadır. “Kişi günahkâr olarak ölürse acaba o kişiye şefâat edecek olan kimse var mı?” “Şefâat sadece iyi kimseler için mi geçerlidir?” “Kâfire şefâat edilir mi?” Bu vb. sorular sorulmuş ve görüşler bu sorular etrafında şekillenmiştir.

Hâricîler, şefâat konusunda en katı olan gruptur. Onlar Hz. Osman (r.a)'ın ölümü ve tahkim olayı ile beraber şefâat konusundaki görüşlerini açığa vurmuşlardır. Hâricîler, büyük günah işleyen kimsenin kâfir olarak cehennemde kalacağını iddia etmişlerdir.⁵¹⁰ Tövbe etmeden âhirete giden günahkâra da kimsenin şefâat yetkisi yoktur.⁵¹¹

Mu'tezile de Hâricîler gibi düşünmekte olup onlar şefâat olgusunu “el-va'd ve'l-va'id” görüşleri doğrultusunda ele almışlardır. Mu'tezile'ye göre, insan bu dünyada yaptıklarının karşılığını âhirette göreceklerdir. Günahkâr bir kimseye şefâat edilmesi mümkün değildir. Bu şefâat yetkisi peygamberlere de verilmemiştir.⁵¹²

Ehl-i Sünnet mütekellimleri îmânın amelden ayrı olduğunu ve günah işleyen bir kimsenin yine mü'min olarak kalacağını ifade etmektedir. Kişi ne kadar günahkâr olursa olsun şirk suçunu işlemediği takdirde dinden çıkmaz.⁵¹³

⁵⁰⁸ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 501-502.

⁵⁰⁹ Mehmet Kenan Şahin, *Kur'an ve Hadisler'de Şefâat* (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üni., 1998), s. 120.

⁵¹⁰ Abdülhamîd, *İslâm'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*, 81-83-87.

⁵¹¹ Şahin, 1998, 86.

⁵¹² Kâdî Abdülcebbar, 1962, C. 1, 609; Şahin, 1998, 89.

⁵¹³ Kâdî Ebû Bekr Bakillânî, *et-Temhid fi'r-Red ale'l-Mülhideti'l-Muattıla* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1947), s. 349; Şahin, 1998, 99.

Dolayısıyla ehl-i Sünnet mütekellimlerine göre kişi günahkâr olsa dahi Allah tarafından bağışlanması imkân dahilindedir. Mâtürîdî, tövbe edenin Allah'ın meşietini sayesinde bağışlanacağını söyler. Eş'arî ise şirk giren kimsenin Allah tarafından bağışlanmasının adâlet sıfatına muhalefet olduğunu ve şirkin asla bağışlanamayacağını ifade eder.⁵¹⁴

Tahâvî, şefâat ve havuz hakkında “*Yüce Allah'ın Muhammed (a.s) ümmetine ondan içmeleri için ikram ettiği (cennetten bir nehir olan havz) haktır. Haberlerde rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber (a.s)'ın ümmeti için sakladığı şefâati haktır*”⁵¹⁵ ifadelerini kullanır.

Tahâvî, peygamberin ümmetine şefâatini hak olarak görür. Tahâvî, ümmetten günah işleyen kimselerin âhirette peygamberin şefâati sayesinde cehennem ateşinden kurtulacağını ifade eder.⁵¹⁶ Hz. Muhammed (a.s)'a şefâat yetkisi verilmiş olup bu hakkın kullanımı yine peygambere aittir. Ayrıca şefâat için kendisine izin verilen kimseler de vardır. Bunlar arasında şehitler, âlimler, sabiler ve hafızlardır.⁵¹⁷ Geleneğimizde de hafızlar dahil yukarıda ismi zikredilen kimselerin şefâat hakkı olduğu söylenir. Bu yüzden anne-babaların hafız yetiştirme gibi gelenekleri ve hayalleri sürekli canlı tutulur.

2.5.11. Havz-ı Kevser

Havz-ı Kevser ile ilgili rivâyetler tevatür derecesindedirler. Tahâvî, bu hadislerin otuz sahabî tarafından rivâyet edildiğini ifade eder. Tahâvî, “*Yüce Allah'ın O'na, ümmetine bir yardım olmak üzere ikram edeceği kevser havuzu da haktır*”⁵¹⁸ ifadelerini kullanır. Tahâvî, diğer görüşlerinin aksine havz hakkında bazı te'viller yapar. Ona göre Kevser'den havza doğru iki kanal halinde bolca su akmaktadır. Havz ise sırttan önce Arasat'tadır. Tahâvî, havzın Arasat'tan ayrılarak aktığını ifade eder. Topukları arkasında olup gerisin geriye gidenler ise havzdan yararlanamayacaklardır. Bu kimseler sırttan geçemeyeceklerdir.⁵¹⁹

---

⁵¹⁴ Eş'arî, 1969, C.1, 143-148.

⁵¹⁵ Tahâvî, 1978, mad. 40-41.

⁵¹⁶ Gaznevî, 2018, 198-201.

⁵¹⁷ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 209-210.

⁵¹⁸ Tahâvî, 1978, mad. 40.

⁵¹⁹ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 255-256.

2.5.12. Cennet-Cehennem

Cennet ve cehennem mâhiyeti tam olarak kavranamayan ve sürekli tartışma konusu olan iki kavramdır. Cennet, Allah'a hakkıyla kulluk yapanların uğrayacağı ve orada ebedi kalacakları; cehennem ise Allah'a nankörlük yapanların uğrayacağı bazılarının ebedi kalacağı sonsuzluk mekânlarıdır. Kelâm ekolleri arasında cennet ve cehennemim var oluşundan çok mâhiyeti ve yaratılışı tartışma konusu olmuştur. Ebû Hanîfe, cennet ve cehennemini yaratıldığını ancak ebedi olduklarını ifade eder. Ona göre, cennet ve cehennemde bulunan kimselerin ömürleri sona ermeyecektir. Allah'ın gazabı ve rahmeti fani olamaz. Ebû Hanîfe, cennetin sâlihler için; cehennemini ise şakiler için yaratıldığını ifade eder. Sâlihler cennette; şakiler de cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Cebriyye ise cennet ve cehennemini yaratıldığını ve ebedi olmadıklarını iddia etmişlerdir. Ebû Hanîfe, bunların yanlış olduklarını ifade eder. Bu firkaların görüşleri sünnete ve ümmetin icmasına muhalif olup batıldır.⁵²⁰

Mâtürîdî de Ebû Hanîfe gibi cennet ve cehennemini ebedi olduğunu ifade eder. Fakat Mâtürîdî konuyu biraz daha irdeleyerek ifade eder. Mâtürîdî, Kur'an'dan da örnekler aktarıp cennet ve cehennem hakkında daha ayrıntılı bilgiler verir. Cennetin hangi kısmına kimlerin gireceğini, onların isimlerini ve onlar hakkındaki tüm bilgileri aktarır. Cehennem için de cennette olduğu gibi önce derecelerini anlatır ve oraya kimlerin hangi şartlarda gireceğini ifade eder.⁵²¹

Tahâvî, cennet ve cehennemini ebedî olduğunu "*Cennet ve cehennem yaratılmış olup, asla fani değildir ve yok olmayacaktır. Zîra Allah cennet ve cehennemi diğer mahlûkatı yaratmadan önce yarattı ve oraya ehil olacak kimseler seçti. Onlardan dilediğini fazlı ile cennete, dilediğini de adaletiyle cehenneme koyar. Herkes gideceği yere göre amel eder. Sonunda hak ettiği şeyi bulur*"⁵²² ifadeleriyle aktarmaktadır.

Tahâvî, cennet ve cehennemini mahlûkattan önce yaratıldığını ve oraya girecek iki grup insanın varlığından bahseder. Onlardan birinci grup cennette, ikinci grup ise cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Mu'tezile'nin cennet ve cehennemini sonradan yaratıldığını dair görüşlerinin gerçeği yansıtmadığını ifade

⁵²⁰ Ebû Hanîfe, 1992, 249-250.

⁵²¹ Mâtürîdî, 2005, 10, 11, 278.

⁵²² Tahâvî, 1978, mad. 83.

etmektedir. Tahâvî, cehenneme girmenin Allah'ın adaleti gereği olduğunu ifade eder. Zîra ona göre, hiç kimse ameli ile cennete giremez. Allah kullara irade vermiş ve onların kendi yapıp ettiklerinden dolayı onlara karşılığını vermiştir. İmân etmelerini istemiş ve imân etmeyenleri cehenneme layık görmüştür. Buna mukabil amelleri terk eden kimseyi cehenneme koyacağını Kur'an'da bildirmiştir. Allah uyardığı için kulun hiçbir mazereti olamaz. Bu yüzden cehenneme atması da hikmete binaen olup Allah'ın adaletine hâlel getirmez.⁵²³ Sonuç olarak Tahâvî de Ebû Hanîfe gibi fazla ayrıntıya girmeden cennet ve cehennem ebedî olduklarını ifade etmiş, Mâtürîdî ise ayrıntıya girerek açıklamalar yapmıştır. Cennet ve cehennem ebedî oldukları âyetlerde sık sık hatırlatılmış ve insanoğluna amellerin karşılığının verileceği ifade edilmiştir, bundan ötürü Allah'ın adaletine herhangi bir zarar gelmez.

2.5.13. Rü'yetullâh

Kelâm ilminin diğer bir tartışmalı konusu, Allah'ın âhirette görülüp görülmemesi konusudur. Tahâvî'ye göre, Yüce Allah'ın dünyada görülemeyeceği meselesi üzerinde mezhepler arasında ittifak oluşmuştur. İhtilaf olan mesele ise peygamberlerin Allah'ı görüp göremeyeceği meselesidir. Kimileri Hz. Muhammed (a.s)'ın Allah'ı göremeyeceğini savunurken, kimileri de görebileceğini söylemişlerdir.⁵²⁴

Ru'yetin mümkün olup olmadığı meselesi mütekellimler tarafından tartışılmıştır. Mu'tezile, Hâricîyye, Râfîziyye, Cehmiyye ve Mürcie rü'yetullâhın mümkün olmadığını iddia etmişlerdir.⁵²⁵

Tahâvî ve Mâtürîdî ru'yetin keyfiyetsiz olarak vuku bulacağını ifade etmişlerdir. Onlara göre, ru'yet aklen ve naslarla vacip olmuştur. Ancak ru'yetin insan aklına sığmayacak şekilde olması muhaldir. Çünkü insanın Allah'ı tasavvur yöntemlerinde sıkıntı olabilir. Rü'yet ihâtasız (aracısız) olacaktır. Çünkü ihâta kapsamak anlamında da kullanılır. Onun için Yüce Allah tüm benliğiyle görülecektir.⁵²⁶

---

⁵²³ Gaznevî, 2018, 284-286.

⁵²⁴ İbn Ebi'l-İzz, 1436, 208-209.

⁵²⁵ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Şerhu Usûli's-Sünne* (Riyad, 1420), 56; Pezdevî, 1988, 111; Kılıç, 2011, 213.

⁵²⁶ Tahâvî, 1978, 13; Mâtürîdî, 2017, 120.

Tahâvî, ru'yetin hak olduğunu “Cennet ehlinin ihâtasız ve keyfiyetsiz bir şekilde Yüce Allah’ı görmeleri haktır. Bu husus Kur’ân’da (O gün bazı yüzler vardır ki ışıl ışıl parlar, Rablerine bakar)⁵²⁷ buyrulur. Bu meselenin izah ve yorumu Allah’ın istediği ve bildiği şekliyledir. Bu konuda Hz. Peygamber (a.s)’den gelen sahih hadisler ne diyorsa öyledir, manası da murad ettiği şekildedir. Bu meseleyi kendi görüşlerimiz doğrultusunda yorumlamaz, hevamıza dayanarak te’vil etmeyiz. Zîra dinde selâmet bulan kimseler Allah’a ve Rasûlü’ne teslim olur, müteşâbih meseleleri de ilmini bilenine havale ederler”⁵²⁸ der ve görülme şekli ile bir başka görüşünde de “Yüce Allah’ın cennette görülmesinin, gözle görme (ru’yet) ile değil de sadece hayal etmekle ya da te’vil yoluyla olacağına hükmeden kimsenin îmânı sahih olmaz. Zîra Allah’ı görme hadisesi ve rububiyete dayanan her mananın te’vili, teslimiyet ve te’vili bırakmaktır. Müslümanların inancı da böyledir. İnkâr ve teşbihten sakınmayan kimsenin ayağı kaymış, Cenâb-ı Allah’ı tenzih etme konusunda doğruyu bulamamıştır. Çünkü Allah vahdâniyyet sıfatıyla muttasıf olup, tek olma vasfıyla vasıflanmıştır, yaratılmışlardan hiçbiri O’nun sıfatlarının manasına sahip değildir”⁵²⁹ şeklinde ifade eder.

Tahâvî, cennetliklerin Yüce Allah’ı görmesinin vacip olduğunu belirtir. Cennetlikler arada bir perde olmaksızın Yüce Allah’ı tüm benliğiyle göreceklerdir.⁵³⁰

Tahâvî, Hz. Mûsa kıssasındaki (*Rabbim kendini bana göster de sana bakayım*)⁵³¹ ayetini ru’yetullâh için delil kabul etmiştir. Hz. Mûsa (a.s) Allah’a yalvarmış ve Allah’ı görmek istediğini bildirmiştir. Bu ise cennette mü’minlerin de Allah’ı ihatasız olarak göreceğine delildir.⁵³²

2.5.14. Dirilerin Duası ve Sadakalarının Ölüye Fayda Vermesi

Kelâm ilminde ve günlük hayatta tartışılan konulardan biri de dirilerin dua ve sadakalarının ölene fayda verip vermeyeceği hususudur. Sadaka-i cariye sayılan mescit, camii, çeşme, yol, şadırvan, kervansaray vb. hayır işleri bizim geleneğimizde çoktur. Bunların yapılmasının en büyük nedeni ölmüşlerin de

---

⁵²⁷ Kıyâme, 75/22-23.

⁵²⁸ Tahâvî, 1978, mad. 35.

⁵²⁹ Tahâvî, 1978, mad. 37.

⁵³⁰ Gaznevî, 2018, 115-116.

⁵³¹ Yunus, 10/26.

⁵³² Gaznevî, 2018, 117.

bunlardan sevap olarak faydalanacağı inancıdır. Toplum olarak hayır işlerimizi hatta hatimlerimizi bile ölüye ithaf ettiğimiz olmuştur. İnancımızda mezarlıkların ziyaret edilmesi mezarlıklara dikilen ağaçlar ve yeşilliklerin dahi ölüler için fayda sağlayacağı düşünülen ritüellerdendir.

Ebû Hanîfe, dirilerin ölülere duasının ve sadakasının caiz olduğu görüşündedir. Mu`tezile'nin aksine Ebû Hanîfe, yapılan iyilik ve duaların ölüye faydası olacağı görüşündedir. Ebû Hanîfe'nin bu konudaki iddialarına kaynak olarak verdiği ayetlerden biri (*Rabbim, beni, ana-babamı, evime mü'min olarak girenleri, bütün mü'min erkek ve mü'min kadınları mağfiret et*)⁵³³ âyetidir. Ebû Hanîfe'ye göre dua, ibadetin çivisidir. Dirilerin duası, ölülerin kabirdeki azabının hafiflemesine vesiledir.⁵³⁴

Tahâvî, “*Hayatta olan kimselerin dua ve sadakaları ölüye fayda verir. Allah dualara icabet eder ve hacetleri giderir*”⁵³⁵ ifadelerini kullanmıştır.

Hayattakilerin dua ve sadakalarında ölüler için fayda vardır. Tahâvî, ölülerin bunlardan fayda bulacağını söylemiştir. Dua yapılırken (*Bunların arkalarından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! bizi ve bizden önce gelip geçmiş bütün îmânlı kardeşlerimizi bağışla*)⁵³⁶ şeklinde duaların yapılmasına gayret edilir. Bundan başka bir delilimiz de ölünün cenaze namazının kılınmasıdır. Cenaze namazının kılınmasının bir başka amacı ölene faydasının dokunması ve ölen için dirilerden helallik alınmasıdır. Duanın ölüye faydasının olmadığını söyleyenler şüphesiz faydasız söz söylemişlerdir.⁵³⁷ Sadaka vermeye gelince bu da Hz. Muhammed (a.s)'in uygulamasıdır.⁵³⁸

Tahâvî, Allah'ın dualara icabet ettiğini ve bu duaların da ölene dahi faydası olduğunu ifade etmiştir. Yüce Allah “*Bana dua edin dualarınıza icabet edeyim*”⁵³⁹ buyurmuştur. Bu ayet bile dirinin duasının ölüye faydası olduğunun kanıtıdır.⁵⁴⁰

Allah rahmeti ve merhameti ile insanın ihtiyaçlarını giderir. Yüce Allah yarattığı kulunun zorda kalmasını elbette istemez. O Allah'tan isterse o zaman

---

⁵³³ Nûh, 71/28.

⁵³⁴ Ebû Hanîfe, 1992, 339-341.

⁵³⁵ Tahâvî, 1978, mad. 89-90.

⁵³⁶ Haşr, 59/10.

⁵³⁷ Gaznevî, 2018, 294.

⁵³⁸ Gaznevî, 2018, 294.

⁵³⁹ Mü'min, 40/60.

⁵⁴⁰ Gaznevî, 2018, 295.

Allah da merhametinin tecellisi olarak ona iyilik-güzellik verir. O, dualara icabet eder ve hacetleri giderir.⁵⁴¹ Yukarıda geçen metinlerin te'vilinden hareketle Ebû Hanîfe ve Tahâvî dirilerin ölüye fayda vermesi hususunda hemfikirdirler.

Bizler kul olarak Yüce Allah'a muhtacız ve O ise bize muhtaç değildir. Dualarla ona ihtiyacımız olduğunu dile getirir ve bu sayede ölmüşlerimize de rahmet sağlanmış olur. Muhtaçlık kulun olmazsa olmaz vasıflarındandır. Kul muhtaç olduğunu bilip Allah'tan isterse Allah onun ihtiyacını bi iznillah giderir. Bu yüzden ölülerimize de dirilerimize de dua eder, onların cennetlik olmalarını ümit ederiz.⁵⁴²

---

⁵⁴¹ Gaznevî, 2018, 295.

⁵⁴² Gaznevî, 2018, 296-297.

SONUÇ

Hayatının her alanında İslâm dinine hizmet eden şahsiyetler olmuştur. İşte o şahsiyetlerden biri de Tahâvî'dir. Mısır'da doğup vefat etmiş, yirmi yaşına kadar Şâfiî mezhebine bağlı kalmıştır. Tahâvî, dayısı olan ve aynı zamanda Şâfiî ulemanın ileri gelenlerinden Müzenî ile bir konudaki tartışmasından sonra ve kendisine olan tavırlarından dolayı Hanefiliğe yönelmiş, Hanefiliği benimseyip, bu ekolün önemli bir temsilcisi olmuştur. Tahâvî; fıkıh, hadis, tefsir alanında değerli eserlerinin yanında akâid ile ilgili de tek eseri olan *el-Akâidetü't-Tahâviyye* adlı risâlesini Ehli Sünnet ve'l-Cemâat bakış açısıyla yazmış, gelecek nesillere önemli bir kaynak eser olarak bırakmıştır. Tahâvî, bu risâlesini kaynak olarak Ebû Hanîfe'nin kelâmî düşüncelerine dayandırmış, genelde Ebû Hanîfe'nin fikirlerini aktarmış ancak bazı konularda Ebû Hanîfe'den farklı görüşler de beyân etmiştir.

Tahâvî, metot olarak itikâdî konuları işlerken naslara sıkı sıkı bağlı kalmış, naslarda geçen lafızlarla akîdesini sade bir üslûp, kendisine has bir yöntem kısa ve öz kelimeler ile birçok konuya temas ederek oluşturmuştur. Kelâmî konuları işlerken sadece âyetlere yer vermiştir. Bir muhaddis olmasına rağmen hadislere yer vermemiş "Peygamber Efendimiz'den (a.s) din ve açıklamasına dair gelmiş sahih rivâyetlerin tamamı haktır." sözü ile hadisleri zikretmeden ancak itikâdî konuları içeren sahih hadislere atıf yaparak görüşlerini dile getirmiştir.

Tahâvî, Hanefî düşüncesini Mısır bölgesinde tanınmasında ve yayılmasında öncülük etmiştir. Tahâvî akîdesini Ehl-i Sünnet dışı mezhep ve fırkalarının düşüncelerini reddetmek ya da eleştirmek için yazmamış, sadece akîdesinin sonunda bazı fırkalardan (Müşebbihe, Mücessîme, Mu'tezile, Cehmiyye, Kaderiyye) berî olduğunu vurgulamış, orta bir yol seçtiğinden dolayı fikirleri herkes tarafından kabul görmüştür. Akîdesi kendisinden sonra gelen mütekellimler tarafından çok benimsenmiş ve akîdesi üzerine şerhler yazılmıştır. Yazılan şerhlerin çoğu Mâtürîdî geleneğe bağlı kalınarak yazılmıştır.

Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşleri daha çok Doğuda (Mâverâü'n-nehir ve Horasan) bölgelerinde kabul görmüştür. Batıya taşınıp (Mısır'da) bir araya getiren yayılmasını sağlayan tek şahsiyet Tahâvî olmuştur. Tahâvî, Fıkıh-ı Ekber'in bir kopyası sayılacak risâlesini Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin mezhebi üzerine ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat düşüncesinin bakış açısıyla yazmıştır. Tahâvî'nin bu risâlesiyle

Ebû Hanîfe'nin itikâdî düşünce tespitleri yeniden ve farklı bir coğrafyada Batı'da (Mısır'da) hayat bulmuştur.

Tahâvî, sıfatların yorumlanması taraftarı değildir. Sıfatları naslarda nasıl geçiyorsa o şekilde kabul eder ve sıfatları yorumlamayı uygun bulmaz. Tahâvî, Allah'ın isim ve sıfatlarını ayrı ayrı yazmaz Kur'ânî üslup içinde işler. Allah'ın zâtî, sübûtî, fiilî ve diğer sıfatlarının ezeli olduğunu savunur. Kur'ân'da geçmediği halde kadîm ve dâim sıfatlarını kullanmıştır.

Tahâvî, Tekvîn sıfatını ele almış ve Ebû Hanîfe'den farklı olarak; tekvîn sıfatıyla alakalı birçok görüş dile getirmiştir. Diğer sıfatlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmuş olmasına rağmen tekvîn sıfatıyla alakalı daha da detaylı açıklamalar yapmıştır. Ona göre, tekvîn sıfatı Allah'ın ezeli ve ebedi sıfatıdır. Tahâvî, tekvîn sıfatından örneği rızık üzerinden verir. Rızık Allah'ın sonradan oluşmuş bir sıfat değil; aksine ezelidir. Eş'ârîler, Hanefî-Mâtürîdî taraftarlarını tekvîn sıfatının ezeliği görüşlerinden dolayı bidatle suçlamışlardır. Neseî, *Tabsıratu'l-Edille* eserinde Eş'ârîler'e kapsamlı bir cevap verme ihtiyacı hissetmiştir. Neseî, tekvîn sıfatının ezeliği görüşünün bid'at olmadığını Ebû Hanîfe'ye kadar uzandığını dile getirmiş ve buna Tahâvî'nin el-Akîde risalesindeki bir cümlesini şahit göstermiştir. *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'ye ait şerh literatürünün de ortaya çıkması, Neseî sayesinde olmuştur. Tekvîn sıfatından dolayı geniş bir şerh literatürü oluşmuş ve bu literatürün oluşmasında da Tahâvî önemli bir yere sahip olmuştur.

Tahâvî, nübüvvet konusunda peygamberliği açıklarken Kur'ânî üslup içinde naslara sıkı sıkı bağlılık gösterir ve nübüvvet müessesini îmânî esasları kabul etmenin zorunluluğu üzerine bir yaklaşımla, vecih ve kısa ifadelerle şüpheden uzak bir üslup kullanır. Tahâvî, Hz. Muhammed'in peygamberliğine vurgu yaparak, Hz. Muhammed'in bütün insanlara ve cinlere hak ve hidayetle, nur ve aydınlıkla son peygamber olarak gönderildiğini ve peygamberlik müessesinin Hz. Muhammed ile sona erdiğini, ondan sonra ileri sürülecek her nübüvvet iddiasının sapkınlık olduğunu vurgulamıştır.

Tahâvî, Miraç mucizesinin hem ruhen hem de bedenen gerçekleştiği görüşünü savunmaktadır.

Tahâvî, Ehl-i Sünnet ve-l Cemaat yoluna hizmet etmiş alimleri sevmenin gerektiğini; onları güzellikle anmayı, onları haksız yere eleştirenlerin yanlış bir yolda olduklarını, ihtilaf çıkarıp bölünmekten uzak durmayı, cemaat etrafında toplanıp bir olmanın hak olduğunu; ayrılığı ve haktan sapmanın sonunun azap olacağını vurgulamıştır. Tahâvî, her çağda Müslümanların her alanda bir olmayı, beraber olmayı; başarmanın, inancın gereği olduğunu vurgulamıştır. Bugün Tahâvî'nin savunduğu bu birliğe çok ama çok ihtiyacımız var.

Tahâvî, kaderle ilgili olarak Allah'ın ilmi ile her şeyi bildiğini Allah'ın Levh-i Mahfuz'da olacak olan her şeyi yazdığını, kaderin bir sır olduğunu bu sırta hiçbir faninin vakıf olamayacağını, kader konusunda akıl yürütmek, fikir beyan etmek ve vesveseli davranmaktan uzak durmak gerektiğini, insanların bu sırrı anlamaya çalışmalarının yasaklandığını “Allah yaptıklarından sorgulanamaz, hâlbuki kullar yaptıklarından sorguya çekilecektir” ayetini delil göstererek kader hakkında konuşulamayacağını; “Allah niçin böyle yaptı” cinsinden bir sorunun da sorulamayacağını, sormanın kadere/îmâna muhalif olacağını düşünmüştür. Çünkü sorgulayanın daha üstün, bilgili ve yetkili olması gerekmektedir. Hâlbuki her konuda Allah'tan üstün, bilgili ve yetkili bir varlık yoktur. Tahâvî, kıyâmete kadar meydana gelecek “Her şeyi Allah yarattı ve onu bir ölçü üzere takdir etti” ayetini delil göstererek her şeyin yazıldığını, hiç kimsenin yazılanı bozamayacağını, kontrolü altına alamayacağını, değiştiremeyeceğini, eksiltip artıramayacağını, her şeyin “ol emri” ile tekvîn sıfatının taalluku ile meydana geldiğini, her şey Allah'ın iradesi, ilmi, kazası ve kaderi ile geldiğini ifade etmiş, kader hakkındaki düşüncelerini teslimiyetçi bir anlayışla temellendirmiştir.

Tahâvî, istitaatın fiilden önce de bulunduğunu insandaki kudret-irade ilişkisini sağlam bir şekilde ele alarak Ebû Hanîfe'den daha çok insan hürriyetine sahip çıkmıştır. İrade konusunda Tahâvî biraz Mâtürîdî; biraz da Eş`arî görüşe sahiptir.

Îmânın dil ile ikrar kalp ile tasdik olduğunu, îmânın tek olduğunu, artıp eksilmediğini, îmân ehlinin îmânda eşit olduklarını, aralarındaki üstünlük, haşyet, takva, nefse muhalefet ve evla olanı yaşamakla gerçekleşeceğini, Allah katında en değerli olanın, Allah'a en çok itaat eden ve Kur`ân'a en çok tabi olanın olacağını, ilk selef mütekellimlerden olmasına rağmen Hanefî düşünce geleneğini sürdürmüştür.

İman ve İslâm'la ilgili Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî, İslâm ve imanın bir olduğunu, ayrı olmasının mümkün olmadığını; Tahâvî ise İslâm'ın iman ve ihsanı içine aldığını, İslâm'ın biraz daha kapsamlı olduğunu, imanı ise daha özel manada değerlendirmektedir.

Tekfir meselesi; Hz. Muhammed'ten sonra siyasi nedenlerle ortaya çıkmış ve çeşitli fırkalar veya kişiler aslı olmayan nedenlerle küfürle itham edilmiş, Müslümanların birlik ve bütünlüğünü sarsan üzücü bir duruma gelmiştir. Tahâvî, tekfir meselesinde orta bir yol tutarak günahı helal kabul etmediği sürece Ehl-i Kible'den hiç kimsenin tekfir edilemeyeceğini, kulun îmandan ancak kendisini îmana sokan şeyleri inkâr etmekle çıkacağını, günah işleyenin affedilmesinin ümit edilmesinin gerektiğini, mü'minin korku ile ümit arasında bir yol tutmasını, büyük günah işleyenlerin tevhid ehli olarak öldüklerinde tövbe etmeseler dâhi ebedi cehennemde kalmayacaklarını "Allah dilediğini bağışlar" ayeti gereğince büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a havale edilmesini, "Allah dilerse affeder, dilerse adâletiyle cezalandırır" diyerek îmân amel ilişkisi, büyük günah ve tekfir meselesine geniş bir pencereden baktığını, ümmetin birliği için gayret ettiğini, îmânla amelin bir tutulmaması gerektiğini ve orta bir yol tutmayı seçerek birliği hedeflediğini anlamaktayız. Bu konuda naklî ve aklî delillerle bilgi sahibi olmak isteyenlere kısa ve öz olarak yeterli açıklamalarda bulunmuştur.

Halku'l-Kur'ân ile ilgili Kur'ân'ın mahlûk olmadığını, Allah'ın kelâmı olduğunu bir beşer sözü olmadığını, "insan sözü" diyenin kâfir olacağını belirtmiştir.

Sem'iyât ile ilgili değindiği konuları, mana ve lafız yönünden ayet ve hadislerde geçtiği şekilde ele almıştır. "Bize gelen haberlere inanırız" sözü ile genel bakış açısını ortaya koymuştur. Tahâvî, öldükten sonra dirilmenin cismani olarak olacağını, kabir azabının, amel defteri olan kitapların okunmasının, mizanın, havz-ı kevserin, sıratın, şefaatin hak olduğunu, Allah'ın mahlûkatı yaratmadan önce cennet ve cehennemi yarattığını, cennet ve cehennemin ebediyen yok olmayacağını, Allah'ın kullara irade verdiğini ve onların kendi yapıp ettiklerinden dolayı herkese karşılığını vereceğini, hiç kimsenin ameli ile cennete giremeyeceğini, ancak Allah'ın fazlı gereği gireceğini, Allah'ın insanlara İmân etmelerini istediğini, îmân etmeyenleri ve amelleri terk eden kimseleri de cehenneme koyacağını Kur'an'da bildirdiğini, Allah'ın insanları uyardığı için kulun hiçbir mazereti olamayacağını,

bu yüzden cehenneme atması da hikmete binaen olup Allah'ın adaletine halel getirmeyeceğini görüşünü savunduğu; Mu'tezile'nin cennet ve cehennemin sonradan yaratıldığına dair görüşlerinin gerçeği yansıtmadığı, dirilerin yaptığı dua ve verdikleri sadakalarının ölümlere fayda sağlayacağını hak olduğunu düşünmektedir.

Rü'yetullah hakkında detaylı açıklamalarla nasıllığını yorumlamaktan çekinerek metodunun gereği olarak ru'yetin keyfiyetinin bilinmeyeceğini belirtmiş, ru'yetin hak olduğunu söylemiştir.

Tahâvî, Ebû Hanîfe'nin kelâmî görüşlerini Ehl-i Sünnet'in genel itikâdî düşünceleriyle uyumunu kısa ve özlü bir şekilde *el-Akîdetü't-Tahâviyye* adlı eseriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Tahâvî, Ehl-i sünnetin kendi içindeki ihtilafî konulara değinmeden ortak konulara değinerek Mısır'da Hanefî düşüncesinin yayılmasını sağlamıştır. Daha sonra *el-Akîdetü't-Tahâviyye* üzerine yazılan şerhler sayesinde akide Hanefî geleneğinin kelâmî görüşleriyle tam uyumlu hale getirilmiştir.

Akide üzerine yazılan önemli yedi şerhten sadece İbn Ebi'l İzz hariç tamamı Hanefî-Mâtürîdî düşünce çizgisiyle yazılmıştır. Çünkü Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'deki bazı kelâmî görüşleri selef metoduyla yazılsa da bu görüşlerinin ruhunda Ebû Hanîfe'nin yaklaşımını görmek mümkündür. Çünkü Tahâvî, kelâmî görüşlerini Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden aldığını risâlesinin başında vurgulamıştır. Ama yaşadığı Hicri IV. dönem; sosyal ve coğrafi nedenlerden dolayı düşüncelerini toparlayıcı, birliği hedefleyici, ifrat ve tefritten uzak, tartışmalı konuları kendine has metoduyla hiç kimseyi hedef almadan, itikâdî müteşâbih olan meselelere veya tartışmalı konulara değinirken “bize kapalı/karışık gelen hususlarda bu işin iç yüzünü en iyi bilen Allah'tır deriz” sözü ile yorum yapmadan veciz bir şekilde ele alarak ortaya koyduğu için el-akide metni birçok çevrelerce sahiplenmek istenmiştir. Günümüzde İbn Ebi'l-İzz'e ait olan ve Ehl-i Hadis-Selefiyye metoduyla yazılmış olan *el-Akîdetü't-Tahâviyye* şerhi, bugün hem Arap-Selefi oluşumlarca bilinçli bir şekilde sahiplenip yaygınlaştırılmaya çalışılmakta hem de ülkemizde tercüme yoluyla yaygınlaştırılmak istenmektedir. Dolayısıyla *el-Akîdetü't-Tahâviyye* üzerine Hanefî-Mâtürîdî çizgisiyle yazılmış olan şerhlerin Türkçeye tercüme edilerek Tahâvî'nin gerçek düşüncelerinin açığa çıkması ve yaygınlaşması için önem arz etmektedir.

Tahâvî'nin bu risalesi, İslâm kelâm düşüncesinde geçmişten günümüze kadar içerdığı konular açısından önemini korumakta olup ve gelecekte de önemini koruyacağı zengin bir içeriğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, M. F. “alm”. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kâhire, 1950.
- Abdülbâkî, M. F. “f-k-r”. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kâhire, 1968.
- Abdülhamîd, İ. *İslâm’da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*. İstanbul: TDV, 1994.
- Ağırakça, A. “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”. *Artuklu Akademi* 1/2 (2015): 1-30.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Şerhu Usûli’s-Sünne*. Riyad, 1420.
- Akbulut, A. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto, 2016.
- Algül, H. *İslâm Tarihi*. İstanbul: Gonca, 1987.
- Alvin Platinga. *God Freedom and Evil*. London, 1975.
- Arnavut, Ş. *Şerhü Müşkili’l-Âsâr Mukaddimesi*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1994.
- Arslan, H. *Mu‘tezile’ye Göre İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh)*. Erciyes, 2000.
- Arslan, H.-Bozkurt, M. *Sistemâtik Kelâm*. 2. Bs. TDV, 2015.
- Askalânî, İbn Hacer el-. *Lisânü’l-Mizân*. VII Cilt. Beyrut, 1986.
- Avcı, M. *İmam Mâtürîdî’nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe’nin Etkisi*. Doktora, Ankara Üniversitesi, 2018.
- Aydın, T. *Ebû Cafer et-Tahâvî’nin el-Akâidetü’t-Tahâviyye’deki Bazı Kelâmî Meselelerin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans, Selçuk, 2011.
- Aydınlı, O. “Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevâlî’nin Rolü”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (30 Haziran 2003): 1-26.
- Aykaç, M. “Tahâvî Bağlamında İki Farklı Hanefilik Okuması (Ekmelüddîn El-Bâbertî ve İbn Ebi’l-İzz Örneği)”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (30 Haziran 2018): 127-156.
<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.443578>.
- Aytekin, A. *Ebû Ca’fer et-Tahâvî’nin Akidesi ve Selef Akidesindeki Yeri*. Atatürk, 1981.

- Aytekin, A. “el-Akâdetü-Tahâviyye”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 259. İstanbul: TDV, 1989.
- Bağdâdî, A. *Usûlü’ d-Dîn*. Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1981.
- Bakıllânî, Kâdî Ebû Bekr. *et-Temhîd fi’r-Red ale’l-Mülhideti’l-Muattula*. Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, 1947.
- Başaran, S. “Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 296-298. İstanbul: TDV, 1999.
- Bebek, A. “Mâtürîdî’ nin Kelâm Sisteminde Âhret İnancı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (2000): 5-41.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İşârâtü’l-Merâm min İbârâti’l-İmâm*. Kâhire, 1368.
- Biçer, R. “İtikadi Konular Halka Nasıl Sunulmalı?” *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/2 (16 Ağustos 2011): 1-18. <https://doi.org/10.18317/kader.60186>.
- Boynukalın, M. “Tebliğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 218-219. İstanbul: TDV, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbüri. “Da’avât”. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. İstanbul, 1992.
- “Fiten”. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. İstanbul, 1992.
- “Hudûd”. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. İstanbul, 1992.
- “İmân”. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. İstanbul, 1992.
- “Menâkıb”. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. İstanbul, 1992.
- Bulut, M. “İsmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 134-136. İstanbul: TDV, 2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Er-Râzi el-. *Muhtasâru İhtilâfi’l-Ulemâ*. Beyrut: Daru’l Beşeri’l İslâmiyye, 1995.
- Ceyhan, İ. “Mâtürîdî’de Hidâyet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi”. *Yayınlanmaış Yüksek Lisans Tezi*. 2013.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabu’t-Ta’rifât*. Beyrut, 1987.
- Cüveynî, Ebü’l-Meânî. *Kitâbü’l-İrşâd*. Beyrut, 1995.

- Çağrı, M. “Hayır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 43-46. İstanbul: TDV, 1998.
- “Sıdk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 98-100. İstanbul: TDV, 2009.
- Çelebi, İ. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 100-106. İstanbul: TDV, 2009.
- Dımeşkî, Muhammed İbn Salih ed-. *Subulu'l-Hüda ve'r-Reşad fi Hedyi Hayri'l-İbad*. Beyrut, 1993.
- Düzgün, Ş. A. *Kelâm El Kitabı*. Ankara: Grafiker, 2012.
- Ebû Hanife, Numan b. Sâbit İmam Azâm. *Fıkh-ı Ekber*. İstanbul: Çağrı, 1981.
- Ebû Osman Amr b. Bahr, Cahız. *Resailu'l-Cahız*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Erdinç, Z. “İlk Dönem Akaid Eserlerinin Temel Nitelikleri: el-Fıkhü'l-Ekber ile el-Akîdetu't-Tahaviyye Örneği”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (15 Temmuz 2012): 295-310. <https://doi.org/10.18317/kader.25297>.
- Eş'ârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*. Medine, 1410.
- İlk Dönem İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Kabalcı, 2005.
- Kitâbu'l-Lum'a fi'r-Reddi alâ Ehl'i-Zeyğ ve'l-Bida'*. 1955.
- Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. Kâhire, 1969.
- Fatiş, E. “Gazali ve İbn Sina'nın Cismani Haşre Yaklaşımı”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014): 147-170.
- Gaznevî, Sirâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. İshâk. *Şerhu'l-Akîdetu't-Tahâviyye*. 1. Bs. İstanbul: İlim & Hikmet, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- İhyau Ulumu'd-Dîn*. IV Cilt. Ankara: DİB, 2020.
- Gölcük, Ş. *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*. İstanbul, 1979.
- Gölcük, Ş.- Toprak, S. *Kelâm*. Konya: Tekin Dağıtım, 2001.

- Görmez, M. “Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 310-312. İstanbul: TDV, 2010.
- Hanefî, Ali b. Ebi’l-İzz el-. *Muhezzebu Şerhi’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*. İstanbul: Guraba, 1436.
- Hasan, İ. *Tarihu’l-İslam*. Kâhire-Beyrût: Dâru’l-Cîl-Dâru’n-Nahdati’l-Mısriyye, 1996.
- Hitti, P. K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi, 1989.
- İbn Hazm. *el-Fasl Fi’l-Milel ve’n-Nihal*. Beyrut, t.y.
- İbn Nedim, Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. “el-Fihrist”. *Tahâvî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İbnu’l-İmâd el-Hanbelî, Ebû’l- Felâh Abdülhayy. *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. VIII Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, 1979.
- İltaş, D. “Tahâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 385-388. İstanbul: TDV, 2010.
- Işık, H. *Mâtürîdî’de İnsan Özgürlüğü*. Ankara: Araştırma, 2013.
- İbn Manzûr. *Lisânu’l-Arab*. t.y.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. “hyr”. *Lisânü’l-A’rab*. Beyrut: Dâru’l-Sadr, 1299.
- “şrr”. *Lisânü’l-A’rab*. Beyrut: Dâru’l-Sadr, 1299.
- İsfehânî, Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğîb. *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’an*. Kâhire: Matbaai Mustafa el-Bali, 1961.
- İzmirli, İ. H. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul: Dâru’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Neşriyat, 1342.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğnî fî Ebvabi’t-Tevhid ve’l-Adl*. 6 Cilt. Kâhire: El-Müessesetü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1962.
- Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*. Kâhire, 1965.

- Kahyaoglu, Y. *Ehl-i Sünnet İnancının Temel Prensipleri (el-Akâdetü't-Tahâvîyye) Metin ve Tercüme*. 1. Bs. İstanbul: Asalet, 2020.
- Kandemir, M. Y. “Ebû Zür‘a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 272-273. İstanbul: TDV, 2010.
- Karaağaç, H. “Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İmân Anlayışı”. *EKEV Akademi Dergisi*. 49 (2011): 65-80.
- Karadeniz, O. “Kıyâm bi Nefsihî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 515. Ankara: TDV, 2002.
- Karadut, A. *Tahâvi ve Akîde Risalesi*. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 1990.
- Karataş, Y. *Tahâvî Akîdesi Bâbertî Şerhi*. 1. Bs. İstanbul: İlim & Hikmet, 2018.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z,-Zunûn*. Dersaâdet: El-Matbaatü'l-Ülâ, 1311.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *el-Havî fi Sîreti'l-İmâm Ebi Ca'fer et-Tahâvî*. Kâhire: Matbaatu'l-Envâri'l- Muhammediyye, 1368.
- Kılavuz, A. S. “Amel Defteri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 20-21. İstanbul: TDV, 1991.
- İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar, 1993.
- Kılıç, M. Ş. *İlk Dönem Sünnî Kelâmında Ulûhiyet Anlayışı*. Doktora, Selçuk, 2011.
- Kısa, M. *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. Konya: Armağan Kitaplar, 2017.
- Kubat, M. “Mezheplerin Ana İhtilâf Konularından Biri Olarak Kabir Azâbı”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Haziran 2020): 9-32.
- Kureşî, Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Kutlu, S. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. 3. Bs. Ankara: TDV, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Te'vilâtü'l-Kur'an*. İstanbul: Mizan, 2005.

- Meydânî, Abdulgani el-Ğuneymî. *Şerhü'l-Akideti't-Tahâvîyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Muâsır, 1995.
- Miroğlu, İ. *İslam Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: İhlas Matbaacılık, 1994.
- Mustafa, İ. “vhd”. *el-Mu'cemü'l-Vasîf*. Kâhire, 1380.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâburî. “Fiten”. *Sahîhu Müslim*. İstanbul, 1992.
- “İmân”. *Sahîhu Müslim*. İstanbul, 1992.
- “Zikir”. *Sahîhu Müslim*. İstanbul, 1992.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *el-umde fi'l-î'tikâd*. Malatya, 2000.
- Tabsıratu'l-Edille*. Dımaşk: Institute Français de Damas, 1990.
- Tebzirâtü'l-Edille fî Usuli'd-Dîn*. Kâhire, 2011.
- Nezir, A. *Ebû Cafer Tahâvî*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Ödemiş, M. “Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı”. *Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30 (27 Aralık 2017).
- Öğük, E. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Öz, M. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar, 2012.
- Pekcan, A. *İslâm Akâid Metinleri*. 3. Bs. İstanbul: Rağbet, 2017.
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed b. Muhammed. *Ehl'i-Sünnet Akâidi*. İstanbul: Kayıhan, 1988.
- Usûlu'd-Dîn*. Kâhire, 2003.
- Sâbûnî, Nûreddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekr. *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akâidi)*. Ankara: TDV, 1979.
- Sinanoğlu, M. “İmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 212-214. İstanbul: TDV, 2012.
- Şahin, M. K. *Kur'an ve Hadisler'de Şefaât*. Yüksek Lisans, On Dokuz Mayıs, 98.
- Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Yevâkıf ve'l-cevâhir*. Kâhire-Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1317.

- Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve 'n-Nihâl*. Beyrut, t.y.
- Taftazânî, Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu 'l-Akâid)*. İstanbul: Dergâh, 1982.
- Şerhu 'l-Mekâsîd*. Beyrut, 1993.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik. *Ahkâmü 'l-Kur'an*. İstanbul: İSAM, 1995.
- el-Akâdetu 't-Tahâviyye*. Beyrut, 1978.
- Şerhu Müşkili 'l-Asar*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994.
- el-Akâdetu 't-Tahâviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995.
- Timür, İ. *Tahâvî'nin Akâide Şerhlerinde İtikâdî Farklılaşmalar*. Doktora, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Toksarı, A. "Emanet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 81-83. İstanbul: TDV, 1995.
- Topaloğlu, B. "Basîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 102-103. İstanbul: TDV, 1992.
- "Hay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 549-550. İstanbul: TDV, 1997.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM, 2015.
- Toprak, S. "Haşîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 416-417. İstanbul: TDV, 1997.
- "Kabîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 37-38. İstanbul: TDV, 2001.
- Tunç, C. "Ecel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 380-382. İstanbul: TDV, 1994.
- Sistemâtik Kelâm*. Kayseri: Erciyes Ün., 1997.
- Uysal, E. "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabîr Azâbı". *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hakmeli Dergi* 1/2 (2017): 68-79.
- Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.

- Üçok, B. “Ridde”. *AÜİFD VII* (1959 1958): 98-113.
- Ünsal, H. *İmam Mâtürîdî’ye Göre İnsan Hürriyeti Bağlamında Kötülük Problemi*. Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi, 2018.
- Watt, W. M. *İslâmın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*. İstanbul: Bereket, 2011.
- Yaran, C. S. *Kötülük ve Teodise*. İstanbul: Vadi, 2016.
- Yavuz, Y. Ş. “Ba`s”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 98-100. İstanbul: TDV, 1992.
- “İlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 108-109. İstanbul: TDV, 2000.
- “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 379-380. İstanbul: TDV, 2000.
- “İstitaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 399-400. İstanbul: TDV, 2001.
- “Kıdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 394-395. Ankara: TDV, 2002.
- “Müşebbihe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 156-158. İstanbul: TDV, 2006.
- “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2007.
- “Şer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 539-542. İstanbul: TDV, 2010.
- “Vahdâniyyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2012.
- Yazıcıoğlu, M. S. *Mâtürîdî ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. Ankara: TDV, 1988.
- Yeprem, M. S. *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Yeşilyurt, T. “Mâtürîdiler’de Tekvîn Sıfatı ve Temellendirilmesi”. *KÜİFD 1/1* (09 Mart 2018): 9-25.

Yıldırım, R. *Kelâm Tarihi*. 1. Bs. İstanbul: İşaret, 2017.

Yıldız, H. D. “Abbasîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 38-39. İstanbul: TDV, 1998.

Yurdagür, M. “Bekâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 359-360. İstanbul: TDV, 1992.

“Muhâlefetün li'l-Havâdis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 403-404. İstanbul: TDV, 2005.

Zemahşerî, el-İmâm Ebî'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. Beyrut, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Mehmet DOĞAN
Doğum Yeri-Tarihî	
Eğitim Durumu	Lisans
Lisans Öğrenimi	İnönü Üni. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	Ordu Üni. Temel İslâm Bilimleri
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	